

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

**TÜRKİYE'DE SİYASİ HAK VE ÖDEVLERİN TARİHSEL GELİŞİM
SÜRECİ**

Hazırlayan

Şakir ADIGÜZEL

Yüksek Lisans Tezi

KARAMAN – 2014

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

**TÜRKİYE'DE SİYASİ HAK VE ÖDEVLERİN TARİHSEL GELİŞİM
SÜRECİ**

Hazırlayan

Şakir ADIGÜZEL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Mehmet İNCE

KARAMAN – 2014

TÜRKİYE'DE SİYASİ HAK VE ÖDEVLERİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 05 / 05 / 2014

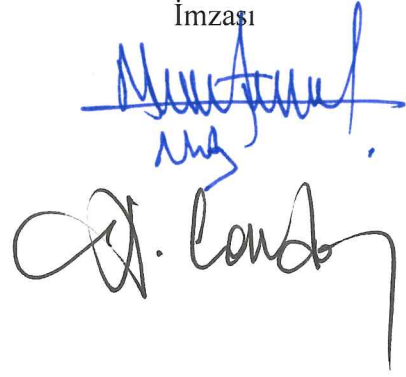
Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan: Doç. Dr. Mehmet İNCE

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nuran KOYUNCU

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hakan CANDAN

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 12/04/2014 tarih ve 12/80 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü : Doç. Dr. Zülfi GÜLER

Mühür
İmza

ÖNSÖZ

Türkiye’de siyasi hak ve ödevlerin tarihsel gelişim sürecinin incelendiği bu çalışmaya emeği geçen tüm hocalarıma, özellikle akademik olarak yardımlarını esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Mehmet İnce olmak üzere öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Nuran Koyuncu, Doç. Dr. Ercan Oktay, Yrd. Doç. Dr. Hasan Gül ve Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı hocalarıma, çalışmanın en zor ve stresli günlerinde yardımlarını ve güler yüzlerini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

İnsan haklarının tarihsel gelişim süreci binlerce yılı kapsamaktadır. Ancak insan hakları alanında en belirgin gelişme 20. yüzyılda yaşanmıştır. 20. yüzyılın, bilgi çağı, teknoloji çağı olmasının yanında insan hakları çağı olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. İnsan haklarının gelişim süreci üç aşamalı olmuştur. Birinci aşamada temel hak ve hürriyetler, ikinci aşamada siyasal hak ve özgürlükler, üçüncü aşamada ise sosyal ve kültürel haklar gelişme göstermiştir. Bugün sahip olduğumuz haklarımızda, bir anda gelip siyaset, ahlak ve hukuka girmiş değildir. Belirli sancılı, sıkıntılı dönemler ve mücadeleler sonunda bu haklar hukukta yer alabilmiştir.

Tüm insan hakları gibi siyasi haklarda zaruretler neticesinde ortaya çıkmıştır. Vatansız kalmanın acılarını çekmiş olan insanlık, vatandaşlık hakkını düzenlemiştir. İdarecilere vatandaş olarak sorunlarını en etkin biçimde iletebilmek için dilekçe hakkını düzenlemiş, adaletsiz yöneticilerin idaresi altında yaşayan insanlık, seçme ve seçilme hakkını düzenlemiş, bu hakkını en etkin biçimde kullanabilmek içinde siyasi partileri kurmuştur.

Çalışmada; Türkiye’de Siyasi Hak ve Ödevlerin Tarihsel Gelişim Süreci incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, en temel haklardan birisi olan siyasi hak ve ödevlerin tarihi süreçte nasıl bir gelişme gösterdiğini ele almaktır. Çalışmanın kapsamı, siyasi hakların sadece Türk anayasal metinlerinde ve yasalarında nasıl ele alındığı ile sınırlı tutulmuş, uluslararası belgelerdeki düzenlemeler bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hak ve Ödev, Siyasi Haklar, Osmanlı Anayasal Belgeleri, Türk Anayasaları ve Yasaları

SUMMARY

Historical development of Human Rights has been existing for thousands of years. However, the most significant development in the field took place in the twentieth century. Besides it was the age of information and technology, it was also accepted as Human Rights Age. Human Rights have developed in three stages. The first stage is fundamental rights and freedoms, the second stage is political rights and liberty, the third stage is social and cultural rights. These rights have not appeared in policy, morals and laws spontaneously. After troubled periods and struggles they could take part into laws.

Our political rights have ensued as a result of necessities like human rights. The humanity, who suffered the statelessness, made the law of citizenship. Citizens made the law of petition in order to put their problems across in a most efficient way. The humanity, who were oppressed under the governance of tyrant rulers' cruelty, made the law of holding office and voting. And also they established the political parties in order to use these rights most efficiently.

In my study; I have tried to analyse 'The historical development process of Political Rights and Duties in Turkey'. The aim of this study is to deal with how the Political Rights and Duties developed in historical process. My study's scope is confined with only how the Political Rights dealt in the articles of Turkish Constitutions and laws. Arrangements in international documents are excluded.

Key Words : Rights and Duties, Political Rights, Constitutional Documents of Ottoman Empire, Turkish Constitutions and Laws

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
SUMMARY.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

I.1. Hak, Hürriyet ve Ödev Kavramları.....	4
I.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması.....	5
I.2.1. Klasik Sınıflandırma(Jellinek'in Sınıflandırması).....	5
I.2.1.1. Negatif Statü Hakları.....	5
I.2.1.2. Pozitif Statü Hakları.....	6
I.2.1.3. Aktif Statü Hakları.....	6
I.2.2. Yeni Sınıflandırmalar.....	6
I.2.2.1. Birinci Kuşak Haklar(Medeni ve Siyasal Haklar).....	7
I.2.2.2. İkinci Kuşak Haklar(Sosyal Kültürel ve Ekonomik Haklar).....	7
I.2.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar(Dayanışma Hakları).....	7
I.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması.....	8
I.3.1. Nesnel(Objektif) Sınırlar.....	8

I.3.2. Anayasal sınırlar.....	9
I.3.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılmasının Şartları.....	9
I.3.3.1. Sınırlamanın Kanunla Yapılması Zorunluluğu.....	9
I.3.3.2. Sınırlamanın Anayasada Belirtilen Sebeplere Dayanması Zorunluluğu.....	9
I.3.3.3. Sınırlamanın Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olması Zorunluluğu.....	10
I.3.3.4. Sınırlamanın Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmaması Zorunluluğu.....	10
I.3.3.5. Sınırlamanın Ölçülülük İlkesine ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Uygun Olması Zorunluluğu.....	11
I.4. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması.....	11
I.4.1. İç Koruma(Ulusal Düzeyde Koruma).....	12
I.4.1.1. Yasama Organına Karşı Koruma.....	12
I.4.1.2. Yürütme Organına Karşı Koruma.....	12
I.4.2. Uluslar arası Düzeyde Koruma ve Uluslararası Belgelerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Düzenlenişi.....	12
I.4.2.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.....	13
I.4.2.2. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi.....	14
I.4.2.3. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	15
I.4.2.4. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme.....	16
I.4.2.5. Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme.....	17
I.5. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmasının Önlenmesi.....	17

I.6. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması.....	18
I.7. Temel Hak ve Hürriyet Anlayışları.....	19
I.7.1. Tabii Hak Anlayışı.....	19
I.7.2. Pozitivist Hak Anlayışı.....	20
I.8. Genel Olarak Siyasi Hak ve Ödevler.....	20
I.8.1. Vatandaşlık Hakkı.....	21
I.8.2. Seçme Seçilme ve Siyasi Faaliyetlerde Bulunma Hakkı.....	22
I.8.3. Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı.....	23
I.8.4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	24
I.8.4.1. Kamu Hizmeti ve Kamu Görevlisi Kavramı.....	24
I.8.4.2. Kamu Personeli Olmada Anayasal İlkeler.....	25
a) Kişinin Zorla Memur Yapılamaması veya Serbestlik İlkesi.....	25
b) Kamu Hizmetlerine Girişte Eşit Davranılması Zorunluluğu.....	25
c) Görevin Gerektirdiği Niteliklerden Başka Niteliklerin	
Aranmaması Zorunluluğu.....	26
I.8.5. Vatan Hizmeti(Askerlik) Hakkı veya Ödevi.....	26
I.8.6. Vergi Ödevi.....	27
I.8.6.1. Genel Olarak Vergi Kavramı.....	27
I.8.6.2. Vergilemede Anayasal İlkeler.....	27
a) Verginin Mali Güce Göre Alınması İlkesi.....	27
b) Verginin Genellik ve Eşitliğe Uygun Olarak Alınması İlkesi.....	28
c) Vergi Yükünün Adaletli ve Dengeli Dağılımı İlkesi.....	29
d) Verginin Kamu Giderlerini Karşılama İçin Alınması İlkesi.....	29
e) Verginin Kanuniliği İlkesi.....	29

I.8.7. Dilekçe Hakkı.....	30
---------------------------	----

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SİYASİ HAK VE ÖDEVLER

II.1. Vatandaşlık Hakkı.....	31
II.1.1. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Vatandaşlık Hakkı.....	31
II.1.2. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinde Vatandaşlık Hakkı.....	31
II.1.3. Kanun-u Esasi de Vatandaşlık Hakkı.....	33
II.2. Seçme Seçilme ve Siyasi Faaliyetlerde Bulunma Hakkı.....	33
II.2.1. Kanun-u Esasi Öncesi Dönem.....	33
II.2.2. Kanun-u Esasi Dönemi.....	34
II.2.2.1. Kanun-u Esasi de Seçme ve Seçilme Hakkı.....	34
II.2.2.2. Talimat-ı Muvakkatte Seçme ve Seçilme Hakkı.....	36
II.2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi ve İntihab-ı Mebusan Kanunu.....	38
II.3. Siyasi Parti Kurma Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı.....	41
II.3.1. II. Meşrutiyetten Önce Parti Kurma Hakkı ve İlk Siyasi Örgütlenmeler.....	41
II.3.2. II. Meşrutiyet Döneminde Parti Kurma Hakkı.....	42
II.4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	43
II.4.1. Genel Olarak Osmanlı Devlet Teşkilatının Yapısı ve Kamu Personel Sistemi.....	43
II.4.2. Osmanlı Devlet Teşkilatının En Üst Düzey Memurları: Divan-ı Hümayun Üyeleri.....	45
II.4.2.1. Sadrazam(Veziriazam).....	46

II.4.2.2. Kubbealtı Vezirleri(Kubbenişin).....	47
II.4.2.3. Şeyhülislam.....	47
II.4.2.4. Kazaskerler.....	47
II.4.2.5. Nişancı.....	48
II.4.2.6. Defterdar.....	48
II.4.2.7. Reisülküttap.....	48
II.4.2.8. Kaptan-ı Derya(Kaptan Paşa).....	49
II.4.2.9. Yeniçeri Ağası.....	49
II.4.3. Osmanlı Toprak Düzeninin Bozulmasının Kamu Personel Sistemine Yansıması ve Cumhuriyete Devredilen Kamu Personeli.....	49
II.5. Vatan Hizmeti.....	51
II.5.1. Klasik Dönem Osmanlı Askeri Sisteminde Vatan Hizmeti.....	51
II.5.2. Modern Dönem Osmanlı Askeri Sisteminde Vatan Hizmeti.....	52
II.5.2.1. Kurulan Yeni Orduda(Asakir-i Mansure-i Muhammediyye) Askerlik Düzenlemesi.....	52
II.5.2.2. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Askerlik Düzenlemesi.....	53
II.5.2.3.1846 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi.....	54
II.5.2.4. 1870 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi.....	56
II.5.2.5. 1886 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi ve Ahz-ı Asker(Askeralma) Şubelerinin Oluşturulması.....	57
II.5.2.6. Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı ve İlk Zorunlu Askerlik.....	58
II.6. Vergi Ödevi.....	60
II.6.1. Genel Olarak Osmanlı Mali Teşkilatı ve Hazine.....	60

II.6.2. Osmanlı Devleti'nde Vergi Türleri.....	62
II.6.2.1. Şer-i Vergiler.....	63
a) Zekât.....	63
b) Haraç.....	63
c) Öşür.....	63
d) Cizye.....	64
II.6.2.2. Örfi Vergiler.....	65
a) Tekâlif-i Adiyeye.....	65
b) Tekâlif-i Sakka.....	66
II.6.3. Osmanlı Anayasal Belgelerinde Vergi Ödevi.....	66
II.6.3.1. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Vergi Ödevi.....	66
II.6.3.2. Verginin Bir Kamu Hakkı Olarak Kabul Edildiği Dönem: Kanun-u Esasi Dönemi.....	67
II.7. Dilekçe Hakkı.....	68
II.7.1. Kanun-u Esasi Öncesi Dönemde Dilekçe (Arz-ı Hal) Hakkı.....	68
II.7.2. Kanun-u Esasi de Dilekçe Hakkı.....	69
II.8. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Siyasi Haklar Açısından Kadının Durumu.....	69

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASİ HAK VE ÖDEVLER

III.1. Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık Hakkı.....	72
III.1.1. 1921 Anayasasında Vatandaşlık Hakkı.....	72
III.1.2. 1924 Anayasası ve 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu.....	72
III.1.3. 1961 Anayasası ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu.....	73

III.1.4. 1982 Anayasası ve 5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu.....	75
III.2. Cumhuriyet Döneminde Seçme ve Seçilme Hakkı.....	77
III.2.1. 1924 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı.....	77
III.2.2. 1942 Tarih ve 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu.....	77
III.2.3. 1946 Tarih ve 4918 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu.....	78
III.2.4. 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu.....	79
III.2.5. 1961 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı.....	79
III.2.6. 1982 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı.....	81
III.3. Cumhuriyet Döneminde Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı.....	83
III.3.1. 1938 Tarih ve 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu.....	83
III.3.2. 1961 Anayasasında Siyasi Parti Kurma Hakkı.....	84
III.3.3. 1965 Tarih ve 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu.....	86
III.3.4. 1982 Anayasasında Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı.....	88
III.3.4.1. 1982 Anayasasında Parti Kapatma Nedenleri.....	92
a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü Esasına Aykırılık.....	92
b) Laiklik İlkesine Aykırılık.....	93
c) Demokratik Devlet İlkesine Aykırılık.....	93
d) Siyasi Partinin Yasak Eylemlerin İşlendiği “ <i>Odak</i> ” Olması Durumu.....	94
III.3.5. 1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu.....	94
III.4. Cumhuriyet Döneminde Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	95

III.4.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1961 Anayasasına Kadar Olan Dönemde Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	95
III.4.2. 1961 ve 1982 Anayasalarında Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı.....	98
III.4.3. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda Kamu Personel Rejimi.....	99
III.5. Cumhuriyet Döneminde Vatan Hizmeti(Askerlik) Hakkı veya Ödevi.....	101
III.5.1. 1927 Tarih ve 1111 Sayılı Askerlik Kanununda Vatan Hizmeti.....	101
III.5.2. 1961 ve 1982 Anayasalarında Vatan Hizmeti.....	103
III.6. Cumhuriyet Döneminde Vergi Ödevi.....	103
III.6.1. Verginin Bir Temel Hak Olarak Kabul Edildiği Dönem: 1924 Anayasası Dönemi.....	103
III.6.2. Verginin Siyasi Bir Ödev Olarak Kabul Edildiği Dönem: 1961 ve 1982 Anayasaları Dönemi.....	104
III.7. Cumhuriyet Döneminde Dilekçe Hakkı.....	105
III.7.1. 1924 Anayasasında Dilekçe Hakkı.....	105
III.7.2. 1961 Anayasası ve 140 Sayılı Dilekçe Kanunu.....	106
III.7.3. 1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun.....	107
III.7.4. 2003 Tarih ve 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu.....	109
III.8. Cumhuriyet Döneminde Siyasal Yaşamda Kadın.....	110
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR LİSTESİ

AŞ	: Anonim Şirketi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
C.	: Cilt
Çev	: Çeviren
DMK	: Devlet Memurları Kanunu
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KAYA	: Kamu Yönetimi Araştırmaları
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TODAİE	: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
USIA	: Uluslararası Stratejik İletişim Ajansı
Üniv.	: Üniversitesi
vd.	: Ve Diğerleri

y.	: Yayınları
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
md.	: Madde
vs	: Vesaire

GİRİŞ

Siyasi hak ve ödevlerin tarihsel gelişim sürecinin ele alındığı bu çalışma, öncelikle siyasi haklar açısından gerekli bilgi ve belgelerin toplanması aşamasından oluşmuştur. İlk olarak Kanun-u Esasi, İntihab-ı Mebusan Kanunu, Kur'a Kanunu, 1924 Anayasası gibi birincil kaynaklara, daha sonra bu alanda yapılmış diğer çalışmalara yani ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Elde edilen kaynaklar siyasi hakların konuları bakımından tasnif edilmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler çerçevesinde bugüne kadar çıkarılan Türk anayasalarında ve yasalarında siyasi hak ve ödevlerin düzenlenişi ve gelişimi nasıl olmuştur? Siyasi haklar, günümüzdeki haline hangi aşamalardan geçerek ulaşabilmiştir? Gibi sorulara cevap aranmıştır. Çalışma üç bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, temel hak ve özgürlüklere ve siyasi hak ve ödevlere genel olarak yer verilmiştir. İkinci bölümde, siyasi hak ve ödevlerin Osmanlı Devleti dönemindeki gelişim süreci, üçüncü bölümde ise siyasi hak ve ödevlerin cumhuriyet dönemindeki gelişim süreci ele alınmıştır.

Siyasi haklar, ilk bakışta sadece yönetime katılma, seçme ve seçilme hakları gibi görülmekle birlikte bunlardan ibaret değildir. Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma haklarının yanında, vatandaşlık hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, vatana hizmet etme hakkı, dilekçe ve bilgi edinme hakkı gibi önemli haklar ile vergi ödevi ve kamu hizmetindekiler için mal bildirimini, siyasi hak ve ödevlerin kapsamında

değerlendirilmektedir. Ayrıca siyasi hakları diğer haklardan farklı olarak sadece vatandaşlar kullanabilmektedir. Bu yönüyle siyasi hakların milliyetçilik yönü de vardır.

Siyasi hak ve ödevler, bireyin yönetime katılmasını, toplumda söz sahibi olmasını sağlayan en temel ve en önemli insan haklarından biri olduğu halde bu alanda tüm siyasi hakları kapsayacak şekilde derli toplu bir çalışmanın yapılmadığı, yapılan çalışmalarda, siyasi hakların yalnızca bir bölümünün ele alındığı görülmektedir. Tüm siyasi hakları kapsayan bu çalışmanın, bu açıdan önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

Siyasi hakların tarihsel gelişim süreci ilk anayasal belge olarak kabul edilen Sened-i İttifakla başlamış, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanlarıyla devam etmiştir. Ancak bugünkü anlam ve genişliğiyle siyasi hak ve ödevler, anayasal düzeyde ilk defa 1876 tarihli Kanun-u Esasi'de düzenlenmiştir. Bu anayasa vatandaşlık hakkı, seçme seçilme hakkı, dilekçe hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı gibi siyasi haklara ilk defa yer vermiştir. Vergi ödevini ise bir kamu hakkı olarak öngörmüştür. Siyasi parti kurma hakkı, anayasada 1909 değişiklikleri yapılanaya kadar tanınmamış, anayasada 1908 de yapılan değişiklikle ilk defa bu hak anayasada yer bulabilmiştir. 1921 Anayasasında ise hak ve hürriyetlere yer verilmemiştir. Çünkü bu dönemde Kanun-u Esasi ilga edilmemiştir. 1924 Anayasası, tüm siyasi hak ve ödevlere yer vermiş, vergi ödevini bir temel hak olarak öngörmüş, ancak 1934'te anayasanın ilgili maddesi değiştirilene kadar kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı vermemiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarında siyasi hak ve ödevler çok az farkla aynı şekilde düzenlenmiştir. Her iki anayasada da vergi, temel bir

ödev olarak öngörölmüştür. Osmanlı Devleti döneminden başlayarak günümüze kadar anayasaların getirdiği temel ilkeleri yansıtacak, siyasi hakları konu edinen birtakım kanuni düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kanuni düzenlemelerde çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Siyasi hakların tarihsel gelişim süreci, cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, kadınların erkekleri daima geriden takip ettiği görölmektedir. Osmanlı Devleti döneminde erkeklere birtakım siyasi haklar verilmiş, ancak Türk kadını bu haklardan mahrum bırakılmıştır. Buna rağmen Türk kadını, seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkına İsviçre, İtalya gibi birçok batı ülkesinden önce sahip olmuştur. Ancak günümüz demokrasilerinde ve Türkiye’de, siyasi haklardan biçimsel anlamda erkeklerle eşit bir şekilde yararlanan kadınlar, işlevsel anlamda bu eşitliğe yeterince sahip olamamaktadırlar. Parlamentoda gerektiği gibi temsil edilememektedirler.

I. BÖLÜM GENEL OLARAK TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER

I.1. Hak, Hürriyet ve Ödev Kavramları

Hak, hürriyet ve özgürlük gibi kavramlar genellikle aynı anlamda kullanılmış(Gözübüyük, 2004: 97) olmakla birlikte aralarında fark vardır. Hürriyet veya özgürlük kavramı soyut, hak kavramı ise daha somuttur. Örneğin dava hakkı olmadan, hak arama hürriyetinden söz edilemez. Diğer bir deyişle hak, hürriyetin somutta gerçekleştirilmesinin aracıdır(Tunaya, 1982: 187). Hak, hürriyetin uygulanması aşamasında ortaya çıkmakta ve mahkeme önünde de ileri sürülebilmektedir(Kaboğlu, 2002: 13). Çünkü hak, hukuk tarafından kişilere tanınmış davranış imkânı veya yetkisidir. Bu davranış imkânının korunmasını isteme ve bir şeyi yapabilme özgürlüğünün kullanılması konusunda, fert hukuk tarafından yetkili kılınmıştır(Gültekin ve Çiyiltepe, 2009:47). Yani hak daima bir yetkidir ve bu yetkiyi kişilere hukuk vermektedir(Tikveş, 1982:109).

Temel hak ve özgürlükler ile insan hakları kavramları da birbirinden çok ayrı kavramlar değildir. İnsan hakları, devletlerin anayasalarında düzenlenmek suretiyle pozitif hukukta yer alıp devlet güvencesine alınmakla temel hak ve özgürlükler haline gelir. Yani insan haklarının pozitif hukuk metinlerinde düzenlenmesiyle temel haklar meydana gelir(Gören, 1999:358). Bu anlamda insan hakları kavramının alanı daha geniştir. İnsan hakları insan onurunu korumayı, insanın maddi ve manevi gelişimini sağlamayı amaçlayan pozitif hukukta yer alsın veya almasın tüm hakları bünyesinde barındırır(Tezcan, Erdem, Sancaktar, 2004:9). Buna göre insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında, bütün insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükler bu kapsamda değerlendirilir. Yani insan hakları, sadece olan haklarla değil, olması gereken haklarla da ilgilidir(Tanör, 1991:16).

Ödev kavramı ise insanlık duygusu, töre ve yasa bakımından yapılması, yerine getirilmesi beklenen iş veya davranış(Akalın, 2009:1530) şeklinde tanımlanmıştır. Hak ile ödev kavramları arasında genellikle bir simetri vardır. Yani hak sahibi olan bir yerde mutlaka birde ödevli vardır. Hakkın niteliğine göre bu ödevler pozitif veya negatif olabilirler(Erdoğan, 1999:163). Kişinin bir hak karşısında bir hareketi yapmakla yükümlü olduğu duruma pozitif yükümlülük, bir hareketten kaçınma yükümlülüğü altında olmasına ise negatif yükümlülük denmektedir(Bozkurt, 2003: 10). Ayrıca kişi bazı durumlarda hak sahibi, bazı durumlarda ise ödevli konumunda olabilir. Kişi kendi haklarını kullanırken başkalarının haklarına da saygılı olması gerektiğini yani ödevini bilmeli ve bu ahlaki erdemi içselleştirmelidir. Ancak bireylerin sorumsuz davranması ve ödevini yapmaması, idareye hak ve özgürlükleri kısıtlamak için meşru zemin oluşturmaz(Sabuncu, 2001: 43-44). Diğer bir deyişle İnsan hakları hiçbir şekilde bir ödevle bağlanamaz(Erdoğan, 1998:15). Bağlandığı takdirde insan haklarının evrenselliği ilkesi zarar görecektir(Bozkurt, 2003: 10).

I.2.Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

I.2.1. Klasik Sınıflandırma(Jellinek'in Sınıflandırması)

Yazılı anayasaların çoğunluğu tarafından esas alınan demokratik toplumlarda genel kabul gören tasnif Jellinek tarafından ortaya konulmuş, başka yazarlarca geliştirilmiştir(Atar, 2005:109). Klasikleşen bu tasnife göre haklar, negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları olmak üzere üç gruba ayrılır(Jellinek, 1913:51).

I.2.1.1. Negatif Statü Hakları

Kişinin özel alanının sınırlarını çizen, devlet tarafından aşlamayacak ve dokunulamayacak hak ve özgürlüklere negatif statü hakları(kişi hakları) denmektedir(Gözler, 2000:164). Yaşama hakkı, düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı, işkence yasağı, zorla çalıştırma yasağı, yerleşme ve seyahat

hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti gibi hürriyetler bu gruba girmektedir. Devletin ödevi kişilerin bu haklarına müdahale etmemesi ve bu hakları tehlikelere karşı korumasıdır. Engellenme olmadığı takdirde bu haklar mahiyetleri gereği kendiliğinden veya bireyin iradesine göre gerçekleşir. Yani devlet bu haklara müdahale etmediği gibi müdahale edenleri de engellemelidir ki bu haklar tam olarak kullanılabilir(Kapani, 1993:6).

I.2.1.2. Pozitif Statü Hakları

Devlete olumlu bir davranışta bulunma, hizmet etme ve yardımda bulunma ödevi yükleyen haklara pozitif(olumlu) statü hakları denir. Çalışma hakkı, öğrenim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, ailenin korunması, ücrette adaletin sağlanması, sanatın ve sanatçının korunması gibi haklar bu gruba girmektedir. Kişi bu hakları isteme konusunda yetkilidir(Kapani, 1993:6). Devlet özellikle sosyal ve iktisadi alandaki bu hakları vatandaşların kullanabilmesini sağlama hususunda yükümlüdür(Tikveş, 1982:111).

I.2.1.3. Aktif Statü Hakları

Kişilere, kamu yönetimine katılma ve siyasi faaliyette bulunabilme imkânı sağlayan haklara aktif statü hakları(katılma hakları) denir(Atar, 2005:110). Özellikle seçme ve seçilme hakkı bu hakların en önemli kısmını oluşturur. Ancak bu hakların kullanılmasında tam bir eşitlikten söz edilemez. Örneğin milletvekili seçilebilmek veya kamu hizmetlerine girebilmek için belli şartlar vardır. Dolayısıyla bu haklardan herkes faydalanamamaktadır(Tikveş, 1982:112).

I.2.2. Yeni Sınıflandırmalar

Klasik tasnif, insan haklarının içerik ve kapsam itibariyle gelişmesi sonucu günümüzde yetersiz hale gelmiştir. Bunun için insan hakları alanında yeni tasnifler yapılması zorunlu hale gelmiştir. Yapılan bu yeni tasnif insan haklarını gelişim süreçleri itibariyle kuşaklar halinde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre insan kişiliğinin korunmasına ilişkin medeni ve siyasi haklar birinci kuşak hakları, ekonomik, sosyal ve

kültürel haklar ikinci kuşak hakları, dayanışma hakları ise üçüncü kuşak hakları oluşturmaktadır. Birinci ve ikinci kuşak haklar klasik tasnifte yer bulurken, çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı gibi üçüncü kuşak haklar klasik tasnifte yer almamıştır(Kaboğlu, 1993: 121-124).

I.2.2.1. Birinci Kuşak Haklar(Medeni ve Siyasal Haklar)

Bu haklar bireyi devlete ve topluma karşı koruyan, onun dokunulmaz özel alanını belirleyen haklardır. Bu hak ve özgürlükler doğal haklardır. Yani herhangi bir engelleme olmadığı takdirde bu haklar doğaları gereği kendiliğinden meydana gelmektedir. Devlet bireyin bu dokunulmaz, devredilmez, kendi içinde özerk haklarına müdahale etmemeli ve negatif konumda olmalıdır. Yaşama hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi özgürlükler bu alana girmektedir. Bu haklardan başka bireyin aktif statüye sahip olmasını, diğer bir deyişle toplum yönetiminde söz sahibi olmasını sağlayan siyasi haklar da bu kategoride değerlendirilmektedir. Bunlara katılma hakları da denir. Siyasi faaliyette bulunma hakkı, seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma, partilere girme ve çıkma hakkı gibi haklar bu grupta değerlendirilir(Çuhadar, 2013:2).

I.2.2.2. İkinci Kuşak Haklar(Sosyal Kültürel ve Ekonomik Haklar)

Devlete olumlu bir davranışta bulunma, hizmet etme ödevi yükleyen haklardır. Bu haklara isteme hakları da denir. Bu da devletin pozitif statüde olmasını gerektirir. Çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı gibi haklar bu kategoride değerlendirilir. Bu hakların gelişmesi ve gerçekleşmesi sosyal devlet anlayışının da gereğidir(Çuhadar, 2013:5).

I.2.2.3. Üçüncü Kuşak Haklar(Dayanışma Hakları)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkenin sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve bağımsız olarak ayakta kalabilmek için verdikleri var

olma mücadelesi, dayanışmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Az gelişmiş ülkelerin dünya üzerinde önemli ekonomik ve sosyal dengesizlikler oluşturduğu görülmektedir. Bu dengesizliklerin çekişmeye ve çatışmaya zemin hazırladığı, sonuçta savaşların çıkmasına neden olduğu görülmektedir. İnsan haklarının neredeyse tamamen yok olduğu savaş durumunda, bireyin barış istemi bir hak haline gelmiştir. Sanayinin yol açtığı çevre kirliliği ve nükleer tehlike, bireyi temiz bir çevrede yaşama hakkı olduğu konusunda bilinçlendirmiştir. Bunun gibi sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan, birinci ve ikinci kuşak haklarda bulunmayan çevre hakkı, barış hakkı, dayanışma hakkı, gelişme hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı gibi haklar, üçüncü kuşak haklarda yer bulmuştur(Çuhadar, 2013:7).

I.3.Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

İnsanlara bir takım hakların tanınması, bu hakların sınırsızca kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Hak ve hürriyetlerin anayasa veya kanunlarla şartlar oluştuğunda daraltılması mümkündür(Hazır, 2004: 100). Toplumsal yaşam içinde temel hak ve hürriyetlerin düzenlenmesi gerektiği muhakkaktır. Bu düzenleme, temel hak ve hürriyetlerin hangi şartlar sonunda alınacağını düzenleyebileceği gibi pratik kullanım alanlarını da düzenleyebilir. Ancak önemli olan nokta temel hakların sınırlanması durumunda hangi hakların ne kadar sınırlanabileceği ve bu sınırlama kimin tarafından yapılacağıdır(Sabuncu, 2001:45).

I.3.1.Nesnel(Objektif) Sınırlar

Objektif sınırlar, anayasada belirtilmeseler de hak ve hürriyetlerin kendi özelliklerinden doğan sınırlarıdır. Diğer bir deyişle *"eşyanın tabiatında var olan"* sınırlarıdır(Özbudun, 1998: 79). Bu sınırlar anayasa ve kanunlarda yer almasa da kendiliğinden vardır. Herkes bu sınırları dikkate almak zorundadır(Atar, 2005:115). Örneğin ifade hürriyeti insanları suça teşvik etmek veya hakaret etmek şeklinde

kullanılamaz. Aynı şekilde basın hürriyeti kullanılırken kişilere iftira edilmesi de objektif sınırlar içinde değerlendirilir(Sağlam, 1982:49).

I.3.2. Anayasal sınırlar

Temel hak ve hürriyetlere doğrudan anayasa tarafından konulan sınırlardır(Gözübüyük, 2004:101). Bazı temel hak ve hürriyetler düzenlenirken anayasalar tarafından belli sınırlar konulmuştur. Diğer bir deyişle anayasalar, bazı hakları belli sınırlar içinde tanımıştır(Özbudun, 1998:78). Örneğin basın hürriyeti kullanılırken iftira yapılmaması ve kişilerin şeref ve haysiyetine tecavüz edilmemesi gerekir. Aynı şekilde toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ancak silahsız ve saldırısız kullanılacak bir haktır. Bu sınırlardan bazıları anayasada düzenlenmese bile objektif sınırlar içerisinde değerlendirilecekti ve söz konusu hakların bu sınırları kendi bünyesinde taşıdığı kabul edilecekti. Örneğin anayasada düzenlenmemiş olsa bile meşru olmayan vasıtalardan yararlanarak hak arama hürriyeti kullanılamaz(Atar, 2005:115).

I.3.3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılmasının Şartları

I.3.3.1. Sınırlamanın Kanunla Yapılması Zorunluluğu

Anayasa, temel hak ve hürriyetlerin sadece kanunla sınırlandırılabilceğini ve bu sınırlamanın ancak anayasada belirtilen şartlar oluştuğunda yapılabileceğini belirtmiştir(md:13). Ayrıca kanunla yapılabilen düzenlemelerin Kanun Hükmünde Kararname ile yapılabilmesi mümkünken, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını anayasa Bakanlar Kurulu'na bırakmamıştır. Sadece olağanüstü hal ve sıkıyönetim durumlarında Bakanlar Kurulu'na bu yetkiyi vermiştir(md. 91/1).

I.3.3.2. Sınırlamanın Anayasada Belirtilen Sebeplere Dayanması Zorunluluğu

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında keyfilige fırsat vermemek için sınırlandırmanın sebeplerinin de anayasada açıkça belirtilmesi gerekir. Çünkü

özgürlüklerin sınırı çizilmezse, sınırlandırma sebepleri belirtilmezse, diğer bir deyişle özgürlüklerin nerede başlayıp nerede biteceği anayasalarda açıkça ortaya konmazsa, anarşi meydana gelecek ve özgürlükler işte o zaman tehlikeye girecektir(Giritli ve Sarmaşık, 1996:55). Temel haklar meşru amaçlara dayanarak sınırlandırılırken, toplumların değer yargıları da etkili olmaktadır. Örneğin bir toplumda genel ahlaka aykırı bulunan bir durum diğer bir toplumda genel ahlaka uygun görülebilmektedir. Yani ahlak anlayışı toplumdan topluma farklılık göstermekte ve “*genel ahlaka aykırılık*” nedenine dayalı sınırlama da toplumdan topluma farklılık arz etmektedir(Eren, 2004:21).

I.3.3.3. Sınırlamanın Anayasanın Sözüne ve Ruhuna Uygun Olması

Zorunluluğu

Sınırlama, genel sınırlama sebeplerine de dayansa, özel sınırlama sebeplerine de dayansa “*sınırlama anayasanın sözüne ve ruhuna uygun*” olmak zorundadır(Demir, 1998:281). Diğer bir deyişle sınırlandırmayı yapan yani takdir yetkisi verilen siyasi irade, sınırlama yönünde takdir yetkisini kullanırken hakkı tanıyan ve tanımlayan belgenin sözüne ve lafzına uygun davranmak mecburiyetindedir(Gözler, 2000:183 ve Eren, 2004:21).

I.3.3.4. Sınırlamanın Temel Hak ve Hürriyetlerin Özlerine Dokunmaması

Zorunluluğu

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında çekirdek haklara, yani hakkın vazgeçilmez unsuru olan haklara(Özbudun, 1998:82) dokunulmaması ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin ihlâl edilmemesi gerekir. Uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin içine öncelikle uluslararası hukukun genel ilkeleri, sonra da devletin taraf olduğu sözleşmelerden doğan yükümlülükler girmektedir(Sağlam, 1982, 114). Bu sınırlar ihlal edildiği takdirde temel haklar kullanılamaz hale gelir ve sınırlamada temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunmama ilkesi zedelenmiş olur.

I.3.3.5. Sınırlamanın Ölçülülük İlkesine ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Uygun Olması Zorunluluğu

Demokratik düzende bir temel hakkın sadece özünün korunması yeterli değildir. Bu özün dışında kalan alanın da, eğer sınırlanacaksa, keyfi olmayan nesnel ölçütlerle sınırlanması gerekir(Uygun, 1992:167). Hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında ölçülülük ilkesine uygun hareket(Rumpf, 1995:133-137) edebilmek için dikkat edilmesi gereken üç şart vardır. Birincisi sınırlama aracının sınırlama amacını gerçekleştirmeye uygun olması, ikincisi sınırlama aracının sınırlama amacı açısından gerekli olması, üçüncüsü ise araç ve amaç arasında dengeli bir oranın bulunmasıdır(Sabuncu, 2001:50).

Sınırlamada demokratik toplum düzeninin gereklerine uyulması kriterinde ise çağdaş ve hürriyetçi demokrasi anlayışı ve bu demokrasi anlayışının genel ve evrensel unsurları kastedilmiştir(Turhan, 1991:409). Anayasada ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde sınırlamanın sınırı olarak demokratik toplum düzeninin gerekleri kabul edilmiş, demokratik toplum düzeninin sürekliliği için ancak zorunlu hallerde özgürlüklerin kısıtlanabileceği belirtilmiştir. Diğer bir deyişle demokratik toplumda özgürlüğün kural, sınırlamanın ise istisna olması gerektiğine hükmedilmiştir.

I.4. Temel Hak ve Hürriyetlerin Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması

Temel hak ve özgürlüklerin korunması, hakkı kullananların haklarını kullanırken ve kullandıktan sonra herhangi bir sakıncalı durumun doğmaması ve bireyin özgürlüklerinin sahibi olması anlamına gelmektedir(Mumcu, 1992:142). Temel hak ve hürriyetlerin anayasalarda düzenlenmesiyle korunacağına inanılmıştır. Ancak sadece anayasal tanıma ile bu hakların korunamayacağı zaman içerisinde anlaşılmış ve korunması için anayasal mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar ulusal ve uluslararası koruma mekanizmalarından oluşmaktadır(Münci, 1987:67-74 ve Atar, 2005:132).

I.4.1. İç Koruma(Ulusal Düzeyde Koruma)

I.4.1.1. Yasama Organına Karşı Koruma

Temel hak ve hürriyetler yazılı ve katı bir anayasada sayıldığı takdirde yasama organına karşı korunmuş olur. Ancak bu korumanın etkili olabilmesi için bağımsız bir anayasa yargısının da olması gerekir(Aliefendioğlu, 1996:371). Anayasada belirtilen sınırlama nedenlerine ve anayasal güvencelere aykırı olarak kişi yasama organı tarafından hak ve özgürlüğünden mahrum edilirse, bu kişi yasama işlemlerinin denetlenmesi için anayasa yargısına başvurabilir(Atar, 2005:133).

I.4.1.2. Yürütme Organına Karşı Koruma

Temel hak ve hürriyetler, yürütme organına karşı da korunmalıdır. Yürütmenin işlemlerinin yasaya uygunluğunun denetlenmesi için bağımsız yargı organları etkin hale getirilmeli ve idarenin temel hak ve hürriyetlere müdahalesi durumunda zarara uğradığını düşünen birey yargı yoluna gidebilmelidir. Bu demokratik hukuk devleti anlayışının da gereğidir(Gözübüyük, 2004:101).

I.4.2. Uluslararası Düzeyde Koruma ve Uluslararası Belgelerde Temel Hak ve Hürriyetlerin Düzenlenişi

Günümüzde temel hak ve hürriyetlerin korunması uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Bugün neredeyse hiçbir devlet, insan hakları alanında başına buyruk hareket edememektedir. Yani insan hakları artık “iç mesele” olmaktan çıkmış ve uluslar arası topluluğu ilgilendiren bir denetim alanı haline gelmiştir. İnsan hakları alanında oluşturulan evrensel kurallar sistemi iç hukukun tamamlayıcısı konumuna gelmiştir. Böylece insan haklarının iç ve dış tehlikelere karşı korunması için ulusal ve uluslar arası hukuk bütünleşerek evrensel insan hakları hukukunu oluşturmuştur(Sabuncu, 2001:55).

Temel hak ve hürriyetlerin uluslararası alanda korunması için Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Avrupa Konseyi gibi çok önemli milletlerarası kuruluşlar

oluşturulmuştur(Atar, 2005:134). Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yargısal denetim yapma yetkisi olduğu için insan hakları alanında en etkin korumayı sağlamaktadır(Batum, 1993:58-139). Taraf Devletler ve bireyler, hukuken bağlayıcı karar alma yetkisine sahip olan bu mahkemeye başvuru yapabilirler(Atar, 2005:134).

I.4.2.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Bu bildiri bireylere tanınan hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması amacıyla 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu bildirgeyi 1949 tarihinde kabul etmiştir.

Bildirgenin giriş bölümünde bildirgenin amacı şu şekilde belirtilmiştir.

İnsanlık topluluğunun bütün bireyleriyle kuruluşlarının bu Bildirgeyi her zaman göz önünde tutarak eğitim ve öğretim yoluyla bu hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeye, giderek artan ulusal ve uluslar arası önlemlerle gerek üye devletlerin halkları ve gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki ülkeler halkları arasında bu hakların dünyaca etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için ortak ideal ölçüleri belirleyen bu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini ilan eder”

Bildirge, bütün insanların özgür olduğunu, onur ve haklar bakımından eşit doğduğunu, insanların birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranması gerektiğini belirtmiş(md. 1) ve herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş gibi hiçbir ayırım gözetmeden bu bildirgenin ilan ettiği bütün hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkının olduğunu hükme bağlamıştır(md. 2).

Devam eden maddelerinde ise yaşama hakkı, kölelik ve köle ticareti yasağı, insanlık dışı muamele ve işkence yasağı, yasa önünde eşitlik, ayrımcılık durumunda bireylerin mahkemelere başvurma hakkı, keyfi olarak tutuklama ve sürgün yasağı,

bağımsız mahkemelerde yargılanma hakkı, özel yaşamın gizliliği ve özel yaşama keyfi olarak karışılmayacağı, kişinin konutuna ve haberleşme hürriyetine keyfi olarak karışılmayacağı gibi hususları düzenlemiştir(md. 3-12).

Siyasi haklarla ilgili düzenlemelere de yer veren bildirge, herkesin bir yurttaşlık hakkının olduğunu, hiç kimsenin keyfi olarak yurttaşlıktan veya yurttaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılmayacağını, yetişkin her erkek ve kadınının uyruğu ne olursa olsun evlenip, yuva kurabileceğini belirtmiştir(md. 15-16). Herkesin doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkenin yönetimine katılabileceğini, herkesin kamu hizmetlerine girme ve kamu hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkının olduğunu belirtmiştir(md. 20-21).

I.4.2.2. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi

Bu sözleşme 4 Kasım 1950 tarihinde 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde bulunan hakları topluca güvence altına almak amacıyla Avrupa Konseyi üyelerinin üzerinde anlaştıkları metindir. Türkiye 18 Mayıs 1954'te bu sözleşmeyi onaylamıştır. Sözleşme demokratik rejimlerin devam ettirilmesi açısından gerekli olan asgari hak ve özgürlükleri güvenceye alarak işe başlamış ve zamanla insan hakları listesini genişletmiştir(İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Giriş).

Sözleşme, ilk olarak dokunulmaz haklardan yaşam hakkını güvence altına almakla işe başlıyor. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece ölümüne hükmedilen kişiler dışında herkesin yaşam hakkının yasayla korunacağına ve kasten kimsenin yaşamına son verilemeyeceğine hükmediyor(md. 1). Kişinin hiçbir durumda işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muameleye ve cezaya tabi tutulamayacağını, hiç kimsenin köle yapılamayacağını ve zorla çalıştırılmayacağını belirtiyor(md. 2-4). İdam cezasının kabul edildiği 1. madde, 1 Mart 1985 tarihinde yürürlüğe giren 6. Protokol ile yeniden ele alınmış ve Protokolün 1.

maddesi ölüm cezasının kaldırıldığını, böyle bir cezanın infaz edilemeyeceğini belirtmiştir(md. 1).

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, herkesin özgürlük ve güvenlik hakkı olduğunu ve anayasa ve kanunlarda belirlenen yollar dışında hiç kimsenin özgürlüğünden mahrum edilemeyeceğini(md. 5), herkesin adil yargılanma hakkının olduğunu, kişinin davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahip olduğunu belirtiyor. Kararın alenî olarak verilmesi gerekliliğine hükmediyor. Kanunsuz ceza olamayacağını, kişinin, suçu yasal olarak sabit olana kadar suçsuz sayılacağını belirtiyor(md. 6-7). Sözleşme ayrıca özel hayatın gizliliği, din ve vicdan özgürlüğü, ifade hürriyeti, dernek kurma özgürlüğü gibi özgürlüklerin yanında, ayrımcılık yasağı, hakların kötüye kullanılmasının yasaklanması gibi birtakım yasaklara yer veriyor(md. 8-18).

Sözleşme, Yüksek Sözleşmeci Taraflar'a yüklenilen taahhütlere ve sözleşme hükümlerine uyulmasını sağlamak amacıyla "*Mahkeme*" olarak anılacak bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmasına ve bu mahkemenin devamlı olarak görev yapmasına hükmetmiştir. Bu mahkeme Yüksek Sözleşmeci Taraflar'ın sayısına eşit sayıda yargıçtan oluşacaktır. Sözleşmenin 19-51. maddeleri, yargıçların görevleri, görev süreleri, seçim usulleri ve görevden alınmaları, mahkemenin kuruluşu, yargılama usulleri gibi hususları düzenlemiştir(md. 19-51).

I.4.2.3. Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme

21 Aralık 1965 tarih ve 2106 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararı uyarınca kabul edilerek imza ve onaya açılmış ve 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe

girmiştir. Türkiye 03.04.2002 tarih ve 4750 sayılı kanun ile bu sözleşmeyi onaylamıştır(4750 sayılı kanun, 2002).

Sözleşme, başta Taraf Devletler'den birtakım taahhütler alarak işe başlamaktadır. Herkesin evrensel insan haklarına ve temel özgürlüklerine, ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmaksızın saygı gösterilmesini ve Taraf Devletler'in bu hususu geliştirme ve destekleme noktasında gayret göstereceğini taahhüt ettiğini belirtiyor. İnsanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit olduklarını ve herkesin, hiçbir ayırım ve özellikle ırk, renk ve ulusal köken ayrımı yapılmaksızın burada kayıtlı haklardan ve özgürlüklerden yararlanacaklarını, herkesin yasalar önünde eşit olduğunu ve yine Taraf Devletler'in bu hakları koruma ve destekleme noktasında gayret göstereceğini belirtiyor. Irk farklılığına dayalı her türlü üstünlük öğretisinin bilimsel açıdan yanlış olduğuna, etik açıdan kınanması gerektiğine, sosyal açıdan adaletsiz ve tehlikeli olduğuna, diğer bir deyişle ırk ayrımcılığının hiçbir şekilde mazereti olmadığına hükmediyor. Etnik kökene dayalı ayrımcılığın uluslararası barışçı ve dostça ilişkilerin geliştirilmesine engel teşkil ettiğini belirtiyor(4750 sayılı kanun, 2002).

Sözleşme, her türlü ırk ayrımcılığını yasakladıktan sonra evrensel ve eşit oy hakkı temelinde seçimlere katılmak, seçme ve seçilme, hükümette ve her düzeyde kamu yönetiminde yer alma ve kamu hizmetlerine eşit koşullarda girme hakkı ile uyrukluk hakkı ve herkesin dilediği gibi uyrukluğunu seçebilmesi gibi siyasi hakları düzenlemiştir(md. 5).

I.4.2.4. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Sözleşme, 16 Aralık 1966 tarih ve 2200A sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla kabul edilmiş ve imza, onay ve katılmaya açılmıştır. 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır.

Sözleşme, bütün halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olduğunu, bu hak vasıtasıyla halkların kendi siyasal statülerini serbestçe tayin

edebileceğini ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebileceğini teyit ediyor. Bütün halkların doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabileceğini, halkların sahip olduğu bu maddi kaynaklarından hiçbir koşulda yoksun bırakılamayacağını belirtiyor(md. 1).

Sözleşme “*Maddi Haklar*” başlıklı üçüncü bölümünde yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik yasağı, seyahat özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi vazgeçilmez hakları, 25. maddesinde ise siyasi hakları düzenliyor. Sözleşmede tanınan hakları ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal fikir, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın her vatandaşın kullanabileceğini ve her vatandaşın seçme seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı gibi siyasi haklarını kullanmasının güvence altına alındığını teyit etmiştir(md..6-25).

I.4.2.5. Kadınların Siyasal Haklarına İlişkin Sözleşme

Kadınların siyasal hakları açısından önem arz eden bu sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20 Aralık 1952 tarih ve 640 sayılı kararıyla kabul edilip imza, onay ve katılıma açılmıştır. Türkiye sözleşmeyi 7288 sayılı Onay Kanunu ile 25 Mayıs 1959 tarihinde onaylamıştır. Sözleşme, hak eşitliği ilkesi çerçevesinde kadınlarla erkeklerin seçme seçilme, kamu hizmetlerine ve kamu yönetimine katılma, siyasi hakları kullanma bakımından eşit olduğunu teyit etmiştir. Kadınların, hiçbir ayırım olmaksızın erkeklerle eşit koşullar altında seçimlerde oy kullanabileceklerini, seçilebileceklerini, kamu hizmetlerinde yer alabileceklerini ve kamu görevlerini yerine girebileceklerini belirtmiştir(md. 1-3).

I.5. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmasının Önlenmesi

Anayasa, temel hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklamıştır. Temel hak ve özgürlüklerin, yine temel hak ve özgürlükleri yok etmek maksadıyla kullanılması durumunda kötüye kullanmanın söz konusu olacağını hükme bağlamıştır.

Diğer bir deyişle anayasa, hiç kimseye özgürlüğü yok etme özgürlüğü tanımamıştır. Devlet güvenliğini sarsacak, devleti tehlikeye düşürecek her davranış da kötüye kullanma kapsamında değerlendirilmiştir(Demir, 1998:282).

Kötüye kullanma yasağı birçok milletlerarası belgelerde ve anayasalarda benzer biçimde açıklanmıştır. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hakkın kötüye kullanılması yasağını 17. maddesinde “*Bu sözleşme hükümlerinden hiçbiri, bir devlete, topluluğa veya kişiye, sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya burada öngörüldüğünden daha geniş ölçüde sınırlamalara uğratılmasına yönelik bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz*” şeklinde düzenlemiştir(Doğru, 1998:282). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 30. maddesi de kötüye kullanmayı benzer biçimde düzenlemiştir.

I.6.Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması

1982 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin “*kısmen veya tamamen durdurulabilmesine*” veya “*anayasada yer alan güvencelere aykırı tedbirler*” alınabilmesine imkân tanımaktadır. Ancak bu imkân sadece milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek şartıyla “*savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü haller*” de kullanılabilir(md.15).

Anayasada olağanüstü haller iki grupta toplanmıştır. Birincisi, tabii afet, tehlikeli salgın hastalık ve ağır ekonomik bunalım durumudur. İkincisi ise, demokratik düzeni, temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik şiddet olaylarının çıkması ve bu olayların kamu düzenine ciddi şekilde zarar vermesi durumudur(m.119-120). Anayasa, savaş çıkması gibi olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim durumlarda ise sıkıyönetim ilan edileceğine hükmetmiştir. Anayasa, sıkıyönetim ilanını gerektirecek durumların meydana gelmesi durumunda Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar

Kurulu tarafından Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşü alınarak en fazla altı ay sıkıyönetim ilan edilebileceğine hükmetmiştir(m.122).

I.7. Temel Hak ve Hürriyet Anlayışları

I.7.1. Tabii Hak Anlayışı

Bu anlayışa göre insan, sırf insan olmaktan dolayı doğuştan bazı hak ve hürriyetlere sahiptir. Bu hak anlayışının temelinde, bireyin doğuştan sadece insan olması nedeniyle sahip olduğu dokunulmaz ve devredilmez haklarla çevrelenmiş özel alanının, her türlü dış müdahaleye karşı güvence altına alınması fikri yatmaktadır. Birey doğal haklarla çevrelenmiş bu özel alanda tümüyle serbest olmalıdır(Kapani, 1981:20).

İnsanın sahip olduğu bu tabii haklar, devletten önce gelir; bu haklar insana devlet tarafından verilmemiştir; dolayısıyla bu hak ve hürriyetlere devlet dokunamaz. Tabii hak doktrinini savunan yazarlara göre, devletin kurulmasından önce insanlar "*tabiat hâli*" denen bir dönemde yaşıyorlardı. Bu dönemde tam ve mutlak bir özgürlüğe sahiptiler. İnsanlar sonradan aralarında "*sosyal sözleşme*" yaparak siyasal topluma geçtiler ve devleti kurdular. Bunu yaparken doğal yaşamda sahip oldukları özgürlüklerden bir kısmını devlete devrettiler. Ancak hepsini, özellikle de en önemlilerini devlete devretmediler; kendi yanlarında muhafaza ettiler. O hâlde devlet kendi tarafından verilmemiş olan, kendisinden önce mevcut olan tabii haklara saygı göstermek zorundadır(Kapani, 1981:30). Devlet bu haklara saygı göstermediği ve sınırları aştığı takdirde meşruiyetini yitirecek ve halkın direnişiyle karşılaşacaktır. Siyasi iktidarın buradaki görevi sadece temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güvenliğinin sağlanması olmalıdır. Devlet bu koruma ve güvenlik fonksiyonunu yerine getirmede yine meşruiyetini kaybedecek ve halkın direnişiyle karşılaşacaktır(Kapani, 1981:31).

1982 Anayasasının “*Devletin temel amaç ve görevleri*” başlıklı 5. maddesi bu hususu düzenlemiş ve devlete hürleştirme, özgürleştirme ödevi yüklemiştir. İlgili madde şöyledir.

Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır(md. 5).

I.7.2. Pozitivist Hak Anlayışı

Pozitivist anlayışa göre temel hak ve hürriyetler bireylere mutlaka hukuk tarafından verilmelidir. Hukuk tarafından verilmeyen ve hukuk tarafından koruma altına alınmayan bir temel hak ve hürriyetin bireylere sağlayabileceği herhangi bir güvence yoktur. Temel hak ve hürriyetlerin sözde kalmaması, gerçekten bireylere birtakım güvenceler sağlayabilmesi için hukuk kuralları tarafından tanınması ve müeyyidesinin olması gerekir(Gözler, 2004).

I.8. Genel Olarak Siyasi Hak ve Ödevler

Siyasi haklar, temel hak ve özgürlüklerin en önemli kısımlarından biridir. Çünkü bu haklar bireylerin siyasal bir toplumun üyesi olmalarını ve toplumun yönetimine katılmalarını sağlayan haklardır(Giritli, Sarmaşık, 1996:54). Kişiyi, siyasal gücün kullanımına katılmasını sağladığı için bu haklara aktif statü hakları yani katılma hakları denmektedir(Bayraklı, 2009:205 ve Gözübüyük, 2004:176).

Seçme, seçilme ve siyasal faaliyette bulunma hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, vatana hizmet etme hakkı, dilekçe hakkı gibi önemli haklar ile vergi ödevi ve kamu hizmetindekiler için mal bildirimini, siyasal hak ve ödevlerin kapsamındadır. Ayrıca siyasal

hakları diğer haklardan farklı olarak sadece vatandaşlar kullanabilmektedir. Ancak vergi ödevi ile karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla dilekçe hakkı Türk vatandaşı olmayan yabancılar içinde öngörölmüştür(2709 sayılı Anayasa, 1982). Siyasi hak ve ödevler sırasıyla şunlardır.

I.8.1. Vatandaşlık Hakkı

Devletin iki maddi unsurundan birisi insan topluluğudur. Sayısı ve niteliği ne olursa olsun insan topluluğu olmadan bir devletin varlığından söz edilemez. Devlet en önemli maddi unsurunu, yani kendisine bağılı insan topluluğunu ve bunları kendisine bağlayan bağı bilmelidir. Birey ise himayesinden faydalandığı egemen kudreti bilmelidir. Devletin ve bireyin, haklar ve mükellefiyetler bakımından ilişki içerisinde bulunabilmesi için bu gereklidir. İşte bu gereklilikten dolayı vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir(Doğan, 1999:1 ve Nomer, 1997:4).

Vatandaşlık farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bir tanıma göre “ *vatandaşlık, bireyi devlete bağlayan hukuki ve siyasi bağıdır*” (Çelikel, 1985: 11). Diğer bir tanıma göre ise “*Devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, şartlarını tespit ettiği bir hukuki statüyü gerçekleştiren kişi ile arasında kurulan hukuki bir bağıdır*”(Göger, 1979:6). Bu tanıma göre birey, devlet tarafından önceden belirlenmiş bir statü içine girerek vatandaş statüsünü kazanmış olur. Vatandaş statüsünü kazanan kişi ise tabi olduğu devletin kanunlarının kendisine tanıdığı haklardan istifade edecek ve borçlardan sorumlu olacaktır(Doğan, 1999:8). Yani her durumda vatandaşlık, devlet ile birey arasındaki karşılıklı hak, görev ve yükümlölükleri belirleyen hukuki bağı ifade etmektedir(Aybay, 1982:179). Türk hukuk sisteminde vatandaşlık açısından dil, din ve ırk gibi bağlar, hukuksal bir bağı olarak kabul edilmemektedir. Yani kişinin dili, dini, ırkı ne olursa olsun kişi vatandaşlık bağıyla Türkiye Cumhuriyetine bağılıysa Türk olarak kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle Türk hukuk sisteminde Türk olmak, Türk vatandaşı olmakla eş anlamlı

kullanılmıştır. Bu yönüyle Türk vatandaşlığı kavramının milliyetçilik yönünün de olduğu görülmektedir(Altunya, 2003:143 ve Yıldırım, 2003:134).

I.8.2. Seçme Seçilme ve Siyasi Faaliyetlerde Bulunma Hakkı

Siyasi haklar içinde en önemli kısmı seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları oluşturmaktadır(Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001:180). Çünkü vatandaşlar, siyasal hayata, siyasal iktidarın kuruluşuna yani devlet yönetimine seçme ve seçilme haklarını kullanarak katılabilmektedirler(Yıldırım, 2003:134).

Bu hakların kullanılması demokratik devlet olmanın da ön koşuludur. Çünkü demokrasiden bahsedebilmek için seçme, seçilme hakkının etkin olması gerekmektedir. Bir yazar “*Demokrasilerin bir kalbi varsa seçimlerde atmaktadır*”(İba, 2006:171) diyerek seçimlerin demokrasi için önemine dikkat çekmiştir. M. Duverger de demokrasiyi seçimlerle ilişkilendirerek “*Yönetilenlerin, serbest ve dürüst seçimler yolu ile yönetenleri seçebildikleri rejim*” şeklinde tanımlamıştır(Demir, 1998:51). Demokrasi için çok farklı tanımlar yapılmış olsa da bu tanımların ortak yönü idare edenler ile idare edilenlerin aynı olduğunun ve seçimlerin vazgeçilmez olduğunun vurgulanmış olmasıdır(Esen, 1968:51).

Günümüzde demokrasi denilince doğrudan demokrasi değil temsili demokrasi akla gelmekte, temsili demokrasi denince de seçimler akla gelmektedir. Bu sistemde vatandaşlar siyasal kararları almak, yasaları yapmak ve kamunun yararını amaçlayan programları uygulamak için görevlilerini seçmekte(USIA, 1992:8-9), seçtiği görevlilerin görevlerine devam etmesine veya görevi bırakmasına yine seçimler yoluyla vatandaşlar karar vermektedir(Esen, 1968:51).

Vatandaşların karar mekanizmasında etkin rol oynayabilmeleri ve bu haklarını özgürce kullanabilmeleri için dürüst ve serbest seçim ortamının oluşturulmuş olması gerekmektedir. Seçimlerin adil, dürüst olabilmesi için gerekli birtakım ilkeler vardır. Bu ilkelerden seçimlerin serbestliği ilkesi: seçimlerin baskı, tehdit ve hileden uzak olması ve

seçimlerle ilgili temel hak ve özgürlüklerin vatandaşlara tam olarak sağlanması demektir. Seçme ve seçilmede eşitlik ilkesi: hiç kimsenin dil, din, ırk, mezhep veya ailesine göre seçme ve seçilme hakkını kullanırken ayrıcalıklı olmaması demektir. Genel oy ilkesi: her vatandaşın öğrenim durumu veya ekonomik durumu ne olursa olsun oy hakkının olması ve tek oy hakkının olması demektir. Tek dereceli seçim ilkesi: vatandaşların doğrudan doğruya kendi temsilcilerini seçmeleri demektir. Seçimlerin yargı yönetim ve denetimi altında yapılması ilkesi ise seçimlerin hile ve kuşkudan uzak olarak güvenli bir şekilde yapılmasının amaçlandığı ilkedir(Yıldırım, 2003:135).

I.8.3. Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı

Seçim ilkeleri çerçevesinde yapılan seçimler olmadan demokratik sistemden bahsetmek mümkün olmadığı gibi siyasi parti kurma hakkı olmadan da demokrasiden söz edilemez. Çünkü siyasi partiler geniş toplum kesimleri için siyasal katılmanın ve genel olarak kamusal tartışmaların başlıca araçları konumundadırlar. Vatandaşlar, daha aktif olarak siyasal yaşama katılabilmek için yasalarda belirtilen koşullara uygun olarak, siyasal parti kurabilir, üye olabilir ya da üyelikten çıkabilirler(Altunya, 2003:144).

Siyasi parti tanımlarına bakıldığında herkesin üzerinde birleşebileceği bir tanım mevcut değildir. Yapılan tanımlardan birkaçını belirtmek gerekirse; Ostrogorski' ye göre siyasi parti "*Temeli belli bir prensibe dayanan ve hedefi kamu menfaatini ilgilendiren bir veya birkaç konunun gerçekleşmesini amaç edinen özel bir gruptur*"(Ostrogorski, 1912:642). Koellreuter'e göre siyasi parti "*Belli bir siyasi amaç ve programa göre devletin yönetimine katılmak üzere iktidarı ele geçirmek veya iktidarı etkilemek amacıyla kurulan teşekküllerdir*"(Koellreuter, 1955:74). H. Krüger'e göre siyasi parti "*Vatandaşlara bir program ve belirli bir siyasi istikamet gösteren, bir grup insan ve taraftarlarının meydana getirdikleri topluluktur*"(Krüger, 1966:367). Diğer bir tanımda ise siyasi parti, "*Devlet mekanizmasının kontrolünü halkın desteğini sağlamak suretiyle ele geçirmeye çalışan*

sürekli ve istikrarlı siyasi topluluklar” olarak tanımlanmıştır(Özbudun, 1974:4). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere siyasi parti, vatandaşların siyasi hedeflerine ulaşmak için bir araya gelmelerinden oluşmaktadır. Bu hedeflere ulaşabilmek için ise seçimlere katılıp, mümkün olduğu kadar milletvekili çıkararak siyasi kararlarda söz sahibi olmak gerekmektedir(Tikveş, 1982:119).

I.8.4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

I.8.4.1. Kamu Hizmeti ve Kamu Görevlisi Kavramı

Kamu hizmeti, yürütülmesinde kamu yararı gözetilmesinden dolayı kanunla konmuş ve kanuna dayanan, idare tarafından ya da idarenin yakın gözetiminde gerçek veya tüzel kişiler tarafından yürütülen hizmetlerdir(Derdiman, 2004:159). Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde ve topluma sunulmasında en önemli faktör kamu görevlisidir(Gözübüyük, 2000:159).

Kamu görevlisi kavramının biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda kamu görevlisi, kamu kesiminde çalışan tüm personele denir. Bu anlamda müsteşardan, kamuya ait bir ekmek fırınında çalışan işçiye kadar herkes kamu görevlisidir. Dar anlamda kamu görevlisi ise genel idare esaslarına göre yürütülen kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri yerine getiren personeldir. Burada ayırt edici özellik görevlerin “asli” ve “sürekli” olmasıdır. Ancak ister dar anlamda olsun, isterse geniş anlamda olsun veya yaptıkları hizmet ne kadar kamuya faydalı olursa olsun, kişinin kamu görevlisi sayılabilmesi için mutlaka kamu kesiminde bir örgüte bağlı olarak çalışması gerekmektedir(Akgüner, 2001:33).

Kamu hizmetine diğeri bir deyişle devlet hizmetine girme hakkının kapsamı çok geniştir. Kamu hizmetlerine girme hakkı sadece iş-güç sahibi olup geçimini temin etme hakkı şeklinde düşünülmemelidir. Çünkü yardımcı hizmetliden valiye, bekçiden bakana kadar tüm kamu personeli bu hak kapsamında değerlendirilmektedir. Kamu

görevlileri bu yolla kendi nafakalarını ve geçimlerini sağladıkları gibi kamu yetkilerini kullanarak ülke yönetimine “katılım hakkı” yetkilerini de kullanmaktadırlar. “Katılım hakkı” hiyerarşinin üst kademesinde bulunanlarda daha fazla olmasına rağmen, tüm kamu çalışanlarında az-çok bu “kamu yetkisi” bulunmaktadır. Bu anlamda kamu hizmetlerine girme hakkı önemli bir haktır(Altunya, 2003:146).

Kamu yönetiminin en önemli unsuru olan kamu personeli, nitelikli ise iş verimi artacak ve kaynaklar en verimli şekilde kullanılacaktır. Ancak kamu personeli liyakatsiz ise iş verimi düşecek ve dolayısıyla ülke zarar edecektir.(Eryılmaz, 2004:10). Ülkenin zarar etmemesi, işlerin uyumlu bir şekilde yerine getirilmesi için vatandaşların kamu personeli olarak göreve alınmasında birtakım anayasal ilkeler konulmuştur. Bu ilkeler şunlardır(Akgüner, 2001:62).

I.8.4.2. Kamu Personeli Olmada Anayasal İlkeler

a) Kişinin Zorla Memur Yapılamaması veya Serbestlik İlkesi

Bu ilke, zorla ve baskıyla hiç kimsenin kamu personeli yapılamayacağını, sadece kişinin serbest iradesiyle kamu personeli yapılabileceğini belirtir. Ancak askerlik hizmeti açısından zorunlu ve geçici bir görevlendirme söz konusu olabilir. Bunun dışında hiç kimseye zorla bir görev verilemez(Akgüner, 2001:62).

b) Kamu Hizmetlerine Girişte Eşit Davranılması Zorunluluğu

Kamu hizmetlerine girme, her Türk vatandaşının hakkıdır. Dil, din, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce ve benzer nedenlerle vatandaşlar arasında ayırım yapılamaz. Yani tüm vatandaşlar kamu personeli olma açısından eşit haklara sahiptir(Eryılmaz, 2004:267). Ancak bu ilke günümüzde siyasal, dinsel ve sosyal nedenlerle en çok ihlal edilen ilke konumundadır. Ancak şunu da belirtmekte yarar var; gaziler, yetimler, özürllüler memurluğa girişte kimi önceliklerden yararlanabilirler. Bu devletin en önemli sosyal

ödevlerinden biridir ve eşitlik ilkesine aykırı hareket edildiği şeklinde yorumlanamaz(Akgüner, 2001:62).

c) Görevin Gerektirdiği Niteliklerden Başka Niteliklerin Aranmaması Zorunluluğu

Kamu hizmetlerinin daha iyi yerine getirilmesi amacıyla memuriyete girişte bazı genel ve özel şartlar aranabilir. Bu şartlar, değişik nitelik ve özellik gösteren kamu hizmetleri için bu hizmeti en etkin ve verimli bir şekilde yürütebilecek personelin seçilmesi amacıyla aranabilir. Bu durum eşitlik ilkesine aykırı değildir. Aksine bu ilkeyi pekiştirmektedir(Akgüner, 2001:63). Memuriyete girişte aranan genel şartlar; vatandaşlık, yaş, öğrenim durumu, sağlık, kısıtlılık ve askerlik durumu gibi konularda toplanmıştır. Bu şartlar dışında belli bir görevin gereği ile ilgili özel koşullarda aranabilir. Örneğin araştırma görevlisi olabilmek için yabancı dil bilmek şartı aranması bu kapsamdadır(Eryılmaz, 2004:267-269).

I.8.5. Vatan Hizmeti(Askerlik) Hakkı veya Ödevi

Vatan hizmeti, herhangi bir ülkede belirli bir yaşa gelen vatandaşların zorunlu olarak belirli bir süre orduda görev yapması veya anlaşmalı oldukları bir süre boyunca bu görevi meslek olarak icra etmesi şeklinde uygulanan hak veya ödevdir. Bu hak, askerlik veya vatani görev olarak da bilinir. Ordular, mesleği askerlik olan kişilerin dışında, ya belirli bir süre için zorunlu askerlik hizmetine alınan yetişkin kişilerden ya da gönüllülerden oluşur. Günümüzde birçok ülkede halen zorunlu askerlik hizmeti uygulanmaktadır. Askerlik hizmeti zorunlu olmayan ülkelere ise anlaşmalı oldukları süre boyunca kişiye maaş verilerek meslek olarak icra edilir. Türkiye’de zorunlu askerlik hizmeti uygulanır. Vatan hizmeti denilince akla öncelikle yurt savunması gelmekte ve yurt savunması denilince de askerlik akla gelmektedir. Bu hizmet askerlik yapmak şeklinde yerine getirilebileceği gibi başka bir kamu hizmeti yaparak da yerine getirilebilir. Örneğin

ülke barış halindeyken askerlik çağı gelen doktor, polis, öğretmen gibi kişiler kendi mesleklerini icra etmek suretiyle bu vazifeyi yerine getirebilirler. Bu ödev ayrıca “*bedel*” para ödemek suretiyle de yerine getirilebilir. Vatan hizmeti hakkı veya ödevi daha çok askerlik hizmeti şeklinde uygulandığı için bu husus üzerinde durulacaktır(Altunya, 2003:147).

I.8.6. Vergi Ödevi

I.8.6.1. Genel Olarak Vergi Kavramı

Vergi, toplumu meydana getiren kişilerin devlete yaptıkları karşılıksız ve zorunlu bir ödemedir. Devlet, vergisini ödemeyen kişiden gerektiğinde zor kullanarak bu vergiyi alır. Ancak bu zorlama keyfi değil, hukuki bir zorlamadır. Yani verginin nasıl alınacağı önceden belirlenmiştir(Pehlivan, 2006:22). Devlet çeşitli kamu hizmetlerini yürütmek için bu vergiyi toplamak durumundadır(Doğan, 1994:1115).

Vergilendirme, bireyler için bir yükümlülük olmasının yanında devlet için egemenliğinden kaynaklanan bir yetkidir(Çağan, 1982:5). Vergi ödevi, diğer siyasi hak ve ödevlerin aksine sadece yurttaşlara değil, ülkede yaşayan herkese getirilmiştir. Çünkü kamu hizmetleri yabancı-yurttaş ayrımı yapılmaksızın herkese sunulmaktadır. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli mali kaynağın sağlanmasında herkesin sorumlu olması gerekmektedir(Yıldırım, 2003:138).

I.8.6.2. Vergilemede Anayasal İlkeler

a) Verginin Mali Güce Göre Alınması İlkesi

Mali güç terimi ödeme gücü anlamına gelmektedir. Mali güç, ödeme gücünün kaynağı, dayanağı, nedeni ve varlık koşuludur. Vergi yükümlülüğünün uygulamadaki ölçütü sayılan mali güç, ekonomik değerler düzeyine göre kişi ve kuruluşların yükümlülüğünü belirler. Anayasada mali güç ilkesinin ne anlama geldiği ve hangi göstergelere göre belirleneceği hususunda bir açıklama yapılmamıştır. Ancak Anayasa

Mahkemesi 29.09.2006 tarihli bir kararında mali gücü “*Mali güç, kişilerin ekonomik durumlarına göre vergiye bağlı tutulmalarıdır*” şeklinde tanımlamıştır(Yüce, 2013).

Verginin malî güce göre alınması aynı zamanda vergide eşitlik ilkesinin uygulama aracıdır. Vergide eşitlik ilkesi, yükümlülerin vergi ödeme güçleri dikkate alınmak suretiyle vergilendirmenin yapılmasını öngörür. Başka bir deyişle, kişilerin genel vergi yüküne kendi ödeme güçlerine göre katılmalarıdır. Bu durumda, anayasada öngörülen verginin “malî güce göre ödenmesi”, “herkesin vergi ödemesi” ilkesiyle birlikte vergilendirmede adalet ve eşitlik ilkesine uygunluğunu gösterir ve sosyal devletin en etkin uygulama aracını oluşturur. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı bu ilkelere uyularak sağlanır. Vergide eşitlik ilkesi, malî gücü aynı olanların aynı, malî gücü farklı olanların ise ayrı oranda vergilendirilmesidir(Yüce, 2013).

b) Verginin Genellik ve Eşitliğe Uygun Olarak Alınması İlkesi

Genellik ilkesi vergi hak ve ödevlerinin herkese ait olduğunu belirleyen bir ilkedir. Hukuksal adaletin ve hakkaniyetin sağlanması ancak verginin herkesten eşit ve genel olarak alınmasıyla mümkün olacaktır. Bu ilke uygulandığı takdirde vergi yükü, toplumun belirli kesimleri üzerinde yoğunlaştırılmaz, mükelleflerin bir bölümü anayasal istisnalar hariç olmak üzere vergiden istisna edilemez, sadece belirli bireyleri kapsayacak şekilde vergi konulamaz(Kaneti, 2005: 31).

Vergilemede eşitlik ilkesini ise bazı yazarlar adalet ilkesi şeklinde almışlardır ki bu daha doğrudur. Çünkü eşit olmayan bireylere eşit vergi yüklemek hakkaniyete ve adalete ters düşmektedir. Bu çerçevede vergilemenin, içinde bulunulan koşullara göre hakkaniyete en uygun, ekonomik olarak ta en yararlı olacak şekilde yapılması gerekmektedir(Akdoğan, 2005:187).

c) Vergi Yükünün Adaletli ve Dengeli Dağılımı İlkesi

Vergi yükünün adil ve dengeli dağılması diğer ilkeleri tamamlayan, onların yetersiz kaldıkları noktalarda devreye giren bir ilkedir. Vergilemede adalet, bir araç olmaktan çok amaçtır. Diğer vergileme ilkeleri somut bir olgu olarak ortaya konamayan ama insanların hissedebildikleri bir ilke olan adaletli vergilemeye ulaşabilmek açısından önem taşırlar(Aral, 1997:329).

d) Verginin Kamu Giderlerini Karşılama İçin Alınması İlkesi

Bu ilke keyfi vergi almayı engellemeyi hedefleyen bir ilkedir. Vergi alınmasında ana nedenin kamu giderlerine kaynak sağlamak olduğu, vergilerin sadece kamu gideri niteliğindeki giderlere harcanabileceği, kamu giderlerinin de esas itibariyle vergi gelirleriyle karşılanması gerektiği gibi hususları içeren bu ilke, anayasada da yerini bulmuştur(Kaneti, 1989:34). Anayasada kamu giderlerinin neler olduğunun belirtilmemiş olması, ilkenin içeriğinde bir miktar belirsizlik meydana getirmekle birlikte anayasanın kamu giderleri ile kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi her zaman dikkate aldığı söylenebilir(Gerek ve Aydın, 2005:37).

e) Verginin Kanuniliği İlkesi

Verginin kanuniliği ilkesi, vergi, resim, harç gibi kamusal erke dayalı bütün yükümlülüklerin yasayla düzenlenmesini ifade etmektedir. Verginin kanuniliği ilkesi, vergilere ilişkin düzenlemelerin gerek şekli, gerekse maddi anlamda kanunla yapılmasını zorunlu kılar. Bu ilke keyfi ve takdiri uygulamaları önleyecek ilkelerin kanunda yer almasını sağlayarak bireyin özgürlüklerini devlete karşı koruyan güvenlik sınırını sağlamada önem kazanmaktadır. Vergilerin yasayla konulabilmesi ile vergilemede keyfiliğin yerini temsil ve hukukun üstünlüğü almıştır(Ceyhan, 2013).

Verginin yasallığı ilkesi devlet açısından, verginin alınması zorunluluğu ve verginin cebri icra yoluyla alınmasının sınırlarını belirlerken aynı zamanda da birey

yararına da “*temsilsiz vergi olmaz*” “*kanunsuz vergi olmaz*” ve “*verginin belirgin olması*” gibi ilkelere dikkat ederek sınırları belirlemektedir. Bu bağlamda kanun koyucu, vergilemenin mükellefiyet, matrah ve oranlar, tarh ve tahakkuk, tahsil usulleri, müeyyideleri, zamanaşımı, vergi muafiyeti gibi çeşitli yönlerini de düzenlemelidir(Ceyhan, 2013).

I.8.7. Dilekçe Hakkı

Bir isteği bildirmek amacıyla yazılmış, altında dilekte bulunan kişinin açık adresi ve imzası bulunan resmi bir makama sunulan yazıya dilekçe denmektedir(Püsküllüoğlu, 2004:280). Dilekçe hakkı doğuştan var olan doğal bir haktır(Armağan, 1972:2). Dilekçe hakkı hem kişisel sorunları çözmeye, hem de kamu yönetiminin işleyişi konusunda bilgilendirme açısından önem arz etmektedir. Bu hakkın kullanımı eğitim düzeyi ile doğru orantılıdır. Yani eğitim düzeyi arttıkça bu hakkın kullanımı artmaktadır(Altunya, 2003:146).

Bu hakkın içeriği dilek ve şikâyette bulunabilme ve başvurunun cevabını alabilmedir. Kişi sadece hakkının ihlal edildiğini düşündüğünde değil, bir idari işlemin veya kanuni düzenlemenin yapılmasını istediğinde ve bilgilendirilmek istediğinde de dilekçe hakkını kullanabilir. Dilekçenin sunulduğu resmi veya özel kurum yasal süre içerisinde mutlaka bir cevap vermek zorundadır. Aksi takdirde kişilerin bilgi edinme hakkını gasp etmiş olacaktır(Demir, 1998:317-318).

II. BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE SİYASİ HAK VE ÖDEVLER

II.1. Vatandaşlık Hakkı

II.1.1. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Vatandaşlık Hakkı

1808 Tarihli Sened-i İttifak Tanzimat öncesi dönemde kamu özgürlükleri alanındaki tek gelişme olarak kabul edilmekle birlikte bu fermanla kişi özgürlükleri ile ilgili halk tabanını rahatlatarak herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir(Güneş, 1998:33). Osmanlı anayasal gelişmelerinin ikinci basamağını oluşturan Tanzimat Fermanı Müslim ve gayrimüslim farkı gözetmeksizin tüm uyruklara can ırz ve namus güvencesi getirmiş, ancak vatandaşlık hakkını düzenlememiştir(Kuzu, 1997:59).

II.1.2. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinde Vatandaşlık Hakkı

Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerinde batılı devletlere kapitülasyonlar verilmesi üzerine Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim uyruklar yabancı devlet uyruklığına geçerek kapitülasyonlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu yola başvuranların sayısının artması üzerine Osmanlı Devleti'nde uyrukluk konusunu hukuk düzenine bağlama gereği duyulmuş ve 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayınlanmıştır(Nomer, 1997:11).

1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinden önceki dönemde Osmanlı Devletinde yaşayan Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında memur olabilme, vergi yükümlülüğü ve askerlik gibi konularda önemli statü farkları vardı. Bu kanunname ile din faktörünün uyrukluk bakımından önem taşımasına son veriliyordu. Bu yönüyle Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi İslam dünyasının din ilkelerinden bağımsız ilk uyrukluk düzenlemesidir. 1851 yılında Fransa'nın çıkarmış olduğu vatandaşlık kanunundan istifade edilerek hazırlanmıştır(Seviğ, 1967:65).

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi uyrukluğun kazanılmasında kan bağı ilkesini kabul etmişti. Ana babası veya yalnız babası Osmanlı uyruğu olan çocuk Osmanlı uyruğu sayılıyordu(md. 1). Toprak ilkesine ise istisnai olarak yer vermişti. Buna göre Osmanlı ülkesinde doğanlar ergenlik çağına(sinn-i rüşte) girdikten sonra en fazla üç yıl içinde uyrukluğ talebinde bulunabileceklerdi(md. 2). Kanun, Osmanlı topraklarında ikamet eden herkesi Osmanlı uyruğu sayıyor, yabancı uyrukluğ iddia edenlerin bunu kanıtlaması gerekiyordu(md. 9). Kanun, toprak bağı ilkesini kabul etmek suretiyle ve Osmanlı ülkesinde ikamet edenleri vatandaş olarak tanımakla, kapitülasyonların kötüye kullanılmasını önlemek istiyordu(Unat, 1966:8).

Kanunname ikamet süresi esasını da kabul ediyordu. Buna göre reşit bir gayrimüslim, Osmanlı topraklarında beş yıl sürekli ikamet ederse bizzat veya vekâletle Hariciye Nezaretine başvurarak Osmanlı tabiiyetine geçebilecekti. Osmanlı Devleti, tabiiyetine geçmek için gerekli şartları yerine getirmemiş olan ecnepleri(yabancı) de istisnai durum çerçevesinde tabiiyetine kabul edebilecekti. Osmanlı tabiiyetinde iken başka devlet uyrukluğuna geçenlere, tabiiyet değiştirdikleri tarihten itibaren ecnebi olarak muamele edecekti. Ancak Osmanlı hükümetinden izinsiz tabiiyet değiştirenlerin muameleleri yok hükmünde sayılabilecek ve bu tür tabiiyet değişiklikleri geçersiz kabul edilip kişiler hakkında Osmanlı tebaası muamelesi yapılabilecekti. Yurtdışında izin almaksızın tabiiyet değiştiren veya askerlik yapan Osmanlı tebaasını, Osmanlı Devleti isterse tabiiyetinden çıkarabilecekti. Osmanlı tabiiyetinden çıkarılan bu kişiler Osmanlı topraklarına geri dönemeyecekti. Ecnebi ile evlenen Osmanlı kadını ise eşi vefat etmesi halinde üç yıl içinde başvuru yapması durumunda Osmanlı tabiiyetine alınabilecekti. Osmanlı tabiiyetinden çıkmış veya çıkartılmış kişilerin çocukları Osmanlı tabiiyetinde kalmaya devam edebilecekti. Ancak Osmanlı tabiiyetine giren ecnebinin reşit çocuğu babasından dolayı Osmanlı uyrukluğunu kazanamayacaktı(md. 3-8).

II.1.3. Kanun-u Esasi de Vatandaşlık Hakkı

Osmanlı Devletinin ilk anayasası kabul edilen 1876 tarihli Kanun-u Esasi de ilk defa vatandaşlık hakkı anayasal düzenlemeye konu olabilmıştır. 1876 Anayasasının 8. maddesine göre, Osmanlı tâbiyeti, din ve mezhebe bağlı değildir. Osmanlı tâbiyeti “*kanunen muayyen olan ahvale göre*” yani kanunun belirlediği durumlarda kazanılır ve kaybedilir. Görüldüğü gibi Osmanlı vatandaşlık anlayışında, ırk, dil, din, mezhep gibi unsurlara bir gönderme yoktur. Kanun-u Esasî Osmanlı tâbiyetinde bulunan herkesin dinî veya mezhebi ne olursa olsun “*Osmanlı*” olduğunu ilân etmektedir. Dolayısıyla, “*Osmanlılık*”, ırksal, dilsel veya dinsel bir vatandaşlık anlayışı değil, hukukî, anayasal bir vatandaşlık anlayışına dayanır(md. 8).

II.2. Seçme Seçilme ve Siyasi Faaliyetlerde Bulunma Hakkı

II.2.1. Kanun-u Esasi Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti mutlak monarşiyle yönetilen bir devlettir. Yönetimin hanedan usulüne göre el değiştirdiği ve padişahın otoritesinin mutlak olduğu görülmektedir. Mutlak yetkili padişahın yanında padişaha her türlü devlet işlerinde yardımcı olan vezir-i azam ve vezirler vardır. Ayrıca önemli devlet işlerini karara bağlayan ve üst düzey bürokratlardan oluşan danışma organı niteliğindeki Divan-ı Hümayun vardır. Bu haliyle 19. yüzyıla kadar devam eden klasik Osmanlı kamu düzeni 19. yüzyıldan sonra Sultan III. Selim’in Nizamı Cedid denemeleriyle çağdaş bir görünüme kavuşturulmaya çalışılmış ancak başarısız olunmuştur(Dikici, 2002:36).

Daha sonra tahta geçen Sultan II. Mahmut döneminde merkezi idare ile ayanlar arasında Sened-i İttifak denilen belge oluşturulmuştur. Osmanlı anayasacılık hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilen bu belge ile saray, ayanları taraf olarak kabul etmiş ve kendi iktidarını sınırlandırmıştır(Yıldırım, 2003:57).

Devam eden süreçte parlamento rejiminin habercisi niteliğindeki Tanzimat Fermanı ve onu takviye eder nitelikteki Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Bu fermanlarla Meclis-i Ahkam-ı Adliye ve Bab-ı Serasker-i Dar-ı Şura adında iki kurul oluşturulacaktır. Meclis-i Ahkâmı Adliye padişahın danışma kurulu olarak tıpkı Divan-ı Hümayun gibi mutlakiyetçi bir sistemde kuvvetler birliği esası içerisinde, padişahın yasama, yürütme ve yargı erklerini onun adına kullanacaktı. Özellikle Tanzimat Fermanının temel prensiplerini hayata geçirecek bir reform meclisi, bir yüksek yargı organı olarak işlev görecekti(Demirci, 2006:1). Bab-ı Serasker-i Dar-ı Şura ise Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın görevleri ile ilgili konularda yani ordu ve askerlikle ilgili konularda karar alabilen bir kuruldu(Çadırcı,1991:60).

Bu iki kurul tarafından görüşülüp kabul edilen kanunlar padişahın onayına sunulacaktır. Padişah ta onaylarsa resmi hüviyet kazanacaktır. Padişahın kanun koyma yetkisinin devam etmesi ve bu kurullar tarafından gönderilen kanunları onaylamama yetkisinin olması bu kurulların sadece danışma meclisi olduğunu göstermektedir. Ancak danışma meclisi özelliği gösterse bile bu gelişmeler parlamento rejiminin habercisidir(Tanör, 1995:72).

II.2.2. Kanun-u Esasi Dönemi

II.2.2.1. Kanun-u Esasi de Seçme ve Seçilme Hakkı

Avrupa'nın liberal ve özgürlükçü düşünce akımı 19. yüzyılda Osmanlı Devletini de etkilemeyi başarmıştır. Batı kültürü ile tanışan "*Genç Osmanlılar*" Avrupa'nın liberal fikirlerini yayma mücadelesine girişmişlerdi. Özgürlük ve anayasal bir rejim idealinde birleşen bu gençler, artık halk hâkimiyetinden, insanın devlet karşısında birtakım haklara sahip olması gerektiğinden ve bu hakların hukuki teminatla korunması gerektiğinden söz ediyorlardı. Böylece meşrutiyet rejiminin düşünsel olarak alt yapısını

oluşturuyorlardı. Amaca inanmış bu gençler ve aydınlar gurubunun mücadeleleri sonucunda Kanun-u Esasinin yapılmasının yolu açılmıştır(Tunaya, 23 Aralık 1976).

İlk Türk anayasası olarak kabul edilen 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin ilanı Osmanlı Devleti döneminde bir dönüm noktası olmuştur(Yıldırım, 2003:58). Çünkü Kanun-u Esasi ile “*Meclis-i Umumi*” adını taşıyan bir parlamento meydana getirilmiş, I.Meşrutiyet ilan edilmiş ve Türk halkı ilk kez anayasal düzeyde seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur(Soyсал, 1986:44 ve İslam, 2006:78).

Kanun-u Esasi de seçme ve seçilme hakkı açıkça öngörölmüş olmamasına rağmen dolaylı olarak bu hak tanınmıştır. Çünkü Kanun-u Esasinin 65-69. maddeleri Meclis-i Mebusan azalarının seçilme usullerine, seçilme yeterliliğine, memur olamayacağı gibi hususlara yer vermiştir. Direk seçme ve seçilme hakkına yer vermemiştir. Anayasa 65. maddesinde “*Heyet-i Mebusan miktarı azası tebaai Osmaniye'den her elli bin nüfus zükur da(erkek nüfus) bir nefer olmak itibariyle tertip olunur*” demek suretiyle elli bin erkek nüfusa bir adet mebus düştüğünü hükme bağlamıştır. Anayasa 67. maddesinde ise “*Heyeti Mebusan azalığı ile hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez*” demek suretiyle mebusların memurluk mesleğine devam edemeyeceğini hükme bağlamıştır(md. 65-67).

Anayasa 68. maddesinde ise mebus(milletvekili) seçilemeyecekleri saymıştır. Buna göre Osmanlı vatandaşı olmayan, Türkçe bilmeyen, yabancı devlet hizmetinde bulunan, 30 yaşından küçük olan, seçim zamanında bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan, iflas ile mahkûm olup ta iade-i itibar etmemiş olan, iyi ahlaklı olarak tanınmayan, aday olduğu ilde ikamet etmeyen ve memurluktan ayrılmayanlar milletvekili seçilemeyeceklerdir(md. 68). Anayasa devam eden maddelerinde ise mebus genel seçimlerinin dört senede bir yapılacağını ve dört seneyi tamamlayan her mebusun tekrar seçilme hakkının olduğunu(md. 69), vekillerin sadece seçildiği bölgenin vekili değil, umum Osmanlı ahalisinin vekili hükmünde olduğunu belirtmiştir(md. 71).

Kanun-u Esasi'nin öngördüğü parlamento(*Meclis-i Umumi*) atanan(*Heyet-i Ayan*) ve seçilen(*Heyet-i Mebusan*) üyelerden oluşmuştur(Duman, Karakaya, Yavuz, 2003:53). 1877 yılında yapılan seçimlerde “*Heyet-i Mebusan*” a 80 Müslüman, 50 gayrimüslim olmak üzere 130 üye gönderilmiş ve parlamento çalışmalarına başlamıştır. Ancak I. Meşrutiyetin parlamento hayatı toplam altı buçuk ay sürmüştür(Tunaya, 2001:15). Çünkü bu süre sonunda Sultan II. Abdülhamit, anayasadan kaynaklanan yetkilerini kullanarak meclisi dağıtmış ve ülkeyi yeniden mutlak monarşi ile idare etmeye başlamıştır(Dikici, 2002:40). Bu kadar kısa süren yasama döneminde bu meclis Kanun-u Esasinin istediği şekilde “*İntihab-ı Mebusan Kanunu*” denilen tarihimizin ilk seçim kanununu çıkarabilmiştir. Ancak bu kanun 30 yıl boyunca Sultan II. Abdülhamit tarafından onaylanmamış, II. Meşrutiyetin ilanı ile ancak onaylanıp yürürlüğe girebilmiştir(Aldıkaçtı, 1978:69).

Kanun-u Esasi, genç parlamentoculuğu yeterince korumayı, kişi haklarını güvenceye bağlama noktasında eksik kalışı, padişahın hak ve ayrıcalıklarını meşrulaştırması gibi muhtelif yönleriyle eleştirilse de kendinden önceki anayasal belgeler gibi Kanun-u Esasi de tarihsel bağlamı içinde olumlu gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu olumlu gelişmelere örnek olarak Monarşik Osmanlı sisteminin keyfi karakterini törpülemesi, parlamentolu bir rejime geçiş yapması, birtakım kişi hak ve özgürlüklerini tanıması(Tanör, 1994:129), sınırlı da olsa seçme ve seçilme hakkını vermesi gibi gelişmeler gösterilebilir(Akgün, 2002:21).

II.2.2.2. Talimat-ı Muvakkatte Seçme ve Seçilme Hakkı

Kanun-u Esasinin 66. maddesi seçim usullerinin özel bir kanunla belirlenmesini öngördüğü halde 28 Ekim 1876 da Kanun-u Esasiden de önce çıkarılan 7 maddelik “*Talimat-ı Muvakkate*” denilen geçici seçim belgesine göre ilk seçimler yapılmıştır. Kanun-u Esasi de seçim sistemi belirlenmediği halde Talimat-ı Muvakkate

hükümleri gereğince ilk seçimlerde iki dereceli seçim sistemi uygulanmış ve oy hakkı sadece emlak sahibi olan veya vergi veren erkeklere tanınmıştır(Karamustafaoğlu, 1970:100).

Talimat-ı Muvakkate, 1876 Anayasasını hazırlamak üzere oluşturulan komisyon tarafından “*Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*” başlığı altında 6 Kasım 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Yedi maddeden oluşan bu geçici seçim belgesiyle, Meclis-i Umumi'nin nasıl oluşturulacağı kurala bağlanmıştır(Baykal, 1960:609).

Bu geçici yönetmelikte Meclis-i Umumi'nin iki heyetten oluşacağı, heyetlerden birinin seçimle oluşturulacağı ve bu seçimle oluşturulan meclise “*Heyet-i Mebusan*” denileceği, diğer heyetin padişah tarafından atanacak üyelerden oluşacağı ve “*Heyet-i Ayan*” olarak anılacağı belirtilmişti(md. 1). Talimat, mebuslar meclisine üye seçiminin nasıl yapılacağı konusunda herhangi bir düzenleme olmadığı için sadece o seneye ait olmak üzere geçici bir düzenleme öngörüyordu. Talimatta, vilayet, liva ve kaza idare meclisleri üyelerinin seçimle bu göreve getirildikleri göz önünde tutularak, Meclis-i Mebusan azasının idare meclisleri tarafından seçilmesine hükmediliyordu(md. 2).

Talimat, mebus seçilebilmenin şartlarını ise güvenilir olmak, halk tarafından sevilir olmak, Türkçeyi bilmek, 25 yaşını geçmiş olmak, cinayet ve politik suçlardan hükümlü bulunmamak, emlak sahibi olmak, Osmanlı vatandaşı olmak şeklinde sıralamıştı. Mebus seçilen kişi memur ise memurluk mesleğinden ayrılacaktı. Mebus sadece seçildiği bölgenin değil tüm Osmanlı halkının temsilcisi sayılacaktı(md. 3). Mebuslar, ne kadar oyla seçildiklerini belirtecek olan bir mazbata alacaklardı(md. 5). Şehir merkezleri ve bağlı bölgeler yirmi daireye ayrılacak, her daireden üye seçimine vekil olmak üzere ikişer kişi istenecekti. Her dairede ileri gelenlerden oluşan bir komisyon teşkil edilecek, o bölge halkından mülk sahibi, 25 yaşını doldurmuş kimseler mahalleleri itibariyle ayrı ayrı davet

olunarak mebus seçmek üzere ikişer vekil seçeceklerdi. Yani iki dereceli seçim sistemi öngörülüyordu(md. 6). Seçilen vekillere belli bir miktar maaş bağlanacak, ayrıca İstanbul dışından gelenlere harcırah verilecekti. Bu geçici seçim belgesi sadece ilk seçimlerde geçerli olacaktı(md. 7).

II.2.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi ve İntihab-ı Mebusan Kanunu

Sultan II. Abdülhamit tarafından rafa kaldırılan Kanun-u Esasi'nin zaman zaman yeniden yürürlüğe konulması gündeme gelmiştir. Ancak 30 yıl boyunca bu gerçekleşmemiştir(Tunaya, 2001:15-16). Genç Osmanlılardan daha büyük etkiye ve taraftara sahip olan Genç Türkler(Jön Türkler) bu süre zarfında Sultan II. Abdülhamit'e karşı mücadeleyi elden bırakmamış ve halkında desteğini alarak Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulmasını sağlamışlardır(Güneş, 1998:41). Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 tarihinde anayasayı tekrar yürürlüğe koymuş ve meclisi 30 yıl aradan sonra tekrar toplantıya çağırmıştır(Dikici, 2002:40).

II. Meşrutiyetin ilanına karşı çıkan çevreler "*31 Mart Vak'ası*" olarak bilinen bir ayaklanma çıkarmışlardır. Bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve anayasada "*1909 Değişiklikleri*" diye bilinen çok önemli değişiklikler yapılmıştır(Dikici, 2002:40). Bu değişiklikler ile 1876 Anayasası'nda tanınmayan birtakım haklar tanınmış, en önemlisi padişahın meclisi feshetme yetkisi sınırlandırılmış ve padişaha keyfi davranma olanağı veren maddeler anayasadan çıkarılmıştır(Tanör, 1994:128).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tarihimizin ilk seçim kanunu olarak tarihe geçen ve birinci meclis tarafından çıkarılan ancak Sultan II. Abdülhamit tarafından 30 yıl sonra onaylanan İntihab-ı Mebusan Kanunu yürürlüğe girmiştir(Aldıkaçtı, 1978:69). Bu kanun seksen üç maddeden ve yedi bölümden oluşmaktadır.

İntihab-ı Mebusan Kanunu, birinci maddesinde “*Memalik-i Devleti Osmaniye de mebusan intihabı(mebus seçimi) sancaklar itibariyle icra kılınacak ve her sancak bir daire-i intihabiye ve her nahiye bir şube-i intihabiye itibar olunacaktır*” demek suretiyle seçim bölgelerinin çerçevesini çizmiştir(md. 1). Kanun ikinci maddesinde nüfusa göre milletvekili sayısını tespit etmiştir. Buna göre “*Kanun-u Esasi'nin 65. maddesi mucibince Heyet-i Mebusan azası her elli bin erkek nüfusa bir nefer olmak itibariyle tertib olunacak ve erkek nüfusu elli binden az veya ziyade(çok) olan sancaklarda yirmi beş bin erkek nüfus elli bin itibarında tutulacaktır. Şöyle ki bir sancak yirmi beş bin erkek nüfus dan ibaret olsa dahi bir mebus intihab(seçmek) edeceği gibi diğer bir sancağın ahalisi yetmiş beş bin erkek nüfus olduğu halde dahi yalnız bir mebus intihabına hakkı olacaktır. Bundan ziyadesi için yüz yirmi beş bine kadar iki, yüz yetmiş beş bine kadar üç ve iki yüz yirmi bine kadar dört nefer mebus İntihab olunacak ve bu miktardan ziyadesi bu tespit üzere artırılabacaktır.*” Bu madde de erkek nüfus üzerinde durulmuştur. Çünkü kadınların oy kullanma hakları yoktur ve dolayısıyla kadın vatandaşların nüfusu milletvekili sayısına etki etmeyecektir(md. 2).

Kanun “*müntehipler(seçmen) defterinin tanzimi*” adlı ikinci bölümünde genel olarak seçimlerde uyulacak esasları ve iki dereceli yapılacak olan seçimlerde oy kullanabileceklerin tespiti gibi hususları düzenlemiştir. Örneğin kanun, her kaza da vatandaşların nüfusuyla ilgili bir defter tutulacağı, bu defterlerin oluşturulmasında belediye meclisleri, nahiye meclisleri, imamlar, papazlar, hahamlar ve muhtarların görevlendirileceği, bu görevlilerin çalışma usulleri, defterlerin ne şekilde oluşturulacağı, oluşturulan defterlerin ne kadar sürede ve nereye teslim edileceği, kişinin malvarlığı, yaşı vs. defterin hangi kısmına yazılacağı, oy kullanma hakkı olanların isimlerinin yazılı olduğu belgenin cami, kilise ve havra gibi ibadethanelerin veya hükümet konaklarının duvarlarına

asılacağı, bir kimsenin seçme hakkı olduğu halde ismi listede yoksa hangi yolu izleyeceği gibi hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir(md. 3-16).

Kanun, Heyet-i Mebusan azalığına(milletvekilliğine), “*Tebai Osmaniye’den olmayan(Osmanlı vatandaşı olmayan), Nizamı Mahsusa mucibince muvakkaten hizmet-i ecnebiye imtiyazına haiz olan(anayasanın emri gereğince geçici yabancı devlet imtiyazına sahip olan), Türkçe bilmeyen, otuz yaşını ikmal etmeyen(otuz yaşını tamamlamayan), hun-ı intihabda(seçim zamanında) bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan, iflas ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan, sui ahval(kötü ahlak) ile tanınan, hukuku medeniye den sakıt olmuş olan(medeni haklardan mahrum olan), tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunan(yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunan) kimseler*” in seçilemeyeceğini hükme bağlamıştır. “*Dört sene sonra icra olunacak(yapılacak olan) intihabda(seçimlerde) mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır*” demek suretiyle Türkçe okumanın ve yazmanın ileriki dönemde milletvekili seçilebilmek için şart olacağını belirtmiştir(md. 17).

Kanun devam eden fıkrasında “*Heyet-i Mebusan azalığı ile hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez*” demek suretiyle bir kişinin hem memur hem milletvekili olmasını yasaklamıştır. Ancak “*memurinden biri mebusluğa intihab olunursa kabul edip etmemek yed-i ihtiyarındadır*” demek suretiyle mebusluğa seçilen kişiyi mebusluğu kabul edip etmeme hususunda serbest bırakmıştır. Kişi mebusluğu kabul ettiği takdirde memuriyetten çekilmek zorundadır. Kanun milletvekili genel seçimlerinin zamanını ve tekrar seçilebilme hususlarını ise “*Mebusan intihab-ı umumisi(milletvekili genel seçimleri) dört senede bir kere icra olunur. Her mebusun müddet-i memuriyeti(her vekilin görev süresi) dört seneden ibaret olup, tekrar intihab olunmak(tekrar seçilmek) dahi caizdir*” şeklinde belirtmiştir(md. 17).

II. Meşrutiyet döneminde 1908, 1912, 1914 ve 1919 tarihlerinde olmak üzere dört genel seçim yapılmıştır. Ancak yapılan tüm seçimlerde Kanun-u Esasi ve İntihab-ı Mebusan Kanunu hükümlerine göre iki dereceli seçim sistemi uygulanmış ve oy hakkı sadece vergi veren, başkasının hizmetinde bulunmayan, emlak sahibi olan erkeklere tanınmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti döneminde demokratik bir seçme ve seçilme hakkından bahsetmek mümkün gözükmemektedir(Karamustafaoğlu, 1970:104).

II.3. Parti Kurma Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı

II.3.1. II. Meşrutiyetten Önce Parti Kurma Hakkı ve İlk Siyasi Örgütlenmeler

Osmanlı Devleti döneminde ilk siyasi nitelikli örgütlenmeler milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız devlet kurmak isteyen azınlıklarca oluşturulmuştur. Bu örgütler dernekler şeklinde yapılmış ve gizli hareket etmişlerdir(Savcı, 1978:126). 1859 da Türkler tarafından Süleymaniyeli Şeyh Ahmet öncülüğünde kurulan “*Fedailer Cemiyeti*” ilk siyasi parti niteliğindeki örgüt olarak tarihe geçmiştir. Bu örgütün üyeleri giriştikleri eylemler sonunda yakalanıp yargılanmışlar ve dağıtılmışlardır(Akad, 1997:108). Osmanlı Devleti dönemi siyasal hareketi içinde 1865 yılında kurulan “*Genç Osmanlılar*” örgütü siyasi parti niteliğindeki ikinci oluşumu temsil etmektedir. Özgürlük ve anayasal bir rejim idealinde olan bu örgütün üyeleri, amaçlarına ulaşabilmek için bir takım planlar yapmışlardır. Ancak planları başarıya ulaşmayınca örgüt üyelerinin bir kısmı yakalanmış, bir kısmı ise kaçmayı başarabilmiştir(Albayrak, 1999: 28). I.Meşrutiyet öncesi kurulan siyasi amaçlı bu cemiyetler parlamentonun ve seçimlerin olmadığı bir ortamda gizli olarak faaliyet göstermişlerdir. I.Meşrutiyet döneminde ise parlamento oluşturulmuş ve seçimler yapılmıştır. Ancak dernek kurma hürriyeti olmadığı için bu dönemde de siyasi partiler oluşamamıştır(Gören, 2006:39).

II.3.2. II. Meşrutiyet Döneminde Parti Kurma Hakkı

Kanun-u Esasi de 1909 değişiklikleri yapılmış ve dernek kurma hürriyeti verilmiştir. Dolayısıyla dernekler şeklinde yapılacak olan siyasi partilerin oluşabilmesinin de önü açılmıştır(Gören, 2006:39). İlgili madde şöyledir. “*Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmaniye nin tamamıyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanun-u Esasi ahkâmı hilafına hareket ve anasırı Osmaniye’yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelittlak hafî cemiyetler teşkili de memnudur*”(md. 120).

Anayasanın bu maddesine göre dernek kurma hakkı, bir sisteme bağlanarak düzenlenmiş, yani birey dernek kurma özgürlüğünün kullanımında sonuçlarından sorumlu tutularak serbest bırakılmıştır. Anayasa, genel adaba aykırı amacı olan, devletin bütünlüğüne ters düşen ve hükümeti değiştirmeye çalışan, ülkedeki etkin unsurları siyaseten ayırıcı amaç güden ve anayasanın hükümlerine aykırı hareket eden derneklerin kurulamayacağına hükmetmiştir(md. 120).

II. Meşrutiyet döneminde siyasi partiler için ayrı bir kanun çıkarılmamıştır. Siyasi partiler 16 Ağustos 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu çerçevesinde örgütlenmişlerdir. Bu kanun 1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte kalmıştır. 1909 tarihli kanun “*cemiyet teşkili evvelce ruhsat istihsaline memnu değildir. Şu kadar ki teessüsünü müteakip altıncı maddeye tevfikan behemehâl hükümete ihbar edilmesi lazımdır*” demek suretiyle derneğin oluşturulması için önceden izin almaya gerek olmadığını, cemiyet kurulduktan sonra altıncı maddeye uygun olarak bunun hükümete bildirilmesinin yeterli olacağını belirtmiştir(md. 2). Ancak devletin bütünlüğünü, umumi adabı vb. bozacak türden cemiyetler(md. 3) ile kavmiyet ve cinsiyet esaslarına göre oluşturulacak derneklerin kurulmasını yasaklamıştır(md. 4).

Cemiyetlere üye olabilmek için yirmi yaşından büyük olmak, cinayet suçuyla mahkûm olmamak ve medeni haklardan mahrum edilmemiş olmak gerekiyordu. Derneğe üye olan kişi dilediği anda üyelikten ayrılabilirdi(md. 5). Kurulan dernekler başkentte ise Dâhiliye Nezaretine(İçişleri Bakanlığı), taşrada ise o bölgenin mülki amirine haber verilecekti(md. 6).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu hükümlerince oluşturulan “*İttihat ve Terakki Fırkası*” ile “*Ahrar Fırkası*” adındaki partiler seçimlere katılmış ve yapılan seçimlerde ilk defa siyasi partiler yarışmıştır. Seçimi, İttihat ve Terakki Fırkası kazanmıştır(Kongar, 1976:134). 1913-1918 yılları arasında çok partili sistem hukuken var olmakla beraber iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkasının baskısı sonucu fiilen ortadan kalkmıştır(Kabasakal, 1991:30). Bu süre zarfında İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri, eski özgürlük savaşçıları iktidar heyecanı ile önceden rejimin yıkılması için gerekçe gösterdikleri olumsuzlukları yapma hatasına düşmüşler ve muhalefet olmadan tek parti olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tek fark önceki tek adam yerine tek parti diktası olmuştur. Böylece Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya hatta kuruluşundan bir süre sonraya kadar klasik anlamı ile siyasi partiler oluşmamıştır(Tunaya, 1982:331).

II.4. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

II.4.1. Genel Olarak Osmanlı Devlet Teşkilatının Yapısı ve Kamu Personel Sistemi

Osmanlı Devletinin siyasi ve idari yapısı, esas itibarıyla askeri esaslara dayandırılmıştır. Osmanlı devleti, askeri işlere fazla önem verdiği için dolayı Asya, Avrupa ve Afrika ya kısa sürede yayılmıştır. Her bakımdan diğer Anadolu beyliklerinden güçsüz durumda olan Osmanlı Beyliği, bazı avantajlardan dolayı kısa sürede devlet olmayı başarmıştır. Fethettiği coğrafyada yaşayan insanların inançlarına saygılı davranmış, dil,

din, ırk ayrımı yapmamıştır. Sonuçta tüm etnik grupların desteğini alarak imparatorluk haline gelebilmiştir(Ülman, 1999).

Osmanlı Devletinde ele geçirilen topraklar mülkiyeti devlete ait olmak üzere, hanedan mensuplarına, büyük komutan ve devlet adamlarına ve savaşlarda yararlık gösterenlere tahsis ediliyordu. Osmanlı Devletinin güvenlik ve savunma işleri de, toprak verilen tımar sahiplerinin görevleri arasındaydı. Bunlar Osmanlı Devletinin taşra teşkilatını oluşturuyordu. Merkez teşkilatını ise “*padişah ve saray teşkilatı*” ile “*Divan-ı Hümayun*” teşkilatı oluşturuyordu(Okandan, 1957:21).

Osmanlı Devleti’nde padişahın konumu çok istisna idi. Padişah memur değildi. Bizzat devletin kendisiydi. Padişah, bayrağın canlı haliydi ve kutsaldı. Padişaha hakaret etmek, bugünkü manada bayrağa saygısızlık, ihanet etmek ise, vatana ihanet etmekle eşdeğerdi. Tüm Osmanlı toprakları ve mülkü onundu. Tüm işler padişah adına yapılırdı(Öztuna, 1998:13). Tüm Osmanlı halkı padişaha, kayıtsız, şartsız itaat ederdi ve kutsal bilirdi. Osmanlı padişahlarının emir ve talimatları kanun hükmündeydi ve bunlardan doğan kurallar bütününe “*örfi hukuk*” denmekteydi. Ancak örfi hukuk denen padişah hukuku, şer-i hukuka aykırı olamazdı(Karatepe, 1996:91). Padişahların istisnai durumu ve memur kabul edilmemesi yönüyle, padişah üzerinde durulmayacaktır. Ancak en önemli yönetim organı ve hiyerarşinin en üst basamağı olması sebebiyle Divanı Hümayun üyeleri üzerinde durulacaktır.

Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memurlara kâtip denilirdi. Bu kâtipler 8-10 yaşlarında çırak(şakird) olarak devlet dairesine alınır ve burada yazışma usullerini, yazı çeşitlerini kıdemli memurlardan öğrenirlerdi. Bu kişilere işi öğrenene kadar yazı yazdırılmaz, sadece evrak getir- götür işleri yaptırılırdı. Şakirdler, devlet dairesinin usulüne uygun yazıları yazabilecek seviyeye gelince, yazdığı yazılarda ve çıkardığı kayıtlarda kullanılmak üzere bir rumuz verilirdi. Bu rumuz sayesinde işlemin hangi memur tarafından

yapıldığı anlaşılırdı. Şakird olarak göreve başlayan bu kişiler, kabiliyetlerine göre yükselebiliyorlardı(Afyoncu, 2010).

Osmanlı Devletinde, memuriyete girişte liyakat ve kişisel meziyetlere önem verilmiş, memuriyet, din ve devlete hizmet noktasında kutsal sayılmıştır. Memur, padişahın temsilcisi gibi görülmüş ve her haliyle örnek teşkil etmesi beklenmiştir. Özellikle üst düzey devlet erkânı, dini ve devleti temsil etmeleri yönüyle, oturdukları mekânlardan giydikleri elbiselere kadar her şeyleri devletin ihtişamına yakışır olmalıydı. Her makamın kendine has giysisi vardı. Bu giysileri, devlet erkânından olmayan giyemezdi. Yani devlet, ihtişamını, her alanda gösterdiği gibi personel vasıtasıyla da göstermek istemiştir(Özdemir, 2001:98-113).

II.4.2. Osmanlı Devlet Teşkilatının En Üst Düzey Memurları: Divan-ı Hümayun Üyeleri

Divanı-ı Hümayun Osmanlı Devleti'nin yürütme organıdır(Sencer,1992:50). Bugünkü konumu itibarıyla Bakanlar Kurulu'nu temsil etmektedir. Ayrıca Bakanlar Kurulu'ndan farklı olarak devletin en yüksek yargı organıdır(Mumcu, 1976:86). Yani Divan-ı Hümayun, Osmanlı Devletinin siyasi alanda, idari alanda ve yargı alanında en üst merciidir(Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1996:138). Haksızlığa uğradığını düşünen herkes, ilk derece mahkemesi olarak Divanı Hümayuna arzuhal verebilirdi(Mumcu, 1969:118). Divanı-ı Hümayunda alınan kararlar, “arz” yoluyla padişaha bilgi verildikten ve padişahın onayı alındıktan sonra kesinleşirdi(Ortaylı, 1979:146).

Divan-ı Hümayuna Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar bizzat padişah başkanlık ederdi. Fatih Kanunnamesi ile divana başkanlık etme görevi sadrazama verilmiştir. Divan üyeleri şunlardır. Sadrazam, kubbealtı vezirleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, defterdar ve nişancı daimi üyelerdir. Bunların dışında kurula katılmaları şarta bağlı olanlarda vardır. Merkezde olmak ve vezir rütbesine sahip olmak şartıyla kaptan-ı

derya, vezir rütbesi olmak şartıyla yeniçeri ağası(Akgündüz ve Öztürk, 1999:394) da divanın üyesiydi. 1830 tarihinden itibaren kazaskerler divan üyeliğinden çıkarılarak, şeyhülislam divan üyesi yapıldı. 17. yüzyılın sonlarına doğru dışişlerinden sorumlu olan reisülküttap divan üyeliğine getirildi(Öztuna, 1998:53–57).

Divanın en önemli iki özelliği en üst yönetim örgütü olması ve en yüksek mahkeme olmasıdır. Divanda padişaha ait yetkileri kullanmak üzere görevlendirilmiş üç kol vardır. Bunlardan birincisi seyfiyedir. Seyfiyenin yönetim ve askerlik olmak üzere iki önemli görevi vardır. Seyfiyenin divandaki temsilcileri sadrazam, kubbealtı vezirleri ve 17. yüzyılda divan üyeliğine getirilen kaptan-ı derya ve vezir olmak şartıyla yeniçeri ağasıydı. Divandaki ikinci önemli kol ise ilmiyedir. İlmiye sınıfı mensubu olabilmek için yüksek öğrenim şarttı. İlmiyenin tedris(eğitim), kaza(yargılama) ve ifta(fetva verme) olmak üzere üç önemli görevi vardı. İlmiye kolunun en yüksek görevlisi şeyhülislam ikincisi ise kazaskerdi. Divandaki üçüncü önemli kol ise kalemiye sınıfıydı. Bunların en önemli görevi, Osmanlı Devleti'nin idari ve mali bürokrasisini yürütmektir. Divandaki temsilcileri ise nişancı, defterdar ve reisülküttaptı(Karacabey ve Arıcan, 2008:312–313).

II.4.2.1. Sadrazam(Veziriazam)

Divan-ı Hümayunda seyfiye kolunun en önemli temsilcisiydi. Padişah adına tam yetkiliydi ve padişah mührünü taşıma hakkına sahipti. Padişah adına divan toplantılarına, önemli davalara başkanlık eder, yaptıkları işlerden padişaha bilgi verirdi. Vezir-i azamlar padişah sefere çıkmadığı zaman onun yerine serdar-ı ekrem(başkomutan) unvanı ile sefere çıkarlardı. Yürütmenin bir numaralı memuruydu. Bugünkü manasıyla başbakan konumundaydı. Sadrazam olabilmek için Sünni olmak, Türkçe konuşabilmek, o makama gelebilecek kadar devlet hizmetinde kıdemli bulunmak ve padişah tarafından o makama atanmak şartları vardı. Hükümetin başı idi. Çok yüksek maaşları ve itibarları

vardı. Sarayda yaşarlardı. Sadrazama ait protokol en ince ayrıntısına kadar belirlenmişti(Öztuna,1998:53–57).

II.4.2. 2. Kubbealtı Vezirleri(Kubbenişin)

Seyfiye sınıfının sadrazamdan sonra en yetkili kişilerini oluşturan divan üyesi vezirlere kubbealtı vezirleri denirdi. Bu unvanlarıyla diğer divan üyesi olmayan vezirlerden ayrılırlardı. Padişaha ve sadrazama danışmanlık hizmeti verirlerdi. Kubbealtı vezirlerinin sayısı, hiçbir zaman ikinin altına düşmemiş ve sekizin üstüne de çıkmamıştır(Öztuna, 1998:58 ve Uzunçarşılı, 1988:2).

II.4.2.3. Şeyhülislam

Şeyhülislam, Osmanlı Devleti'nde, en üst derecedeki müftü, fetva müessesesinin en yetkin amiri ve tüm ulemanın başkanıydı. Genellikle Rumeli kazaskerleri bu makama terfi ederlerdi. Günümüz Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetkilerini bu makam bünyesinde toplamıştır. Şeyhülislam 1830 yılında divan üyeliğine getirildi ve şeyhülislamın iki muavini Anadolu ve Rumeli kazaskerleri divandan çıkarıldı(Atalay, Bulut, Kanver, Tuncaer ve Yazan,1985:1026).

II.4.2.4. Kazaskerler

Osmanlı Devleti'nde, ilmiye sınıfının şeyhülislamdan sonra en yüksek reisi konumunda olan ve tüm adli teşkilatın en yüksek amiri mertebesinde bulunan devlet görevlisidir(Akalın vd, 2005:1122). Divanın gelişme döneminde Anadolu kazaskeri, 1480 yılında yani divanın klasik biçimini aldığı dönemde ise Rumeli kazaskeri divana üye oldular. Divan protokolünde kubbealtı vezirlerinden sonra kazaskerler yer alırdı. Sadrazamın sağında vezirler, solunda ise kazaskerler yer alırdı. Kazaskerler, kendi konaklarında bir divan kurar ve yetki alanlarına giren davalara bakarlardı. Ayrıca sadrazamın gönderdiği işleri yaparlardı. Kazaskerler divanda, şeyhülislamın temsilcisi gibi görülmüşler ve büyük saygı görmüşlerdir(Karatepe, 1996:105).

II.4.2.5. Nişancı

Resmi belgelere padişah tuğrası çeken, Divan-ı Hümayun asli üyesi olan memurdur. Ayrıca divanda arazi işleriyle alakalı en yetkili kişi nişancıdır(Uzunçarşılı, 1988:2). Nişancıların divandan çıkan kararları ilgililere duyurmak ve düzenlemeleri uygulamaya sokmak gibi önemli vazifeleri vardı. Tüm divan sekretaryasının başı nişancıydı(Uzunçarşılı, 1988:220–225). Devletin tüm yazışmalarından nişancılar sorumluydu. Dış ülke hükümdarlarına yazılacak mektuplar, menşur ve beraatlar hep nişancının elinden geçirdi. Bunlara padişah tuğrası çekmek nişancının en önemli görevidi(Cazgır, Yavuz ve Ceyhun, 2008:114).

II.4.2.6. Defterdar

Osmanlı Devletinde, maliyecilerin en üst amiri konumunda olan personeldi(Akalm, 2005:483). Padişah hazinesinin idarecisiydi. Devletin ilk dönemlerinde bir tane defterdar vardı. Ancak Fatih sultan Mehmet, Anadolu ve Rumeli defterdarlığı olmak üzere bu sayıyı ikiye çıkarmıştır. Bunlardan Rumeli defterdarı, Anadolu defterdarından daha kıdemli kabul edilirdi ve Rumeli defterdarına “*baş defterdar*” denirdi. Fatih Kanunnamesinde belirtildiğine göre baş defterdar, padişah mallarının vekili ve devlet hazinesinin padişah adına yöneticisidir. Defterdarların yetkileri çok geniştir. Tüm maliye kayıtlarının bulunduğu defterhane, defterdarın izni olmadan sadrazama bile açılamazdı. Divan-ı Hümayuna baş defterdar asli üye olarak katılırdı. Divanda diğer defterdarları ve tüm maliye teşkilatını temsil ederdi(Uzunçarşılı, 1988:2 ve Karatepe, 1996:107).

II.4.2.7. Reisülküttap

Osmanlı Devletinde, 17.yüzyıla kadar Divan-ı Hümayunda görevli tüm kâtiplerin başıydı. Tanzimat’tan önce ise ülkenin dışişleri bakanı konumuna geldi. Dış işleri 1453 ile 1650 yılları arasında nişancıya bağlı reisülküttap tarafından yürütüldü. Ancak 1650 den sonra dış işlerinde teknik bakımdan iyice uzmanlaşan reisülküttap,

ülkenin dış işleri bakanı haline gelerek divan üyesi oldu(Öztuna, 1998:60 ve Akalın;2005:1650).

II.4.2.8. Kaptan-ı Derya(Kaptan Paşa)

Kaptan-ı derya, Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin en büyük askeri ve idari amiri konumunda olan devlet görevlisidir. Kaptan paşaların divan üyesi olabilmeleri için vezir rütbesi sahibi olması gerekirdi. Genellikle vezir rütbesi sahibiydiler(Cazgır vd, 2008:108).

II.4.2.9. Yeniçeri Ağası

Yeniçeri ağası,1362 yılında Orhan gazi tarafından kurulan, 1826 yılında Sultan II. Mahmut tarafından Nizam-ı Cedit adındaki ordunun kurulmasıyla kaldırılan Yeniçeri Ocağının, en yüksek subayı ve komutanıdır(Akalın, 2005:2165). Divan üyesi olabilmesi için vezir rütbesi sahibi olması gerekirdi. Divanda sadece ordu ve askerlik ile ilgili konularda oy kullanma hakkına sahipti(Karatepe, 1996:107 ve Öztuna, 1998:92).

II.4.3. Osmanlı Toprak Düzeninin Bozulmasının Kamu Personel Sistemine Yansıması ve Cumhuriyete Devredilen Kamu Personeli

Osmanlı Devleti'nin toprak düzeninin bozulmasıyla duraklama ve gerileme dönemi başlamıştır. Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramamış, Avrupa sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan çok hızlı ilerlerken Osmanlı Devleti bu gelişmelerden habersiz kalmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı ordusunun, her açıdan daha donanımlı ve daha güçlü durumda bulunan Avrupa orduları karşısında aldığı yenilgiler Osmanlı Devletini geriletmiş ve dış kaynaklarını bile toplayamaz duruma düşürmüştür. Osmanlı Devleti hazine yükünü iç kaynaklardan karşılamaya çalışmış ve bu durumda toprak düzeninin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Devlet arazileri özel kişilere ve özel mülkiyete devredilmiştir. Bu durum toprak düzenine dayalı kamu personel sistemini bozarak taşradakilerin merkeze bağlılıklarını zayıflatmış, hiyerarşik gücün etkisini yitirmesine

neden olmuş ve sonuçta bilgisiz, yeteneksiz, lakayt bir kadronun oluşmasına zemin hazırlamıştır(Akgüner, 2001:10).

Zayıflayan merkezi idareyi güçlendirmek ve personel sistemini yeniden yapılandırmak amacıyla Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut birtakım reformlar yapmaya çalışmışlardır. Ancak Sultan III. Selim pek başarılı olamamış, Sultan II. Mahmut nispeten başarılı olmuştur. Sultan II. Mahmut, bu reformlar çerçevesinde Dâhiliye, Hariciye ve Maliye Nezaretlerini(bakanlık) kurmuş, sadrazam ve şeyhülislamda toplanan yetkilerin bir kısmını bu bakanlıklara vermiştir. Ayrıca kamu personelinin birtakım mesleksel güvencelere kavuşmasını sağlayan Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. 1856 Islahat Fermanıyla ilk defa liyakat esası benimsenmiş ve 1876 Anayasası ile bu esas kural haline getirilmiştir(Güler, 2005:157-159). 1876 Anayasasınının 19. maddesiyle bu hak ilk defa güvence altına alınmış ve kamu hizmetine girebilmek için Osmanlı vatandaşı olma, yetenek sahibi olma ve Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçeyi bilme gibi birtakım şartlar aranmıştır. Ancak verilen güvencelere ve yapılan reform çalışmalarına rağmen personelin kendini geliştirmesi, kendini yenilemesi sağlanamamış ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bilgisiz, yeteneksiz, Cumhuriyetin erdemlerine inanmamış, lakayt bir personel sistemi bırakılmıştır(Akgüner, 2001:11).

İmparatorluktan kalma kamu personel düzenine bakıldığında şu hususlar öne çıkmaktaydı. Memurluğa girişte düzensiz, kayırmacı bir sınav sistemi uygulanıyordu. Memurların devlet ile olan hukuksal ilişkilerinde tek taraflı, güvencesiz bir statü ve güvencesi olmayan bir kariyer sistemi söz konusuydu. Emeklilik hakkı benimsenmişti ancak aylıkların hesaplanmasında çok ilkel yöntemler kullanılıyordu ve dereceler arasındaki maaş farkı çok yüksekti. Disiplin cezaları çok sertti. Tenkiset(kadroların azaltılması yöntemiyle göreve son verme) yöntemiyle memurların görevlerine son

verilebiliyordu. Memurların sendikal hakları yoktu(Adal,1968:39-41). Kamu personel sistemi bu haliyle Cumhuriyete devredilmiştir.

II.5. Vatan Hizmeti

II.5.1. Klasik Dönem Osmanlı Askeri Sisteminde Vatan Hizmeti

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine bakıldığında düzenli bir ordu ve askere alma işlemleri yoktur. Osman Bey döneminde akıncılar denilen ve sadece savaş durumunda bir araya gelen atlı birlikler söz konusudur. Bu akıncılar birliği tamamen gönüllülerden oluşuyordu. Toprakların genişlemesi ve daimi orduya olan ihtiyacın artması üzerine Orhan Bey yaya ve müselle(m)süvari denilen ilk daimi orduyu kurdu. Yine Orhan Bey Karesi Oğulları Beyliğini Osmanlı Beyliği'nin topraklarına katmış, bu beyliğin donanması Osmanlı Beyliği'nin hizmetine girmiştir. Böylece Osmanlı donanmasının temelleri atılmıştır. Bu aşamaya kadar ordu daima gönüllülerden oluşmuştur. Beyliğin hedefleri bakımından gönüllülerden oluşan birliklerin yetersiz olduğunun anlaşılması üzerine Sultan I. Murat, disiplinli bir ordu oluşturmak maksadıyla ücretli olarak görev yapılan Yeniçeri Ocağını kurmuştur. Ayrıca Osmanlı ordusunu ve Yeniçeri Ocağını personel bakımından beslemek üzere Acemi Ocağını kurmuştur(Uzunçarşılı, 1943:5).

Osmanlı ordusunun belkemiği sayılan ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ile Hıristiyan çocukların 8-18 yaşlarında alınarak yetiştirilmesi ile oluşturulmaya başlanan Yeniçeri Ocağı, padişaha bağlı Kapıkulu Ocaklarının piyade kısmının büyük bölümünü oluşturmaktaydı. Kapıkulu Ocaklarının en itibarlı olan Yeniçeri Ocağı savaşlarda padişahın bulunduğu merkez kolunda bulunur, savaş esnasında padişah onların arkasında ve ortasında at üzerinde dururdu. Sefere gidişlerde ve konaklamalarda yeniçeriler padişahın etrafında bulunup onu muhafaza ederlerdi. Barış zamanında İstanbul'u korurlardı. 18. yüzyılda bozulmaya başlayan Yeniçeri Ocağı 15

Haziran 1826 tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılmış(Vaka-i Hayriyye) ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adlı ordu kurulmuştur(Köksal, 1987:8).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı olan 1299 yılı ile askeri reformların yapıldığı ve Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826 tarihine kadar olan dönemi kapsayan klasik dönemde Osmanlı ordusu üç ana bölümden oluşmuştur. Bunlar: kapıkulu askerleri, eyalet askerleri ve donanma kuvvetleridir. Kapıkulu askerleri yayalardan oluşan yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları ve süvarilerden oluşan sipahi, silahtar, sağ ulufeciler, sağ garipler ve sol gariplerden oluşmaktaydı. Eyalet askerleri ise topraklı ve tımarlı sipahi denilen süvariler ile yaya, müselleme, azap ve akıncılardan oluşmaktaydı. Donanma kuvvetleri ise gemiciler, azaplar ve savaş zamanında tımarlı sipahilerden oluşmaktaydı(Eroğlu, Yarar, Demiröz, 1999:11).

II.5.2. Modern Dönem Osmanlı Askeri Sisteminde Vatan Hizmeti

II.5.2.1. Kurulan Yeni Orduda(Asakir-i Mansure-i Muhammediyye)

Askerlik Düzenlemesi

Yeniçeri Ocağının kaldırılması, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye adlı yeni bir ordunun kurulması ve asker alımındaki düzenlemeler askeri sistem açısından modernleşme hareketinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Kurulan bu yeni orduya asker alımında da tam bir sistem yoktu. Maaş karşılığı 12 yıl askerlik yapılacaktı. 12 yıllık askerlik süresi kişileri evlilik dâhil sivil hayattan uzak tutacaktı. Bu süre dolmadan askerlikten ayrılabilme mümkün değildi. Ancak varisi olduğu kişinin ölmesiyle tarlayı işleyecek, geride kalan yetimlerin ihtiyacını karşılayacak kimsenin kalmaması durumunda bu mümkün oluyordu. Savaş olmadığı dönemlerde askerin beşte biri memleketi yakınsa 6 ay, uzaksa 8 ay sıla izni alabiliyordu. Askerlerin askerlik dışında başka işlerle uğraşması yasaktı ve 12 yıllık bu süreyi dolduran askerlere emeklilik maaşı bağlanıyordu. Ancak verilen maaşın azlığı yüzünden bu sistemden netice alınmadı. Savaş sırasında yaşı uygun

olanlar zorla askere alınmaya başlandı. Daha sonra çıkarılan kanunlarla askere alma işlemlerinde düzenleme yoluna gidildi(Afyoncu, 2013).

II.5.2.2. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Askerlik Düzenlemesi

1826 tarihinden itibaren uygulamaya konan askere alma işlemlerinin eşitlik ve adaletten uzak, suiistimallere ve adam kayırmalara açık olması, sadece Müslüman vatandaşlar için zorunluluk içermesi, hizmet süresindeki uzunluk ve kuralların sertliği gibi hususlar Müslüman vatandaşlar üzerinde yılgınlığa neden olmuştur. Ekonomik bakımdan ve işgücü bakımından da Müslüman halkın zararına bir durum meydana gelmiştir(Karal, 1970:178). Bu sıkıntıları gidermek için 3 Kasım 1839 yılında Sultan Abdülmecit tarafından Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Askerliğe ilişkin orijinal metin şu şekildedir(Karal, 1970:256).

Asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfus-i mevcudisine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı, hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafiasının ihlalini mucip olduğu misillu askerliğe gelenlerin ila nihayet-il ömür istihdamları dahi fütüru ve kati tahassülü müstelzim olmasıyla her memlekette lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usul-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet istihdam zımnında dahi bir tarik-i münavebe vaz ve tesis olunması icab haldendir

Tanzimat Fermanı İçeriği itibariyle ticaret hukuku, idare hukuku, ceza hukuku ve temel hak ve özgürlükler gibi birçok konuya değinmekte ve öncülük etmektedir. Bu fermanla oluşan gelişmeler sayesinde, Osmanlı Devleti'ne modern anlamda bir hukuk devleti anlayışı da girmiştir. Önemli kişi hak ve özgürlüklerine yer veren bu ferman, 12 yıl olan askerlik süresini dört yıla indirmiştir. Fermanda devletin asker almasının ve ahalinin

asker vermesinin zaruri olduğu belirtilmektedir. Ancak asker alımında adaletli olunması gerektiği belirtiliyor ve her memlekette nüfusu oranında asker alınmasına hükümleniyordu. Fermanla, askerlik sisteminin, devletin bekası ve yükselmesi için vazgeçilmez bir husus olduğuna değiniliyor ve bütün Osmanlı Devleti'nde yaşıyan tebaanın askerlik ödevini yerine getirmesi gerektiği belirtiliyordu. Askerlik, kişinin dini, mezhebi ne olursa olsun vatandaşlık borcu olarak öngörülüyordu(Atar, 2005:19).

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında her açıdan eşitlik sağlamaya çalışan 1856 tarihli Islahat Fermanı ise Kura Kanunu hükümlerince sadece Müslümanların kuraya katılması uygulamasına son vermiş ve gayrimüslimlerinde kuraya dâhil edilmelerini öngörmüştür(Karal, 1970:261). Gayrimüslimler kuraya dâhil edilince cizye vergisinin de kaldırılması gerekmiştir. Ancak gayrimüslim tebaanın askerlik yapmaya sıcak bakmaması sonucu devlet, cizye vergisini “*bedel-i askeri*” adı altında 1908 yılına kadar devam ettirmek zorunda kalmıştır(Karal, 1970:180 ve Ortaylı, 1987:83).

II.5.2.3.1846 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi

Tanzimat Fermanında yer alan ilkeleri yansıtabak yeni bir kanun yapma ihtiyacı bu kanunun çıkarılmasına zemin hazırlamıştır(Karal, 1970:179). 1846 tarihli Kur'a Kanunu bir mukaddime, beş fasıl, altmış üç madde ve bir hatimeden(sonuç) meydana gelmiştir. Kanunun askere alma sistemi ile ilgili esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

Askerlik süresi beş yıl, askerlik yaşı ise 20-25 yaşları arası olarak belirlenmiştir. Beş yıllık süreyi tamamlayanlar ise yedi yıl redif(yedek) sınıfında kalacaklar ve her yıl kaza merkezlerine çağrılmak suretiyle yoklamaları yapılacaktır. Her yılın mart ayı başında ordunun beşte biri terhis edilecek ve terhis edilenlerin yerine kura çekilmek suretiyle yenileri alınacaktır. Kanun askerlikten devamlı surette muaf tutulacakları şu şekilde sıralamıştır. Devletin yüksek kademesinde görev yapan memurlar ile müftü, imam

ve şeyhler, askerlik hizmeti sırasında birden fazla çocuğu ölenlerin evde kalan tek çocuğu, bedeni ve akli rahatsızlığı nedeniyle askerliğe elverişsiz durumda bulunanlar. Askerlikten muaf olmaları şarta bağlananlar ise şunlardır. Ulema sınıfının çocukları ile medrese öğrencileri her yıl sınava tabi tutulacak ve başarılı olurlarsa askerlikleri ertelenecektir. Altı yıl üst üste başarılı olanlar, askerlikten muaf olacaktır. Yetmiş yaşından büyük olanların çalışamayacakları ve evin geçimini temin edemeyecekleri gerekçesiyle on beş yaşına girmiş başka çocuğu yoksa bu kişinin askerlik yaşına gelmiş tek çocuğu o yıl askerlikten istisna edilecektir. Dul kadınların durumu da benzer şekilde düzenlenmiştir. Bir aileden askerlik çağına gelmiş birden fazla kişinin bulunması durumunda ise birisi askere alınacak, diğerinin askerliği ertelenecektir. Hasta ve iş görmez durumda bulunanlarında askerliği o yıl için ertelenecektir(Karal, 1970:180).

Kanunda devlet beş ordu bölgesine ayrılmış ve askere alma hizmetleri de bu ayrıma göre yapılmıştır. Buna göre her ordunun kendi bölgesinde ki kazalardan asker temin etmesi öngörülmüştür. Kura çekiminin haksızlıklardan uzak, adil bir şekilde yapılabilmesi için bir kurul oluşturulması ve kura çekiminin bu kurul tarafından yapılması öngörülmüştür. Kura isabet edenlerin yirmi gün içinde birliklerine gitmemeleri durumunda yapılacak işlemler, kura çekimine hiç katılmayarak firar edenlere uygulanacak cezai işlemler ve firar edenleri saklayanlara uygulanacak cezai işlemler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Her yıl kuraya katıldığı ve 26 yaşına geldiği halde kura isabet etmeyenler redif(yedek) sınıfına ayrılacaklardır(Kur'a Kanunname-i Hümayunu, 1846).

Kanun bedelli askerlik uygulamasına da yer vermiştir. Askerlik çağına gelen mükellef, eğer önemli bir zanaat, ticaret vs ile uğraşıyorsa ekonomik açıdan devletin ve şahsın zarar görmemesi için bu kişilere önemli kolaylıklar sağlanmıştır. Bu kişiler askerlik hizmetini kendi yerlerine başkasını göndermek(bedel-i şahsi) suretiyle yerine getirebileceklerdir. Kanun gönüllü askerlik hizmeti konusuna da yer vermiştir. Kanun

askerlik hizmetiyle ilgili birçok kolaylık getirmesine rağmen Tanzimat Fermanında vurgulanan eşitlik ilkesi çerçevesinde askerlik yapmakla mükellef tutulan gayrimüslim tebaa, askerlik yapmak istememiştir(Karal, 1970:180).

II.5.2.4. 1870 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi

Kanun yedi bölüm, yetmiş yedi madde ve bir hatimeden oluşmaktadır. Kanun maddelerine bakıldığında şu hususlar dikkat çekmektedir.

Askerlik hizmetini yapmak üzere her Müslüman erkek kuraya katılmak zorundadır(md. 1). Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu askerlerin temininde gönüllülük esası ve kura esası getirilmiştir. Kişi ya gönüllü olarak askere gidecek veya kuraya dâhil olacaktır(md. 3). Osmanlı Devleti altı ordu bölgesine ayrılmış ve her ordunun kendi bölgesindeki kazalardan asker temin etmesi esası getirilmiştir(md. 4). Askerlik süresi beş yıl, askerlik çağı ise yirmi ile yirmi beş yaşları arası olarak belirlenmiştir(md. 5). Kanunun 70. maddesi, kişinin kurada ismi çıksa bile eğer kişinin bağını ve bahçesini ekecek ve evin geçimini sağlayacak kimsesi yoksa devlete belli bir miktar para vermek(yirmi beş kuruş bedel-i nakdi) suretiyle veya yerine başkasını göndermek(bedel-i şahsi) suretiyle askerlikten muaf sayılacağını ve redif sınıfına ayrılacağını belirtmiştir(Kur'a Kanunname-i Hümayunu, 1870).

Devam eden maddelerinde ise kura daireleri ile kura meclislerinin oluşturulması, ismine kura isabet edenler, ismine kura isabet etmeyenler, firar, ceza meseleleri, askerlikten muaf olanlarda aranılacak şartlar, gönüllü askerlik, kura işlemleri, özel durumu olanların para vermek suretiyle veya yerine başkasını göndermek suretiyle askerliğini yapmış sayılmaları, redif sınıfına ayrılanların her yıl düzenli olarak kaza merkezine çağırılmaları gibi asker alma sistemini düzenleyen konular ayrıntılı olarak düzenlenmiştir(Aydın, 1994:16).

II.5.2.5. 1886 Tarihli Kur'a Kanununda Askerlik Düzenlemesi ve Ahz-ı Asker(Askeralma) Şubelerinin Oluşturulması

1886 tarihli Kur'a Kanunu önceki Kur'a Kanunlarının uygulanması esnasında tespit edilen aksaklıkları gidermek amacıyla hazırlanmıştır. Kanun sekiz fasıl(bölüm), 120 bent(madde) ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Kanun, yirmi ile kırk yaşları arasındaki Müslüman erkekler için askerlik hizmetini öngörmüş ve bu hizmeti üç döneme ayırmıştır. Bu üç dönemin altı yılı nizamiye, altı yılı rediflik ve geri kalan sekiz yılı ise müstahfazlık dönemi olarak belirlenmiştir(Özdemir, 2005:72). Kanun, beş yıl boyunca kurada ismi çıkmayanların rediflik sınıfına geçirilmesi ve bedel-i şahsi vererek askerlik hizmetinden istisna edilme uygulamalarına son vererek herkesin silâh altına alınmasını öngörmüştür(Çadırcı,1989:39).

Bu kanun önceki Kur'a Kanunlarından daha geniş ve ülke şartlarına daha uygun olmakla beraber, askere alma işlemleri açısından eskiden beri devam eden sorunlara bir çözüm bulamamış ve vatandaşlar arasında yükümlülükler açısından eşitliği sağlayamamıştır. Özellikle gayrimüslim tebaadan askerlik hizmeti bakımından tam olarak istifade edememiştir. İstanbul ve Bilad-ı Selase(Mekke, Medine, Kudüs) halkının askerlikten istisna edilmesi de askerlik hizmeti bakımından dönemin başlıca sorunlarını oluşturmuştur. Kanunda, askerlikten istisna edilmeyi gerektiren diğer şartlar ile bedel-i nakdi uygulamalarına da son verilmemiştir. Dolayısıyla askerlik yükümlülüğü açısından adil bir sistem bu kanunla da kurulamamıştır(Aydın, 1994:31).

Zorunlu askerliğin başlaması ve askeralma kanunlarının çıkarılması sonucunda askerlik hizmetiyle ilgili işlemleri yürütmek üzere ahz-ı asker şubelerinin(askerlik şubelerinin) açılması gerekmiştir. Bu gereklilik üzerine ahz-ı asker şubeleri 25 Kasım 1886 tarihinden itibaren kurulmaya başlamıştır. Sultan II. Abdülhamit tarafından 25 Kasım 1886 yılında yayınlanan bir fermanla kolordularda Ahz-ı Asker Riyaseti Kalemi, tümenlerde

Ahz-1 Asker Kalemi, tüm devlet sınırları dâhilinde de yurda dağılmış olarak bulunan askerlik şubeleri kurulması öngörülmüştür(asal.msb.gov.tr, 2014) .

Daha önce çıkarılan Kur'a Kanunlarıyla ülke ordu bölgelerine ayrılmış, ordu bölgeleri kolordu bölgelerine ayrılmıştır. Kanunda her kolordu bölgesi bir askeralma dairesi kabul edilmiştir. Askeralma Dairesi Başkanlıklarına bağlı, her kaza için Ahz-1 Asker Kalemi(şubesi) açılmıştır(Şahin, 2010: 9). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında 13 Kolordu Riyaseti, 35 Ahz-1 Asker Kalemi ve bunlara bağlı olarak da 262 askerlik şubesi bulunmakta idi(asal.msb.gov.tr, 2014).

II.5.2.6. Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı ve İlk Zorunlu Askerlik

Tanzimat Fermanında bir vatandaşlık borcu olarak ortaya konan ve tüm tebaaya benimsetilmeye çalışılan askerlik hizmeti gayrimüslim unsurlar tarafından bir türlü benimsenememiştir. Kur'a Kanunlarıyla askerlikten istisna edilmeyi gerektiren şart ve durumların her yeni düzenlemede genişletilerek devam ettirilmesi, fiili askerlik hizmetinin sadece Türk ve Müslüman nüfusun üzerine yüklenilmesi gibi nedenlerle hedeflenen sonuç bu kanunlarla elde edilememiştir(Karal, 1996:133). Tanzimat Fermanından beri sağlanmaya çalışılan adil ve eşit şartlar altında herkese vatan hizmeti borcu yüklemek için 12 Mayıs 1914 tarihinde 296 sayılı Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı(Askeri yükümlülükler geçici kanunu) adıyla bir kanun çıkarılmıştır. Kanunun hazırlandığı dönemde I. Dünya Savaşı devam ettiği için kanun, tam olarak bitirilmeden ve meclisin onayına sunulmadan Bakanlar Kurulu kararıyla bir an önce uygulamaya konulmuştur. Muvakkat kanun(geçici kanun) veya Kanun Hükmünde Kararname şeklinde çıkarılan bu kanun, 1927 tarih ve 111 sayılı Askerlik Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte

kalmıştır(Köksal, 1990:2). Kanunun askere alma sistemi ile ilgili esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

Kanun “*Osmanlı tabiiyetini haiz her ferd-i zükür(erkek) işbu kanun mucibince askerlikle mükelleftir. Sülale-i Ali Osman bundan müstesnadır*” demek suretiyle Osmanlı hanedan üyeleri dışındaki tüm erkek vatandaşlarını askerlikle mükellef tutmuştur(md. 1). Askerlik çağı vatandaşın sicilli nüfusta(nüfus kütüğünde) yazılı yaşına göre 18 yaşını bitirdiği yılı takip eden yılın Mart ayında başlamakta ve 45 yaşını bitirdiği yılın sonunda bitmektedir(md. 2). Kanun mükellefin fiili olarak askerde bulunduğu dönemi “*silâhaltı müddeti*” olarak isimlendirmiştir. Bu müddet, piyade ve nakliye sınıfları için iki, jandarma ve musika(bando) sınıfları için üç, bahriye sınıfı için beş yıl olarak belirlenmiştir. Olağanüstü durumlarda silâhaltı müddeti uzatılabilecektir(md. 4-6). Askerlik çağına gelenlerin silâhaltına alınmasına yönelik olarak yapılması gereken yoklama işlemleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Yoklama ikiye ayrılmış ve on sekiz yaşını tamamlamış olanlara ilk yoklama, yirmi yaşını tamamlamış olanlara ise son yoklama yapılacağı öngörülmüştür(md. 11).

Kanun, askeri yükümlülüklerini yerine getirecek mükellefler için silahaltı müddetlerini ya tam olarak, ya kısaltılmış(maksure) olarak veya “*bedel-i nakdi*” ödemek suretiyle ifa veya bu müddeti izinli geçirmek suretiyle ifa şeklinde dört usul koymuştur. Kısa dönem askerlik yapacakların, Yemen, Aşir, Hicaz kuvvetleri ile jandarma sınıfına verilemeyeceğine hükmetmiştir. Kısa dönem askerlik yapanlar, bir yıl askerlik yapacaklar ve seferberlik olmadığı takdirde bir daha çağrılmamak üzere terhis edileceklerdir(md. 41-43).

Kanunda, askerlik işlemleriyle son yoklamaları bir sonraki seneye bırakılan mükellefler ise şu şekilde sıralanmıştır. Vücudu askerlik hizmeti için yeterince gelişmemiş olanlar ve bu durumları tıbben sabit olanlar ile zamanla geçebilecek bir hastalığa

yakalanmış olanlar en fazla dört sene askerliklerini erteletebileceklerdir. Hapis, geçici sürgün ile beş yıla kadar kürek cezasıyla mahkûm olup ta ceza müddetini tamamlayanlar ile yatılı askeri öğrenciler tahliyelerine kadar askerliklerini erteletebileceklerdir(md. 46-47). Kanun, fiili askerlik hizmetini bedenen yapmaya mani özürlerden herhangi biriyle özürlü oldukları askerlik meclisinin muayenesiyle sabit olup, bu durumları teftiş komisyonunca tasdik edilenlerle, müebbet sürgün cezası ve beş yıldan fazla kürek cezası alanların askerlik hizmetinden ihraç edileceğine hükmetmiştir(md. 48). Kanun, muinsizlik(yardımcısızlık) nedeniyle askerlik hizmetinden istisna edilme uygulamasına da son vermiştir. Buna göre nafakaları ve beslenmeleri silâh altına alınacak yükümlüye ait olan yardıma muhtaç yükümlünün ana-baba ve akrabasına, yükümlünün askerlik şubesine geldiği tarihten, terhis emrinin verildiği ayın sonuna kadar geçen süre içinde hükümet tarafından nüfus başına bir miktar iâşe verilecektir. Kanunda, yükümlünün bakmakla yükümlü olduğu akrabasıyla, bunlara muin(yardımcı) olabilecek akrabası bir cetvelde gösterilmiştir(md. 50-51).

Kanun, devam eden maddelerinde askeri teftiş komisyonunun vazifeleri, asker ihtiyacının tespiti, askerlik hizmetiyle mükellef olmadıkları halde gönüllü askerlik yapmak isteyenlerin durumu, izin, celp ve sevk işlemlerinin nasıl yapılacağı, askeri vergiye tabi tutulacakların durumu, cezalar vs gibi hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir(Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatı, 1914).

II.6. Vergi Ödevi

II.6.1. Genel Olarak Osmanlı Mali Teşkilatı ve Hazine

Osmanlı Devleti'nde maliye teşkilatı ilk kez Sultan I. Murat döneminde kurulmuştur. Mali teşkilatın en üst amiri defterdar idi. padişah hazinesinin idarecisiydi. Devletin ilk dönemlerinde bir tane defterdar vardı. Ancak Fatih Sultan Mehmet, Anadolu ve Rumeli defterdarlığı olmak üzere bu sayıyı ikiye çıkarmıştır. Bunlardan Rumeli

defterdarı, Anadolu defterdarından daha kıdemli kabul edilirdi ve Rumeli defterdarına “*baş defterdar*” denirdi. Fatih Kanunnamesinde belirtildiğine göre baş defterdar, padişah mallarının vekili, devlet hazinesinin padişah adına yöneticisidir. Defterdarların yetkileri çok geniştir. Tüm maliye kayıtlarının bulunduğu defterhane, defterdarın izni olmadan sadrazama bile açılmazdı(Karatepe, 1996:107). Divan-ı hümayuna baş defterdar asli üye olarak katılırdı. Divanda diğer defterdarları ve tüm maliye teşkilatını temsil ederdi(Uzunçarşılı, 1988:2). Defterdar aynı zamanda mali yargının da başıydı. Mali konularda ortaya çıkan uyuşmazlıkları özel bir divan kurarak çözüme kavuştururdu(Üçok vd,1996:204; Aydın;1996:153). Defterdardan izinsiz hazineye ne bir akçe girer, nede bir akçe çıkardı. Defterdarın güvenini kazanmak diğer maliye memurları için çok önemliydi. Çünkü defterdarın, güvenini kazanan kişiler için padişahıtan dirlik arazi ve rütbe talep etme hakkı vardı(Cazgır vd, 2008:115-116).

Maliye merkez memurları üç gruba ayrılırdı. Birinci grup devletin tüm gelirlerini kaydeden, hazinenin ayrıntılı kayıtlarını tutan ve “*Ruznamçe*” adı verilen gruptu. İkinci grup ise “*Maliye Emirleri Kalemi*” denilen ve maliye ile ilgili fermanları yazıp, bunların ilgili birimlere ulaştırılmasını sağlayan gruptu. Üçüncü grup ise “*Tarihçi Kalemi*” denilen ve tüm belgelere tarih koyan gruptu. Maliye teşkilatının taşradaki görevlileri ise buldukları bölgede kamu mallarını korur ve devletin vergilerini toplarlardı. Bu görevliler; eyaletlerde devlet gelirlerini toplayan ve hesaplarını tutan mal defterdarları, sancaklarda kamuya ait malları korumakla görevli Beytülmal Eminleri, sanat ve ticaretle ilgili vergileri toplayan Gümrük ve Bac Eminleri idi(Cazgır vd;2008:115–116).

Osmanlı Devleti’nde devlet hazinesi Hazin-i Hassa(İç hazine) ve Hazine-i Amire(Dış hazine) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hazine-i Hassa padişahların şahsi gelir ve giderlerine bakan teşkilatın adıydı. Padişahlar, bu hazineyi istedikleri şekilde kullanıyorlardı. Hazine-i Amire ise merkezi devlet hazinesi idi. Merkeze intikal eden

devlet gelirleri bu hazinede toplanır ve gerekli harcamalar buradan yapılırdı. Şayet harcamalara dış hazinenin parası yetmez ise iç hazineden borçlanmak suretiyle ödünç para alınırdı. Dış hazine, vezirde bulunan hükümdar mührü ile açılıp kapanırdı. Bu hazine baş defterdarın sorumluluğu ve vezirin denetimi altında idi. 1839 Tanzimat Fermanı ilan edilene kadar mali teşkilat bu haliyle devam etti. 1839 Tanzimat Fermanıyla maliyede önemli ıslahatlar yapıldı. İltizam usulü kaldırıldı. İltizam usulü Osmanlı Devleti'nde belirli vergileri toplama görev ve yetkisinin devlet tarafından, yapılan bir analaşma ile mültezim adı verilen üçüncü şahıslara önceden belirlenmiş bir bedel karşılığında verilmesine dayanan vergi toplama yöntemi idi. Bu sistem kaldırılarak vergilerin doğrudan memurlar eliyle toplanmasına hükmedildi(maliye.gov.tr, 2013).

1840 yılında mevcut hazineler kaldırılarak devletin tüm gelir ve giderlerinin tek bir merkezden idare edilmesini sağlayan Maliye Hazinesi kuruldu. Aynı tarihte Maliye Nezareti kuruldu ve bu nezaret maliyenin tek sorumlu birimi haline getirildi. Maliye Nezaretini temsilen mahalli idarelere mülki amire bağlı defterdar ve mal müdürleri tayin edildi(maliye.gov.tr, 2013).

1862 yılında Divan-ı Muhasebat(Sayıştay), 1863 yılında hazine ve para nakli ile ilgili işlemleri yürütmek üzere Hazine-i Vezne birimleri kuruldu. 1864 Vilayetler Nizamnamesi ile vilayetlere defterdar, sancaklara muhasebeci, kazalara ise mal müdürleri atandı. 1879 yılında Maliye Teftiş Kurulu kuruldu. 1910 yılında ilk Muhasebe-i Umumiye Kanunu kabul edildi. Bu kanunla maliye nazırına bağlı muhasebe müdürlükleri kuruldu(maliye.gov.tr, 2013).

II.6.2. Osmanlı Devleti'nde Vergi Türleri

Kuruluşundan itibaren vergilendirme alanında İslam hukukunu esas alan Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini genel manada iki ana bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi tamamıyla İslam hukukuna dayanan ve esas itibari ile Kur'an ve

Sünnetten kaynaklanan şer'i vergiler(tekâlif-i şer'iyye)dir. Diğeri ise mali sıkıntı ve zorunluluk durumlarında konan örfi vergiler(tekâlif-i örfiyye)dir(Kazıcı, 2005:13 ve Türkay, 2000: 54).

II.6.2.1. Şer-i Vergiler

a) Zekât

İslam'ın beş şartından biri olan zekât, İslam hukukuna göre bir ihsan veya basit bir sadaka değildir. Zekât, devlet ve toplumun fert üzerindeki hakkıdır. Devlet, mükellefi zekât verip vermeme hususunda serbest bırakmaz. Devlet belli şartları taşıyan mükelleflerden memurları vasıtasıyla zekâtı toplamak ve ilgili yerlere sarf etmek zorundadır. Osmanlı Devleti'nde de bu sistem uygulanır ve zekat devlet eliyle toplanıp ilgili yerlere sarf edilirdi(Kazıcı, 2005:87).

b) Harac

Gayrimüslim halkı ilgilendiren şer-i vergilerden biride haraç vergisidir. Haraç vergisi, fetih yoluyla ele geçirilen toprakları ekip biçen gayrimüslim halktan alınan toprak vergisidir(Kazıcı, 2005:87).

Osmanlı Devleti'nde haraç "*haraç-ı muvazzaf*" ve "*haraç-ı mukassem*" olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Şehirlerin topraklarına, maktu(kesin) bir ücret takdir edilir ve bunun üzerinden senede bir defa vergi alınırdı. Buna muayyen kılınmış, belli edilmiş manasında "*haraç-ı muvazzaf*" denirdi. Arazi mahsulünün en az beşte biri ve en çok yarısı kadar olan ve araziden yılda kaç defa mahsul alınırsa ona göre de oranı değişen vergiye de "*haraç-ı mukassem*" denirdi. Toprak sahibi arazisini herhangi bir özrü olmaksızın ekmezse yine de vergi alınır ancak bir özür sebebiyle ekmezse vergi alınmazdı(İnalçık, 1993:110).

c) Öşür

Öşür(Aşar), Osmanlı Devleti'nde tarım ürünleri üzerinden şer'i esaslara dayanılarak onda bir oranında alınan verginin adıdır. Öşür Tanzimata kadar tımar ve

zeamet sahipleri tarafından toplandı ve yerel gereksinimlerin karşılanması için kullanıldı. Osmanlı Devleti'nde temel gelir kalemini oluşturan bu vergi, genellikle aynı olarak diğer bir ifadeyle ürünün belirli bir kısmını almak suretiyle tahsil edilmiştir. Vergi esasen onda bir oranı üzerinden tahsil edilmekle beraber duruma göre değişen oranlarda uygulanmıştır. Örneğin arazi para ile sulanıyorsa ürünün onda biri değil yirmide biri vergi olarak alınmıştır(Şener, 1990:120).

Osmanlı Devleti'nde halkın çoğunun tarımla uğraşmasından dolayı öşür, verimi çok yüksek bir vergidir. Öşürden elde edilen gelir devletin en büyük geliri olduğu için öşür vergisi, tahsil usulü en çok değişikliğe uğrayan vergi türü olmuştur(Şener, 1990:120). En uzun süre iltizam usulüyle tahsil edilen ve 1925 yılında kaldırılan öşür vergisinin 1924 yılında toplam kamu gelirleri içindeki payı yüzde 25'tir(Pehlivan, 2006:160).

d) Cizye

Kaynağını Kur'an ve sünnetten alan, İslam devletinin himayesine girmiş gayrimüslimler üzerinden himaye karşılığında alınan bir vergidir. Diğer adı baş vergisidir. Cizyenin mükellefleri gayrimüslim tebaanın erkekleridir. Kadınlar, çocuklar, sakatlar ve ruhbanlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır. İslam'a göre Müslümanlarla zimmîler(Müslüman olmayan tebaa), devletin vatandaşlarıdır. Her iki grupta devletin imkânlarından faydalanmaktadırlar. Bu sebeple Müslümanların ödediği zekâta karşılık gayrimüslim vatandaşlarda cizye ödeyeceklerdir(Şener, 1990:111).

Osmanlı Devleti ele geçirdiği topraklarda idare sistemini değiştirmez, halktan cizye vergisi alırdı. Gayrimüslimler ödedikleri bu cizye karşılığında askerlik yapmaktan muaf tutuluyorlardı ve devlet, gayrimüslim tebaayı her türlü tehlikeye karşı korumakla mükellefti. Cizye genellikle nakden ödenirdi. Cizyesini ödemeyenlere hapis cezası verilirdi. Osmanlı Devleti'nde maliyenin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil eden

cizye vergisi, 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilene kadar devam etmiştir. Islahat Fermanıyla Osmanlı tebaasından sınıf ve mezhep farkı gözetilmeksizin herkesten eşit vergi alınması kararlaştırılmıştır. Cizye kaldırılmış ve gayrimüslim tebaanın da askerlik yapması kararlaştırılmıştır. Ancak gayrimüslimler askerlik ödevini yerine getirmek istemeyince cizye vergisi “*bedel-i askeri*” adı altında devam ettirilmiştir(Mutluer vd, 2003:92). 1908 yılına kadar gayrimüslimler askere alınamamış ve cizye uygulaması “*bedel-i askeri*” adı altında bu tarihe kadar devam etmiştir(Öner, 2005:303).

II.6.2.2. Örfi Vergiler

İslam hukukunda örfi vergi koymak halkın maslahatını gözetmek kaydıyla uygun bulunmuştur. Halkın maslahatını gözeterek karar alan yöneticiye itaat etmek dinin de gereği kabul edilmiştir(Kazvini,1953:956). Osmanlı Devleti de bu çerçevede zorunlu ihtiyaçlardan doğan ve örfü dayanan vergileri(tekâlif-i örfiyye) koymak ve tahsil etmek zorunda kalmıştır. Çünkü savaşlar hız kesmeden devam ediyordu. Askerlerin beslenmesi, donatılması ve harbe hazır vaziyette bulundurulması, donanmanın hazır vaziyette bulundurulması gibi zaruretler şer-i vergileri bu ihtiyaçların karşılanması noktasında yetersiz kılıyordu. Bu zaruret, devleti, koyduğu örfi vergileri devam ettirmek ve miktarının azalmaması için gerekli tedbirlere başvurmak zorunda bırakıyordu(Akdağ, 1959:510-511). Tekâlif-i örfiyye iki başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlar tekâlif-i adiyeye ve tekâlif-i sakka'dır.

a)Tekâlif-i Adiyeye

Aralıksız devam eden savaşlar ve mali krizlerin neticesinde ortaya çıkmış vergi türüdür. Şer-i hukuka göre mali bir terim olarak “*cal*” adı da verilen bu vergi türü, Osmanlı Devleti'nde, ilk defa Sultan II. Bayezid zamanında “*imdadiye-i seferiyye*” adı altında tahsil edilmiştir(Tuğ, 1984:87).

b)Tekâlif-i Sakka

Savaş, mali kriz ve tabii afet gibi bir zarurete bağlı olmadan konmuş vergilere “*tekâlif-i sakka*” denmektedir. Bu tip vergilerde hak ve adalete pek riayet edilmeyeceğinden ve belli bir sistemi olmadığından böyle vergilere şer’an müsaade edilmemiştir(Lütfi Paşa, 1908:20).

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine kadar bu vergi türünün tahsil edilmediği, ancak bazı vergilerin buna benzemelerinden dolayı “*sakka*” zannedildikleri belirtilmektedir. Padişahlar bu tür vergileri tahsil etmek isteyen mültezimlerle mücadele ediyor ve böyle yollara başvurulmaması için ilgililere “*Adaletnameler*” gönderiyorlardı(Uluçay, 1955:37).

II.6.3. Osmanlı Anayasal Belgelerinde Vergi Ödevi

II.6.3.1. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Vergi Ödevi

Tanzimat Fermanında, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm tebaanın dili, dini, ırkı ne olursa olsun eşit haklara sahip olduğu belirtilmiştir(Erdoğan, 2001:7). Tanzimat Fermanının açıklaması niteliğinde olan ek fermanında ise vezirden çobana kadar herkesin eşit olduğu vurgulanmıştır(Tanör, 1995:72). Eşitliğin vurgulandığı fermanında vergi ödevi şu şekilde düzenlenmiştir. Orijinal metin şöyledir.

Tayin-i vergi maddesi dahi çünkü bir devlet muhafaza-i memaliği için elbette asker ve leşkere vesair masarîf-i mukteziye ye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisiyle hasıl olacağına binaen bunun dahi bir hüsnü suretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde varidat zannolunmuş olan yedi vahit beliyyesinden lehülhamd memalik-i mahrusamız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de alat-ı tahribiyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmeyen iltizamat usulü muzırrası elveyim cari olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiye ve umur-ı maliyesini bir ademin yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebrü kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer

zaten iyice adem değilse hemen kendi çıkarına bakıp cem-i harekat ve sekenat-ı gadir ve zulümden ibaret olmasıyla bazedin ahali-i memalikten her ferdin emlak ve kudretine göre vergi-i münasip tayin olunarak kimseden ziyade şey alınamaması ve Devlet-i Aliye'mizin berren ve bahren masarif-i askeriye vesaire dahi kavanin-i icabiye ile tahdit ve tebyin olunup ona göre icra olunması lazımedendir.

Fermanda eşitlik ilkesinin gereği olarak mali güce göre vergi ilkesi kabul edilmiştir. Fermanda devletin vatanını ve tebaasını koruyabilmek, asker besleyebilmek vs için bir gelire muhtaç olduğu belirtilmekte ve bu gelirinde halktan toplanacak vergi yoluyla elde edileceği belirtilmektedir. Ancak bu vergilendirmenin adaletli olması gerektiğine değinilmekte ve adaletsiz olduğu için iltizam usulü eleştirilmektedir. İltizam usulünü “*bir memleketin mesalih-i siyasiye ve umur-ı maliyesini(bir memleketin siyasi ve mali faydasını)*” bir kişinin “*yed-i ihtiyarına*” yani keyfi davranışına bırakmak şeklinde tanımlamış ve eleştirmiştir(Atar, 2005:19).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanının tanıdığı hak ve özgürlükleri birtakım ilaveler yapmak suretiyle bir kere daha teyit etmiştir. Fermanla, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında her bakımdan eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda vergilerin din ayrımı gözetilmeksizin herkesten gücü nispetinde alınacağına hükümlenmiştir(Gözler, 2000:19-23). Bu dönemin önemli anayasal belgelerinden biri de 1875 yılında çıkartılan Fermanı Adalet'tir. Bu belgede de vergilerle ilgili olarak kanunilikten ziyade vergilemede eşitlik, adalet ilkeleri üzerinde durulmuş, vergi tahsil usullerinin geliştirilmesi gereğine değinilmiştir(Gözübüyük ve Kili, 1957:15-20).

II.6.3.2. Verginin Bir Kamu Hakkı Olarak Kabul Edildiği Dönem: Kanun-u Esasi Dönemi

İlk Türk anayasası kabul edilen Kanun-u Esasi de vergi kamu hakları bölümünde düzenlenmiştir. 1876 Anayasasının 20. maddesinde vergilerin “*herkesin*

kudreti nispetinde tarh ve tevzi” olunacağı, diğer bir deyişle herkesten mali gücüne göre vergi alınacağına hükmedilmiştir. 21. madde de ise kamu yararı gerektirmedikçe ve bedeli peşin ödenmedikçe kişinin tasarrufunda bulunan özel mülkiyetine el konulamayacağına, hükmedilmiştir(md. 20-21). 25. madde de ise vergilerin kanuniliği ilkesi üzerinde durulmuş ve bir kanuna dayanmadıkça hiç kimseden bir akçe bile vergi alınamayacağına hükmedilmiştir(md. 25). Anayasanın 96. maddesinde ise devlet kendisine ödev yüklemektedir. “*Tekâlif-i devletin hiçbir bir kanun ile tayin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz*” şeklindeki hükmüyle devletin kanunla belirlenmiş vergiler dışında vatandaştan vergi tarh ve tahsil edemeyeceğine hükmetmiştir(md. 96).

II.7. Dilekçe Hakkı

II.7.1. Kanun-u Esasi Öncesi Dönemde Dilekçe(Arz-ı Hal) Hakkı

Türklerin İslamiyet ile tanışmalarıyla birlikte devlet yönetiminde İslam hukuk sisteminin ve siyaset prensiplerinin egemen olduğu görülmektedir. Bu etki dilekçe hakkı uygulamasında da görülmektedir. İslam bilginlerinin, halkın dilek ve şikâyetlerini doğrudan yöneticiye ulaştırabilmesinin dini bir gereklilik olduğunu söylemeleri ve yöneticilere bu doğrultuda tavsiyelerde bulunmaları İslam devletlerinde dilekçe hakkının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede mağdur olanlar ve herhangi bir tavsiyede bulunmak isteyenler için “*Divan*” adı verilen özel toplantılar düzenlemişlerdir(tbmm.gov.tr, 2013).

Osmanlı Devleti’nde ise dilekçe hakkı “*arz-ı hal*” adı altında kuruluşundan itibaren uygulanmıştır. Osmanlı tebaası padişahтан başlayarak taşradaki en küçük idareci ve makamlara “*arz-ı hal*” verebilirdi. Yöneticilerin yaptığı icraatlardan zarar eden yâda haksızlığa uğradığını düşünen kimsenin ilgili birime “*arz sunma*” hakkı vardı. Toplu olarak yapılan istek ve şikâyetlere “*arz-ı mazhar*” denmekteydi. Arz-ı hal ve arz-ı mazharlar genellikle kadınlar aracılığıyla divanlara sunulmaktaydı. Şikâyet konularında idari konu,

adli konu gibi herhangi bir tasnif yoktu. Aleyhinde şikâyette bulunulabilecekler konusunda da herhangi bir sınırlama yoktu. Kişi istediği yöneticiyi veya padişahın yakınına bile şikâyet edebilirdi. Yapılan şikâyetler üzerine Divan-ı Hümayunda konu incelenir, hükmün doğrultusu gösterilir, gereği kadılara emredilirdi. Konu idareciden kaynaklanan bir haksızlıkta, emir hem kadıya hem de yöneticiye tebliğ edilir ve gereğinin yapılması istenirdi(İnalçık, 2000:51).

II.7.2. Kanun-u Esasi de Dilekçe Hakkı

Tarihimizde dilekçe hakkını düzenleyen ilk anayasal metin 23 Aralık 1876 tarihli Kanunu Esasi'dir. Kanunu Esasi'nin Osmanlı tebaasının temel hak ve özgürlüklerini saydığı 8. ila 26. maddeleri içerisinde dilekçe hakkı da yer almıştır. İlgili madde şu şekildedir. *“Tebai Osmaniye'den bir veya birkaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik (alakalı) olan kavanin ve nizamata (kanun ve kurallara) muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi Meclisi Umumiye dahi müddei (dilekçi) sıfatı ile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin ef'alinden (füllerinden) iştiyake (şikâyete) selahiyetleri (yetkileri) vardır(md. 14).*

Buna göre Osmanlı vatandaşları, tek başlarına veya toplu olarak kanun ve kurallara aykırı gördükleri konularda veya memuru şikâyet etme şeklinde dilekçe hakkını kullanabileceklerdir. Kişi, sadece kendisiyle alakalı değil, genel halkı ilgilendiren hususlarda da ilgili makama ve Meclis-i Umumiye dilekçe verebilecektir(md. 14).

II.8. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Siyasi Haklar Açısından Kadının Durumu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar geleneksel yaşam biçimin getirdiği özellikler ile birlikte dini kuralların etkisiyle kadınların yeri ev ve aile içindeki roller ile sınırlı kalmıştır. Mutlak monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti'nde tebaanın oyuna dayalı, seçimi esas alan bir yönetim tarzı söz konusu olmadığı için kadınların siyasal katılımı da

bir sorun olarak II. Meşrutiyet dönemine kadar gündeme gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nde kadın hareketleri, hukuk, eğitim, toplum, siyaset ve ekonomik yapı yönünden gelişme ve değişme dönemi olan II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. II. Meşrutiyetin özgürlük ideali, kadınların giderek özgürleşmesine, bireyselleşmesine, farklılaşmasına ve toplumda hak ettikleri yeri almalarına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde özgürleşme ve bireyselleşme idealinde olan kadınlar, içinde buldukları konumu, kendilerini kuşatan gelenekleri, kadın erkek eşitsizliğini sorgulamaya başlamışlardır. Kadınlar, çalışma hayatında, siyaset alanında ve toplumsal yaşamın her alanında olmak için mücadeleye girişmişler ve “*kadın İnkılâbı*”nı gerçekleştirmek istemişlerdir(Çakır, 1996:316). İlk kadın hareketlerinin öncülüğünü ise Osmanlı Devlet ricali ve aydın kesim ailelerine mensup kadınlar yapmışlardır(Özen, 1990:14).

Kadınlar, Meşrutiyetin özgürlük ortamından faydalanarak örgütlenmeye temel olarak iki koldan başladılar: Dernekler ve dergiler. Bu çerçevede kurulan ilk dernekler, kimsesiz kadınlara ve çocuklara yardım etmek maksadıyla kurulmuş yardım amaçlı derneklerdi. Daha sonra kızların eğitim sorunlarıyla ilgili ve kadınların kültürel açıdan bilgilenmeleriyle ilgili dernekler kuruldu. Bu dernekler zamanla kadınların örgütlendikleri ve mücadele yürüttükleri yerler haline geldi. Bu dönemde kurulan derneklerden ve çıkarılan dergilerden bazıları şunlardır. Osmanlı Müdafa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriye'si, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadınlar Dünyası Dergisi, Terakki-i Muhadderat Dergisi. Özellikle Kadınlar Dünyası Dergisi, kadınlarında seçme ve seçilme hakkının olması gerektiği üzerinde durmuş ve bu alanda çalışmalar yapmıştır(Çakır, 1996:37).

Kadınlar, 1897 yılında ilk defa ücretli işçi olarak çalışmaya hak kazanmışlardır. 1913 yılında ise kamu hizmetlerine girme ve memur olma hakkı kazanmışlardır. Bu çerçevede kadınlar ilk defa hemşirelik, öğretmenlik gibi mesleklerin yanında sanayide ve

çeşitli iş kollarında istihdam edilmişlerdir. Ekonomik ve sosyal yaşamın içine sokulan kadın, siyasallaşmaya ve bilinçlenmeye başlamıştır(Arat, 1996:181). Bunun neticesinde 1923 yılının Haziran ayında Nezihe Muhittin başkanlığında ilk kadın partisi olan “*Kadınlar Halk Fırkası*”nın kurulması girişiminde bulunulmuştur. Ancak İntihab-ı Mebusan Kanunu, Cemiyetler Kanunu gibi daha önce çıkarılan kanunlarda kadınlara seçme ve seçilme hakkı veya siyasi parti kurma hakkı verilmediğinden “*Kadınlar Halk Fırkası*” adındaki partinin kurulmasına onay verilmemiştir. Böylece kadınlar, Cumhuriyet kurulana kadar hatta Cumhuriyetin kuruluşundan bir süre sonrasına kadar klasik anlamıyla siyasi haklarını elde edememişlerdir(Zihnioğlu, 2009:4).

III. BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASİ HAK VE ÖDEVLER

III.1. Cumhuriyet Döneminde Vatandaşlık Hakkı

III.1.1. 1921 Anayasasında Vatandaşlık Hakkı

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu temel hak ve özgürlüklere yer vermemiştir. Çünkü 1876 Anayasasının yürürlükte olduğu kabul edilmiştir. Yani kendinden önceki anayasayı ilga etmemiştir. TBMM' in bazı kanunlarda Kanun-u Esasi'ye atıfta bulunması bunun göstergesidir(Kuzu, 1997:62). Bu sebeple devam eden bölümlerde 1921 Anayasasına değinilmeyecektir.

III.1.2. 1924 Anayasası ve 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu

1924 Anayasasının 88. maddesi vatandaşlık hakkını düzenlemiştir. Maddenin birinci fıkrası vatandaşlık hakkını "*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur*" şeklinde düzenlemiştir. Diğer bir deyişle kişinin dini ve ırkı ne olursa olsun vatandaşlık bağı bu kişinin Türk olarak telakki edilmesi için yeterlidir. Maddenin ikinci fıkrası Türk vatandaşlığının kazanılma yollarını düzenlemiştir. Buna göre babası Türk olan bir çocuk, Türkiye de veya yabancı bir memlekette doğmasına bakılmaksızın Türk kabul edilecektir. Yine Türkiye de yerleşmiş yabancı babadan Türkiye de doğan çocuk ta Türk kabul edilecektir. Madde son fıkrasında vatandaşlığın kaybedilme yollarının kanunla düzenleneceğini belirtmiştir(md. 88).

1 Ocak 1929 tarihinde 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Altmış yıl yürürlükte kalan Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yürürlükten kaldırılmıştır. Kanun, kendinden önceki mevzuatın genel ilkelerinden ayrılmamış olmakla beraber Cumhuriyet döneminin vatandaşlık hukuku açısından ilk kapsamlı düzenlemesidir(Göger, 1979:20).

Kanun, ilk maddelerinde doğum yeri ilkesi, toprak ilkesi gibi ilkelerle, vatandaşlığın nasıl kazanılacağı gibi hususları düzenlemiştir. Devam eden maddelerinde vatandaşlıktan çıkarma nedenlerini ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Kanunun öngördüğü vatandaşlıktan çıkarma nedenlerini, bütün Türk vatandaşlarına uygulanacak olan nedenler ve Türk vatandaşlığını sonradan kazanmış kişilere uygulanacak olan nedenler şeklinde sıralamak mümkündür(Fişek, 1983:383). Bütün Türk vatandaşlarına uygulanacak olan nedenler şunlardır. Birincisi, hükümetten izin almadan kendi isteği ile yabancı devlet vatandaşlığına geçme, ikincisi yabancı bir devletin askerlikten başka bir hizmetinde çalışırken, bu hizmetin terk edilmesi için verilen emre süresi içinde uymama, üçüncüsü, Türkiye ile savaş halindeki bir devletin hizmetinde, hükümetten izin almadan çalışmaya devam etme, dördüncüsü, Türkiye'nin seferberlik ilan ettiği zamanda, askerlik hizmeti ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmeme, beşincisi, yabancı bir ülkede ikamet ettiği halde, beş yıldan fazla bir süre ile kendisini Türk konsolosluklarına tescil ettirmeme. Bu durumda kişi vatandaşlığını kaybedecektir. Türk vatandaşlığını sonradan kazanmış kişilere özgü vatandaşlıktan çıkarma nedenleri ise şunlardır. Türkiye Cumhuriyetinin iç ve dış güvenliğine aykırı eylemlere girişme, askerlik kanunlarının emrettiği yükümlülükleri yerine getirmeme(md. 9-11).

III.1.3. 1961 Anayasası ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu

1961 Anayasasında vatandaşlık hakkının “*vatandaşlık*” başlıklı 54. maddesinde düzenlendiği görülmektedir. Maddenin birinci fıkrasına göre: “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk tür*”. Maddenin ikinci fıkrasında Türk babadan veya Türk anadan doğan çocuğun Türk olduğu, yabancı babadan ve Türk anadan doğan çocuğun ise vatandaşlık durumunun kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Üçüncü ve dördüncü fıkralarda ise vatandaşlığın kazanılma ve kaybedilme yolları düzenlenmiştir. Kişinin Türk vatandaşlığını kazanmasının ve kaybetmesinin ancak kanunda belirtilen şartlarda mümkün

olabileceğine hükmetmiştir. Son fıkrasında ise vatandaşlıktan çıkarmanın keyfi olamayacağına, hiçbir Türkün “*vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamayacağı*” öngörmüş ve vatandaşlıktan çıkarılan kişiye yargı yolunu açık tutmuştur(md. 54).

1961 Anayasasının getirdiği temel ilkeleri yansıtabilecek, çağın gereklerine uygun düşecek bir vatandaşlık kanunu yapma ihtiyacının belirmesi üzerine, 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu kaldırılmış ve 11 Şubat 1964 tarihli ve 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edilmiştir. 403 sayılı kanun, 29 Eylül 1952 tarihli “*İsviçre Vatandaşlığının Kazanılması ve Kaybedilmesi Hakkında Federal Kanun*” dan esinlenerek hazırlanmıştır(Fişek, 1952:1-4). Bu kanun, önceki kanundan farklı olarak yurttaşlığın ispatı ve yargı denetimi gibi konularda düzenlemelere yer vermiş(md.40) ve uluslar arası düzeydeki gelişmelere uygun düzenlemeler yapmıştır. Özellikle kanun hazırlanırken “*herkesin bir uyrukluğ* olmalı” “*herkesin yalnızca bir uyrukluğ* olmalı” ve “*kişi uyrukluğunu seçmede ve değiştirmede özgür olmalı*” ilkelerine ters düşmeyen düzenlemelere yer verilmiştir(Aybay, 1982:30).

Kanun, soydanlık(kan bağı) ilkesini kabul etmiştir. Türk baba veya Türk anadan Türkiye’de veya yabancı memlekette doğan çocukların Türk vatandaşı olduğunu ve çocuğun evlilik içi veya evlilik dışı olmasının sonucu değiştirmeyeceğini belirtmiştir(md. 1). Kanun, toprak(doğum yeri) ilkesine de ayrıca yer vermiştir. Türkiye de doğup ta annesi babası veya bunlardan biri vatansız olan kişinin Türk vatandaşı kabul edileceğini, Türkiye de doğup ta annesi babası belli olmayan kişinin de Türk vatandaşı kabul edileceğini, Türkiye de bulunmuş çocukların aksi ispat edilmedikçe Türkiye de doğmuş sayılacağını belirtmiştir(md. 4). Kanun evlat edinmenin evlatlığın vatandaşlığına etki etmeyeceğini belirtmiş ancak bazı istisnalar koymuştur. Buna göre küçük olan evlatlık, vatansız olur,

anası babası bulunmaz veya nerede olduğu bilinmezse, bir Türk tarafından evlatlığa alınırsa Türk vatandaşı kabul edilecektir(md. 3).

Bir Türk'le evlenen yabancı kadın, Türk vatandaşlığına geçmek istediğini evlendirmeye yetkili makama bir ay içinde bildirdiği takdirde yine Türk vatandaşlığını kazanabilecektir(md. 6). Kanun, Bakanlar Kurulu kararı ile Türk vatandaşlığına alınabilecekleri ise şu şekilde sıralamıştır. Vatandaşlığa alınacak kişi reşit olmalıdır, Türkiye de beş yıl ikamet etmiş olmalıdır, Türkiye'ye yerleşmeye karar verdiğini teyit etmiş olmalıdır, tehlikeli hastalığı olmamalıdır, iyi ahlaklı olmalı ve yeteri kadar Türkçe konuşabilmelidir(md. 6). Kanun, Türkiye'ye sanayi tesisleri getiren sosyal, ekonomik alanlarda veya mimarlık, teknik veyahut sanat alanlarında olağanüstü hizmeti geçmiş veya hizmeti geçeceği düşünülen kimselerle, vatandaşlığa alınması Bakanlar Kurulunca zaruri görülenlerin, ikamet şartı gibi şartlar aranmaksızın istisnai olarak vatandaşlığa alınabileceğini ayrıca öngörmüştür(md. 7). Kanun, devam eden maddelerinde vatandaşlığa alınmada usul ve izlenmesi gereken yollar, vatandaşlığın kaybına neden olabilecek eylemler, vatandaşlığın kaybına neden olan “*vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemlerin*” neler olduğu gibi hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir(403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 1964).

III.1.4. 1982 Anayasası ve 5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu

1982 Anayasasının 66. maddesinde vatandaşlık hakkı düzenlenmiştir. 1961 Anayasasının “*vatandaşlık*” başlığını taşıyan 54. maddesi 1982 Anayasasında “*Türk vatandaşlığı*” olarak değiştirilmiş ancak maddenin diğer fıkraları aynen korunmuştur(Kocahanoğlu, 1993:116-117).

1982 ve 1961 Anayasalarında öncelikle Türk vatandaşlığında kan bağı ilkesi kabul edilmiştir. Diğer elde etme yolları istisnadır ve kanunla düzenlenecektir(Yıldırım, 2003:134).Anayasa, ilgili maddenin birinci fıkrasında vatandaşlık bağını Türk olabilmenin

ön koşulu olarak belirttikten sonra devam eden fıkralarda ise vatandaş olabilmenin koşullarını sıralıyor. Buna göre Türk babanın veya Türk ananın çocuğunun Türk olacağını, anası Türk olan ancak babası belli olmayan veya evlilik dışı doğmuş çocuklarında Türk olacağını, babası yabancı anası Türk olan çocuğun vatandaşlık durumunun ise kanunla düzenleneceğini belirtiyor(md. 66).

1961 Anayasasında olduğu gibi 1982 Anayasasında da vatandaşlıktan çıkarılmak için “*vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylem*” olması ön koşul olarak kabul edilmiştir. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolunun kapatılamayacağı hükme bağlanmıştır(md. 66).

29 Mayıs 2009 tarihinde ise 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edilmiştir. 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 403 sayılı kanundan farklı olarak birtakım yenilikler getirmiştir. Vatandaşlığa alınmada aranan ikamet süresi eski kanunda yabancılar için 5 yıl, Türkler için 2 yıl olarak belirlenmişti. Yeni kanunda Türk ve yabancı soylular için ikamet süreleri eşit hale getirilmiştir(md. 14). Ayrıca “*istisnai*” olarak vatandaşlığa alınma şartları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Türkiye’ye sanayi tesisleri getiren veya bilim, teknik ve sanat alanlarında olağanüstü hizmeti geçen kişiler milli güvenlik bakımından engel bir hali bulunmamak şartı dışında başka bir şart aranmaksızın Türk vatandaşlığına alınabileceklerdir. Ayrıca Bakanlar Kurulu’na vatandaşlığa alınması zaruri görülen yabancılar ile göçmen olarak kabul edilen yabancılarda yine güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir durumunun olmaması şartıyla istisnai vatandaşlığa alınma hakkından yararlanabileceklerdir(md. 12).

Önceki yasada bir Türk tarafından evlat edinilen küçük yabancı çocuğun Türk vatandaşı olabilmesi için vatansız olması veya ana babasının bulunmaması gibi birtakım şartlar öne sürülmüşken(403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 1964) yeni yasada “*milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak*” şartı

dışında herhangi bir şarta yer verilmemiştir(md. 17). Yeni yasayla seçme hakkını kullanmak suretiyle vatandaşlıktan ayrılanlar ile vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemlerde buldukları gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkarılanların yeniden Türk vatandaşlığına alınabilmelerinin önü açılmıştır(md. 43). Türk vatandaşlığının kaybına neden olabilecek eylemler yeniden düzenlenmiştir(md. 29).

III.2. Cumhuriyet Döneminde Seçme ve Seçilme Hakkı

III.2.1. 1924 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı

Seçme ve seçilme hakkının açıkça vurgulandığı ilk anayasal düzenleme 1924 Anayasasıdır. Daha önceki anayasal belgelerde dolaylı olarak bu hakkın tanındığı görülmektedir. 1924 Anayasasının 9-12. maddeleri seçme ve seçilme hakkını düzenlemiştir. Anayasanın 9. maddesi milletvekillerini halkın seçeceğini, 10. maddesi on sekiz yaşını bitiren her Türk erkeğinin milletvekili seçme hakkının olduğunu, 11. maddesi ise otuz yaşını bitiren her Türk erkeğinin milletvekili seçilme hakkının olduğunu hükme bağlamıştır. 5.12.1934 tarih ve 2599 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle milletvekili seçme yaş sınırı 22 ye çıkarılmış ve milletvekili seçme ve seçilebilme hakkı kadın erkek her Türk'e tanınmıştır(Kili ve Gözübüyük, 2000:121-122).

1934'te kadınlara milletvekili seçme ve seçilebilme hakkı verilmeden daha önce 1930' da belediye seçimlerinde kadınlara ilk defa bu hak tanınmıştır. 1933 tarihinde ise 442 sayılı Köy Kanununda değişiklik yapılarak kadınların muhtar ve köy ihtiyar meclisine seçilebilmelerinin önü açılmıştır(Kurnaz, 1991:126).

III.2.2. 1942 Tarih ve 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu

II. Meşrutiyet dönemi parlamentosunca çıkarılan İntihab-ı Mebusan Kanunu 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 14.12.1942 tarihinde 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk seçim kanunu olan ve 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun getirdiği ilkeleri yansıtan bu kanun, her ili bir seçim bölgesi

kabul etmiş(md. 1) ve 55 bin kişiye kadar bir milletvekili, 55 binden sonraki her 40 bin kişi için bir milletvekili seçileceğine hükmetmiştir(md. 2). Milletvekili seçilemeyecekleri ise şu şekilde sıralamıştır. Yabancı devlet resmî hizmetinde bulunan, ağır hapis cezası ile veya hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hileli iflâs suçlarından birisi ile mahkûm olan, mahcur olan, yabancı devlet tabiiyeti iddiasında bulunan, kamu hizmetlerinden yasaklanmış olan, Türkçe okuyup yazma bilmeyen, 30 yaşından küçük olan kişiler milletvekili seçilemeyecektir(md. 10). Seçmen olabilme şartlarını ise Türk vatandaşı olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, yabancı devlet vatandaşı olmamak ve böyle bir iddiada bulunmamak, yabancı bir devletin resmi hizmetinde olmamak olarak belirlemiştir. Ayrıca silâh altında bulunan erler, jandarma, subay, polis, askeri memur ve hâkimler ile askeri okul öğrencilerinin birinci ve ikinci derece seçmen olamayacağına hükmetmiştir(md. 7-8). Bu kanun, İntihab-ı Mebusan Kanununda da öngörülen iki dereceli seçim usulünü kaldırmamış(md. 18), ikinci derece seçmenlerden en fazla oyu alan kişinin mebus seçileceğini belirtmiştir(md. 39). Ayrıca oyların gizli kullanımı ve açık sayımı öngörülmediği gibi seçimlerin hükümet temsilcilerinden oluşan seçim kurullarının denetiminde yapılması öngörülmüştür(Başgil, 1961:217).

III.2.3. 1946 Tarih ve 4918 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu

05.06.1946 tarih 4918 sayılı kanun, seçmen olabilme ve milletvekilliğine seçilebilme şartlarını önceki kanunla(4320 sayılı kanun) aynı şekilde düzenlemiştir(md. 7-10). İki dereceli seçim sistemi, bu kanununun çıkarılmasıyla birlikte sona ermiştir. Kanun, birden çok güne yayılan seçimlerin tek günde yapılması esasını benimseyerek yolsuzluk ihtimallerinin önüne geçmek istemiştir(md. 15). Ancak seçimlerin idare tarafından denetimi ve açık oy gizli sayım ilkelerine son vermediği için partizanlık ve kayırmacılığın kapısını açık tutmuştur(md. 14). Nihayet iki yıl sonra 4918 sayılı kanunda yapılan

değişikle gizli oy açık sayım ilkesi kabul edilmiş ve seçimlerin daha şeffaf bir ortamda yapılması öngörülmüştür(Zürcher, 2003:308).

III.2.4. 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu

16.02.1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu seçime dair işleri ilk defa ayrıntılı biçimde düzenlemiştir. Seçimlere ilişkin temel esaslar, kanunun birinci maddesinde “*Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır*” şeklinde sıralanmıştır. İkinci maddesinde “*Milletvekilleri seçimi il itibari ile yapılır. Her il bir seçim çevresidir*” hükmüne yer verilmiş ve 40.000 kişi için bir milletvekili seçileceği öngörülmüştür. Yirmi iki yaşını bitiren kadın- erkek her Türk’ün milletvekili seçme, 30 yaşını bitiren her Türk’ün ise milletvekili seçilme hakkının olduğunu hükme bağlamıştır. Ayrıca siyasi partilerin ve bağımsız adayların sandık başında gözlemci bulundurabilmeleri, oyların kapalı yerde kullanılması ve sonuçların hemen açıklanması, oy pusulalarının Sulh Hukuk Mahkemelerinde saklanması gibi seçim güvenliğine ilişkin hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir(5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 1950). Bu çerçevede Yüksek Seçim Kurulu oluşturulmuş ve seçim güvenliği, yönetimi ve denetimi gibi görevler idareden alınarak yargıya verilmiştir. Hükümet üyelerinden oluşan seçim kurullarınca yürütülen seçim işlerinin yargı denetim ve gözetiminde yapılması öngörülmüştür(md. 120). Bu gibi özellikleri bulunan kanun 1950 seçimlerinin ilk defa yargı gözetim ve denetiminde, demokratik koşullarda yapılmasını sağlamış ve bir iktidarın ilk kez halkın oyuyla iş başına gelmesini sağlamıştır. Bu durum ülkemizde “*sandık ihtilali*” veya “*beyaz devrim*” adıyla adlandırılmıştır(Akgün, 2002:23).

III.2.2. 1961 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı

1961 Anayasasının seçme ve seçilme hakkını düzenlediği 55. maddesi şöyledir. “*Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına*

sahiptir. Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır". Bu madde kadın erkek ayrımı yapılmaksızın her Türk'ün seçme ve seçilme hakkının olduğunu belirttikten sonra seçim ilkelerini sıralamıştır(md. 55).

1961 Anayasasında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nden oluşan iki meclisli bir parlamento olarak öngörülmüştür. Anayasanın 67. maddesinde Millet Meclisi'nin genel oyla seçilen dört yüzelli milletvekilinden kurulacağı, 70. maddesinde Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla seçilen yüz elli üye ile cumhurbaşkanınca seçilen on beş üyeden kurulacağı belirtilmiştir(md. 63-70).

Anayasada milletvekilliğine seçilebilme yeterliği ile Cumhuriyet Senatosuna seçilebilme yeterliği ayrı maddelerde düzenlenmiştir. 68. maddede otuz yaşını dolduran her Türk'ün milletvekili seçilme hakkının olduğu öngörülmüş, devam eden fıkrada ise kimlerin milletvekili seçilemeyeceği sıralanmıştır. 72. madde de Cumhuriyet Senatosuna üye seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak, yüksek öğrenim mezunu olmak ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu bulunmamak şartları aranmıştır(md. 68- 72).

1961 Anayasası seçme ve seçilme hakkının ve seçimle ilgili ilkelerin genel çerçevesini çizmiş, diğer hususları ise kanunlarla yapılacak düzenlemelere bırakmıştır. Bu kanuni düzenlemeler sırasıyla 26.04 1961 tarihli 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 24.05.1961 tarihli 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu, 25.05.1961 tarihli 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 13.07.1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunudur. Bu düzenlemeler sonucunda seçmen yaşı 21 olarak belirlenmiş, parti adaylarının seçimle belirlenmesi kararlaştırılmış ve önce Millet Meclisi için sonrada her iki meclis için nispi seçim sistemi kabul edilmiştir(Tanör, 1997:385-386). Ayrıca 1912 yılında yaşanan siyasi bir kriz sonucu ordu mensuplarına seçimlere katılma yasağı gelmiş ve subayların görevli oldukları sürece oy vermeleri yasaklanmıştı. 1942 yılında bu yasağa polisler, askeri öğrenciler, askeri memur

ve hâkimler de dâhil edilmişti. 1961 yılında bu kısıtlamalar kaldırılmış ve oy kullanma yasağı sadece silâh altındaki erler ve askeri öğrencilerle sınırlandırılmıştır(Alkan, 2006: 142).

1961 Anayasası seçim güvenliği hususunda önemli adımlar atmıştır. Anayasanın 75. maddesi seçim güvenliği hususunu “*Seçimler yargı organlarının genel yönetimi ve denetimi altında yapılır. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar, seçimin düzen içinde yönetimi ve dürüstlüğü ile ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma, seçim süresince ve seçimden sonra seçim kanunlarıyla ilgili bütün yolsuzlukları, şikâyet ve itirazları inceleme ve kesin karara bağlama ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçim tutanaklarını kabul etme görevi Yüksek Seçim Kurulundur*” şeklinde düzenleyerek(md. 75) seçimlerin hileden ve yolsuzluktan uzak tam bir güven içinde yapılmasını amaçlamıştır. Hile ve yolsuzluk durumunda da yargı yoluna başvurulabileceğini hükme bağlamıştır(Kili ve Gözübüyük, 2000:195).

III.2.3. 1982 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakkı

1982 Anayasası 67. maddesinde seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları başlığı altında “*Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir*” şeklinde düzenlemiştir. 1961 Anayasasının siyasi haklarla ilgili maddelerinde siyasi faaliyette bulunma hakları olarak sadece seçme, seçilme, siyasi partiye girme ve çıkma serbestisi gibi haklar öngörülmekteyken, 1982 Anayasası vatandaşların tek başına yani bağımsız olarak ta siyasi faaliyette bulunabileceğini hükme bağlamıştır. Seçme ve seçilme ile ilgili tüm ilkeler 1961 Anayasasındaki şekliyle aynen muhafaza edilmiştir. Ancak 1961 Anayasasından farklı olarak yargı güvencesi ilkesi 1982 Anayasasında genel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Seçim ilkelerinin sıralandığı 67. maddenin ikinci fıkrasına göre “*Seçimler ve halkoylaması*

serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır". 1982 Anayasası böylece bütün seçimlerin yargı yönetim ve denetimi altında olacağını hükme bağlamıştır(Kocahanoğlu, 1993:118).

1961 Anayasasında yasal düzenlemeye bırakılan seçmen yaşı 1982 Anayasasının 67. maddesinin üçüncü fıkrasının ilk şeklinde "*21 yaşını doldurmak*" şeklinde düzenlenmiştir. 1987 yılında 3361 sayılı yasa ile anayasada yapılan değişiklikle seçmen yaşı "*20 yaşına girmek*" şeklinde düzenlenmiştir(Uygun, 1992:13). 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile yapılan değişiklikle ise seçmen yaşı "*18 yaşını doldurmuş olmak*" şeklinde düzenlenerek son hali verilmiştir(md. 67).

1982 Anayasası 67. maddenin devam eden fıkrasında ise oy kullanamayacaklara yer vermiştir. Buna göre "*Silâh altında bulunan er ve erbaşlar ile askeri öğrenciler, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler oy kullanamazlar*". 1982 Anayasasının ilk şeklinde tutuklulara da oy kullanma yasağı vardı. Ancak dördüncü fıkrada 1995 yılında yapılan değişiklikle tutuklulara oy kullanma hakkı verilmiştir. Yine 2001 yılında 4709 sayılı yasa ile anayasada yapılan değişiklikle "*ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlüler*" ibaresinin önüne "*taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç*" ibaresi eklenerek taksirli suçlardan hüküm giyenlerin oy kullanma haklarının olduğu öngörülmüştür(md. 67).

23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı kanun ile anayasanın 67. maddesine "*Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir*" şeklinde bir fıkra daha ilave edilmiştir. Bu fıkranın ilave edilmesinin amacı oyların aşırı bölünmesini önleyerek uzun ömürlü, istikrarlı ve kalıcı hizmet verebilen iktidarların kurulmasını sağlamaktır. Bu ilke çerçevesinde 1995 yılında seçim kanununda yapılan değişiklikle yüzde 10'luk bir ülke barajı konulmuştur. Buna göre bu barajı aşamayan partiler meclise vekil gönderemeyecektir(md. 67). Bu ilkenin doğru ve gerekli

olduğu kabul edilmekle birlikte yüzde 10'luk ülke barajının yüksek oluşu hep tartışma konusu olmuştur(Altunya, 2003:144).

1982 Anayasası seçilme hakkına yine 67. maddenin birinci fıkrasında yer vermiştir. 76. maddede ise milletvekili seçilme yeterliliğine ilişkin hükümlere yer vermiştir. Bu maddeye göre

Yirmi beş yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. En az ilkokul mezunu olmayanlar, kısıtlılar, yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar, kamu hizmetinden yasaklılar, taksirli suçlar hariç toplam bir yıl veya daha fazla hapis ile ağır hapis cezasına hüküm giymiş olanlar; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlarla, kaçakçılık, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma, Devlet sırlarını açığa vurma, terör eylemlerine katılma ve bu gibi eylemleri tahrik ve teşvik suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilemezler(md. 76).

Hâkimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri ve Silahlı Kuvvetler mensupları, görevlerinden çekilmedikçe, aday olamazlar ve milletvekili seçilemezler(md. 76).

III.3. Cumhuriyet Döneminde Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı

III.3.1. 1938 Tarih ve 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu

1924 Anayasasında siyasi partilerle ilgili herhangi bir hüküm bulunmadığından dolayı siyasi partiler dernek kurma hakkı çerçevesinde düzenlenmiş ve bu hakkın sınırlanabileceği anayasanın 79. maddesinde belirtilmiştir. 13 Temmuz 1965 tarihli ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu çıkarılana kadar, Türk hukuk sisteminde siyasi cemiyet-siyasi

parti ayrımı kesin bir nitelik kazanmamıştır. Bunun için siyasi partilerin kurulması, kapatılması gibi hususlar, derneklerle aynı yasal düzenlemeye tabi tutulmuştur(Ekūnal, 1988:7 ve Yanık, 2003:279).

3512 sayılı Cemiyetler Kanununda siyasi partiler “*siyasi cemiyet*” olarak nitelendirilmiştir. Kanun, umumi hükümler başlıklı birinci fasılda, derneklerin kuruluşuna ilişkin genel esasları belirlerken, cemiyetlere üye olabilme bakımından siyasi cemiyetleri diğer cemiyetlerden farklı tutmuştur. Vatandaşların, siyasi cemiyetlere üye olabilmesi için “*mebus seçmek hakkına haiz*” olmaları şart koşulmuşken, diğer cemiyetlere üye olabilmek için on sekiz yaşını bitirmek ve medeni haklardan yasaklı olmamak şartları aranmıştır(md.3).

Kanun, amaçları bakımından kurulmasını yasakladığı cemiyetleri ise “*devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı maksat ve gaye güden, emniyet ve asayişe ve umumi adap ve ahlaka ve gayesi kanunlara uymayan, siyasal ve ulusal birliği bozan, din mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik ve yabancılık gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran, aile, cemaat, ırk ve sınıf esasına veya adına dayanan, gizli tutulan gayesini saklayan*” şeklinde sıralamıştır(md. 9). Siyasi partilerden başka cemiyetlerin, birden fazla mevzu ile uğraşamayacaklarını hükme bağlamıştır(md. 15). Ayrıca kanuna aykırı faaliyette bulunan siyasi cemiyetler “*mülki idare amirinin emriyle*” faaliyetten men edilecek, mallarına el konulacak ve kanuna aykırı faaliyette bulunanlar hakkında Türk Ceza Kanunu tatbik edilecektir(md. 33).

III.3.2. 1961 Anayasasında Siyasi Parti Kurma Hakkı

1961 Anayasası 56. madde de siyasi parti kurma hakkına, 57. madde de ise siyasi partilerin uyacakları esaslara yer vermiştir. Bu anayasa ile siyasi partiler ilk kez anayasal statüye kavuşmuş, derneklerden ayrı bir yasal dayanağa bağlanmış ve koruma

altına alınmıştır. Bu anlamda Türkiye siyasi partilere anayasal güvence sağlayan ilk ülkelerden biridir(Sağlam,1999:86). Anayasanın siyasi partilere ilişkin maddeleri şöyledir.

Madde 56-Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Siyasî partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.

Madde 57- Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.

1961 Anayasasının siyasi partilere ilişkin maddelerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

Anayasa öncelikle siyasi parti kurma hakkını güvence altına alarak işe başlamış, siyasi partilerin önceden izin almadan kurulabileceğini ve serbestçe faaliyette bulunabileceğini belirtmiştir. “*Siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurudur*” şeklinde ki beyanla “*partiler devleti*” esasını benimsemiştir(Sağlam, 1999:86).

Anayasaya, 1971 değişikliği ile eklenen 4. fıkra, partilere devletçe yapılacak mali yardımların kanunla düzenleneceğini belirterek, yapılacak mali yardımlara anayasal bir dayanak sağlamıştır. Buna göre son milletvekili genel seçimlerinde en az yüzde beş oy

alan veya Millet Meclisi'nde grup oluşturabilecek kadar milletvekilliği kazanmış olan siyasi partilere devlet yardımı yapılabilir (md. 56).

Anayasa, partilerin iç çalışmaları ve faaliyetlerinin demokrasi esaslarına uygun olarak kanunda düzenlenmesini öngörmüştür. 1961 Anayasasının 57/1 fıkrasında parti yasakları belirtilmiştir. İlgili fıkra parti yasağı ve demokrasi ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde özgürlüğün bir temel değer olarak korunmasına karşılık, yasakların bir temel değere hizmet ettiği ölçüde var olması ve uygulanmasını öngörmüş olmasıdır. Diğer bir deyişle bu anayasa, siyasi partileri, demokratik, laik, insan haklarına ve cumhuriyetin temel ilkelerine saygılı oldukları takdirde güvence altına almaktadır (md. 57). Aksi durumda bu ilkelerin dışına çıkan partilerin karşısına kapatma yaptırımıyla yine bu anayasa çıkmaktadır (Sağlam, 1999: 86-88).

1961 Anayasası siyasi partilerin denetimini gerçekleştirmek amacıyla Yüksek Hâkimler Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını öngörmüştür. 1924 Anayasası ruhu, felsefesi ve genel yapısı bakımından demokratik olmasına rağmen çok önemli bir eksiği vardı. Bu eksiklik "*siyasal iktidarın denetimini sağlayacak ve yetki taşmalarını önleyecek bir fren ve denge mekanizmasını*" kurmamış olmasıydı. Özellikle bu eksikliği gidermek amacıyla 1961 Anayasasında ilgili kurumlar oluşturulmuştur (Kapani, 1993:116 ve Duman, Karakaya, Yavuz, 2003:56).

III.3.3. 1965 Tarih ve 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu

648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, siyasi partileri derneklerden ayrı bir statüye kavuşturmuştur. Kanununun ikinci maddesinde "*siyasi parti niteliğinde dernekleri kurma yasağı*" kenar başlığı ile derneklerle siyasi partilerin birbirinden farklı olduğuna işaret edilmiş ve "*Dernekler, belli bir siyasi partiyi desteklemek veya desteklememek yahut siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği veya mahalli idareler veya muhtarlık yahut ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları*

desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla kurulamaz” demek suretiyle derneklerin siyasi faaliyette bulunmak amacıyla kurulmaları yasaklanmıştır(md. 2).

Kanun, siyasi partilerin önceden izin alınmadan, serbestçe kurulabilmesini ve siyasi faaliyette bulunabilmesini belirtmiş(md. 3), siyasi partilerin, milletvekili seçilme yeterliğine sahip en az on beş Türk vatandaşı tarafından kurulabileceğini öngörmüştür(md. 6). Vatandaşların, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasi partilere serbestçe üye olabileceğine ve istediği anda üyelikten ayrılabilmesine hükmetmiştir. Ancak parti üyeliğini bir ile sınırlandırmıştır. Buna göre kişi, birden fazla siyasi partinin üyesi olamayacaktır(md. 4).

Kanun, siyasi partilere üye olamayacakları 8. maddesinde saymıştır. Buna göre *“Türk vatandaşı olmayanlar, reşit olmayanlar, kısıtlı olanlar, kesin olarak mahkûm oldukları bir suçtan dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğine seçilme yeterliğini kaybetmiş olanlar, lise veya dengi veya daha alt kademedeki öğrenim kurumlarında öğrenci olanlar, memurlar ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ve özel kanunla veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanılarak kurulmuş bankaların ve teşekküllerin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ile aylıklı ve yevmiyeli memurları ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, siyasi partilere üye olamazlar(md. 8)”*

Kanun, siyasi partilerin üye kabul şartlarının parti tüzüğünde belirtilmesi gerektiğine, parti tüzüğündeki kabul şartlarında üyelik için başvuranlar arasında, dil, din, ırk, cinsiyet, mezhep, aile, zümre, sınıf ve meslek farkı gözetilemeyeceğe hükmetmiştir. Siyasi partilere üye olmak isteyen vatandaşların başvuruları sebep gösterilmeksizin reddedilebilecek ancak başvurusu kabul edilmeyen vatandaş, üyelik dilekçesini reddeden

teşkilat kademesinin üstündeki teşkilat kademelerine parti tüzüğünde gösterilen şekilde itiraz edebilecektir(md. 9).

Kanun, dördüncü kısımda parti yasaklamalarına yer vermiştir. Buna göre siyasi partiler, Türkiye Devletinin cumhuriyet olan şeklini değiştirmeyi, Türk milletine ait olan egemenliğin, belli bir kişiye, zümreye veya aileye bırakılmasını, yasak edilen sultanlığa ait lakap, unvan, nişan ve madalyaları ihya etmeyi, Türkiye Cumhuriyetinin ülke bütünlüğünü bozmayı ve devlet tekliği ilkesini değiştirmeyi amaçlayamazlar. Siyasi partiler, Türkiye’de milli veya dini kültür farklılıklarına veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek suretiyle millet bütünlüğünün bozulmasını amaçlayamaz. Bölge veya ırk esasına dayanan ve belli zümrelere veya sınıflara imtiyaz tanımak amacını güden siyasi parti kurulamaz. Kanun, laik devlet niteliğini ve Atatürk devrimciliğini korumak maksadıyla da birtakım parti yasaklamaları getirmiştir. Bu çerçevede siyasi partiler, devletin laiklik niteliğini değiştirmeyi, halifelğin yeniden kurulmasını, devlet düzenini dini kurallara dayandırmayı amaçlayamazlar. Partiler, devrim kanunlarının amaçlarına aykırı hareket edemez ve Atatürk’ün şahsiyet ve faaliyetlerini veya hatırasını kötülemek veya küçük düşürmek amacını güdemezler. Kanun, demokratik düzenin, temel hak ve ödevlerin, ahlak ve adabın korunmasına yönelik birtakım parti yasaklamaları ile kullanılması yasak parti adları gibi hususları da ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Devam eden maddelerinde ise partilerin hangi durumlarda kapatılacağı, parti kapatma davalarında görevli savcılık ve yetkili mahkeme gibi hususları düzenlemiştir(md. 83-108).

III.3.4. 1982 Anayasasında Siyasi Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma Hakkı

1982 Anayasasınının 68. maddesinde siyasi parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma hakkı düzenlenmiştir. 69. maddesinde ise siyasi partilerin uyacakları esaslara yer verilmiştir. İlgili maddeler şöyledir:

MADDE 68.– (Değişik: 23.7.1995-4121/6 md.) Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için on sekiz yaşını doldurmuş olmak gerekir.

Siyasî partiler, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasî partiler önceden izin almadan kurulurlar ve Anayasa ve kanun hükümleri içerisinde faaliyetlerini sürdürürler.

Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasî partilere üye olamazlar.

Yükseköğretim elemanlarının siyasî partilere üye olmaları ancak kanunla düzenlenebilir. Kanun bu elemanların, siyasî partilerin merkez organları dışında kalan parti görevi almalarına cevaz veremez ve parti üyesi yükseköğretim elemanlarının yükseköğretim kurumlarında uyacakları esasları belirler.

Yükseköğretim öğrencilerinin siyasî partilere üye olabilmelerine ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.

Siyasî partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça malî yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir.

MADDE 69.– (Değişik: 23.7.1995-4121/7 md.) Siyasî partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir.

Siyasî partiler, ticarî faaliyetlere girişemezler.

Siyasî partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir. Anayasa Mahkemesince siyasî partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa

Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay'dan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir.

Siyasî partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır.

Bir siyasî partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir.

Bir siyasî partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde karar verilir. (Ek cümle: 3.10.2001-4709/25 md.) Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.

(Ek: 3.10.2001-4709/25 md.) Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasî partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir.

Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz.

Bir siyasî partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmî Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar.

Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddî yardım alan siyasî partiler temelli olarak kapatılır.

(Değişik: 3.10.2001-4709/25 md.) Siyasî partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasî partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir.

1982 Anayasasının siyasi partilerle ilgili hükümlerinde şu hususlar göze çarpmaktadır.

- 1961 Anayasasının 56. maddesinde düzenlenen siyasi parti kurma hakkı, siyasi partilere girip çıkma serbestîsi 1982 Anayasasında aynen muhafaza edilmiştir. Siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu yinelenmiştir(md. 68).

- 1982 Anayasası siyasi partilerin önceden izin alınmadan kurulabilmelerine imkân sağlayarak siyasi parti özgürlüğünü genişletmiş olmasına rağmen(Demir, 1998:315), bu anayasada da 1961 Anayasasında olduğu gibi siyasi partilerin amaç ve faaliyetlerine yönelik bazı sınırlamalar getirilmiştir. Tüzük ve programları ile eylemleri nedeniyle anayasanın hükümlerini açıkça ihlal eden partilerin kapatılacağı belirtilmiştir. Yine bu çerçevede anayasa, Türkiye de sınıf ve zümre esasını, komünizmi, faşizmi, teokrasiyi ve herhangi bir diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi esas alan siyasi partinin kurulamayacağını hükme bağlamıştır. Anayasanın siyasi partilere getirdiği bu yasaklar ve kısıtlamalar özellikle laiklik konusu daima tartışma konusu olmuştur(Kocahanoğlu, 1993:120 ve Sağlam, 1999:89).

- Anayasa “*Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri*” nin siyasî partilere üye olamayacağını belirterek bu görevdekileri siyasetin dışında tutmaya çalışmıştır. Üniversite öğretim elemanlarının ve öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerinin kanunla düzenleneceğini belirtmiştir(Demir ve Karatepe, 1989:213).

- 1961 Anayasasında siyasi partilerin siyasi faaliyette bulunurlarken uyacakları esaslara yer verilmesine rağmen yeterli görülmemiş ve 1982 Anayasasında bu husus daha geniş tutulmuştur. Siyasi partilerin kendi politikalarını yürütmek ve

güçlendirmek amacıyla dernek, vakıf, sendika, kooperatif gibi kuruluşlarla güç birliği yapmamaları esası kabul edilmiştir(Kocahanoğlu, 1999:122).

Anayasanın 69. maddesine göre siyasi partilerin Cumhuriyet Başsavcısının açacağı kapatma davası sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmaları şu gerekçelerle yapılabilir. Birincisi, partinin tüzük ve programının 68. maddenin 4. fıkrası hükümlerine aykırı olması, ikincisi, siyasi partinin 68. maddenin 4. fıkrasındaki yasaklara aykırı fiillerin odağı haline gelmesi, üçüncüsü ise siyasi partinin yabancı devletlerden, gerçek ve tüzel kişilerden ve uluslar arası kuruluşlardan mali yardım alması. Burada önemli olan nokta, bir partinin hiçbir faaliyet yapmadan bile sırf tüzük ve programlarında ifade edilen görüşlerden dolayı yasaklanabilmelerine imkân verilmiş olmasıdır. Bundan dolayı Türk siyasi partiler hukuku, siyasi parti özgürlüğüne ilişkin yasaklarının genişliği ve parti kapatma yaptırımının sıkça uygulanması bakımından gelişmiş demokrasilerden farklılık göstermektedir. Parti kapatma noktasında özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yaklaşımı ile ülkemizdeki uygulama arasındaki farklar hep tartışma konusu olmuştur(Gözübüyük ve Gölcüklü, 2002:388-390).

III.3.4.1. 1982 Anayasası'nda Parti Kapatma Nedenleri

Türkiye de siyasi parti kapatma davalarına bakıldığında, kapatılma nedeni olarak şu anayasal ilkelerin öne çıktığı görülmektedir.

a) Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü Esasına Aykırılık

İlk olarak 1961 Anayasasında yer bulan bu ilkeye, 1982 Anayasasının 4. maddesinde yer verilmiş ve anayasanın değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez hükümleri arasına girmiştir(Şakar, 1994:228).

Bu kavram, anayasada adeta bütün hak ve özgürlüklerin üst sınırı kabul edilerek idarenin ve tüm devlet organlarının yetkilerinin temeline konulmuş, rejimin temel sınırlandırıcı ve yetkilendirici ögesi haline getirilmiştir. Anayasa özgürlüğün bu

yöndeki sınırını peşinen çizerek siyasi partilerin bu ilkeye aykırı davranamayacağını, aykırı davranan partinin kapatılma müeyyidesiyle karşı karşıya kalacağını hükme bağlamıştır(Kaynar, 2001:10-11).

b) Laiklik İlkesine Aykırılık

Laiklik tabiri 1924 Anayasası ile Türk hukuk sistemine girmiştir. 1924 Anayasasının ilk şeklinde “*Türkiye devletinin dini İslam’dır*” ifadesine yer verilmiştir. Ancak 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklikle bu ifade anayasadan çıkarılmış ve laiklik ilkesi kabul edilmiştir. Laiklik cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer almıştır. 1961 ve 1982 Anayasaları da laikliği cumhuriyetin temel nitelikleri arasında saymış ve değiştirilemez hükümler arasında yer vermiştir. Laiklik ilkesine aykırı davranan partilerin temelli kapatılacağı hükme bağlanmıştır(Şakar, 1994:272).

c) Demokratik Devlet İlkesine Aykırılık

Demokratik devlet, demokrasinin hâkim olduğu devlete denir. Demokrasiden ve demokratik devletten bahsedebilmek için açık ve şeffaf seçimler yapılmalı, genel ve eşit oy hakkı olmalı, idareyi çoğunluk göğüslemeli ancak azınlıkta korunmalıdır(Soysal,1997:179-182).

Anayasanın 2. maddesinde yer verilen demokratik devlet ilkesi, cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılmış ve anayasanın “*değiştirilemez değiştirilmesi teklif dahi edilemez*” hükümleri arasında yer almıştır. Anayasa, 5. maddesinde demokrasiyi korumayı devletin temel görevleri arasında saymış ve birçok maddesinde bu ilkeyi koruyucu tedbirler almıştır. Hiçbir siyasi partinin millet egemenliğine, demokratik cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemlerde bulunamayacağını ve sınıf veya zümre diktatörlüğünü yerleştirmeyi amaçlayamayacağını hükme bağlamıştır. Aksi takdirde siyasi parti yine kapatılma müeyyidesiyle karşı karşıya kalacaktır(Hakyemez, 2001:217).

d) Siyasi Partinin Yasak Eylemlerin İşlendiği “*Odak*” Olması Durumu

“*Odak olma*” kavramına ilk olarak 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda yer verilmiş, 1982 Anayasası ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun ilk halinde bu kavrama yer verilmemiştir. Bu kavram 1986 yılında 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununa dâhil edilmiştir. 1995 yılında yapılan değişiklikle anayasa, siyasi partilerin ülkenin zararına olabilecek fiilleri işleyebileceği ihtimalini öngörmüş ve anayasaya aykırı bu gibi fiillerin işlendiği “*Odak*” olması durumunda ise bu partinin kapatılacağını hükme bağlamıştır(Kuzu,1987:172). 2001 yılında anayasada yapılan değişiklikle siyasi partilerin hangi hallerde “*Odak*” haline geleceği somut kriterlere bağlanmış ve parti kapatma zorlaştırılmıştır(md. 69).

III.3.5.3. 1983 Tarih ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu

1982 Anayasası siyasi partilerle ilgili kural ve uygulamaların anayasal prensiplere uygun şekilde kanunla düzenleneceğini öngörmüştür. Anayasanın bu hükmüne paralel olarak 22.04.1983 tarihinde 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun, genel olarak önceki kanunun benimsediği ilkeleri benimsemiştir.

Kanun 3. maddesinde siyasi partileri tanımlamıştır. Siyasi partilerin, ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını amaç edinmesi gerektiğine değinmiştir. Siyasi partiler bu kanunda da “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” olarak değerlendirilmiştir. Partilerin, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Yine siyasi partilerin önceden izin alınmadan, serbestçe kurulabileceği belirtilmiştir(md. 3-5). Ancak önceki kanundan farklı olarak siyasi partilerin, partilere üye olma yeterliğine sahip otuz kişi tarafından kurulabileceğine hükmedilmiştir(md. 9). Partilerin yasak eylemlerin işlendiği “*Odak*” olması durumuna da ilk defa bu kanunda yer verilmiştir(md. 101).

Bu kanun, parti yasaklamaları konusunda 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'ndan daha da ileri giderek ve daha sıkı tedbirler olarak günümüz” *partiler demokrasisi*” ne güvensizliği yansıtan aşırı müdahaleci bir yaklaşımla ve yasaklamalarla toplumda siyasi katılma yollarını alabildiğine daraltmıştır(Kapani, 1997:165). Nitekim 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda 1986, 1987, 1988, 2002, 2003 ve 2005 yıllarında bazı değişiklikler yapılarak bu durum düzeltilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm yapılan değişikliklere rağmen Türkiye de parti kapatma davalarının önü alınmamış ve Türkiye adeta parti çöplüğü haline getirilmiştir(Anayurt, 2001:24).

III.4. Cumhuriyet Döneminde Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

III.4.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1961 Anayasasına Kadar Olan Dönemde Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

Cumhuriyetin ilk yıllarında kamu yönetimini ve personel rejimini yasalarla kurma ve geliştirme çabaları içine girilmiştir. Oluşturulmaya çalışılan bu yeni kamu personel rejiminde genel olarak Osmanlı yönetiminin yapısal ve işlevsel temel özelliklerinin korunduğu görülmektedir(Güler, 2005:157-159). Cumhuriyet'in ilanından 1950 ye kadar geçen dönemde memurluk, devletin yeniden inşası ve inkılâpların yürütülmesinde üstlendiği rol sebebiyle kendi içinde disiplinli, halkla ilişkilerde otoriter ve vesayetçi, şekilci, kuralcı ve yavaş ilerleyen bir görünüm arz etmektedir(Tutum, 1979: 17). Özverilere dayalı olarak yürütülmeye çalışılan sanayileşme ve yeniden yapılanma çalışmaları tamamlanmadan II. Dünya Savaşının çıkması ekonomik ve mali sıkıntıları beraberinde getirmiş ve personel rejiminin istikrar kazanmasına engel olmuştur(Sulhun, 1989).

Kamu hizmetlerine girme hakkı 1921 Anayasası dışındaki tüm anayasalarda siyasi bir hak olarak düzenlenmiştir. Klasik-bireysel tüm hak ve özgürlüklere yer veren 1924 Anayasası ise 92. maddesinde bu hakka yer vermiş ve bu hakkı siyasi hak olarak

öngörmüştür. İlgili madde “*hukuku siyasiyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre devlet memuriyetinde istihdam olunmak hakkına haizdir*” şeklindedir. 1924 Anayasasında memur olabilmek için Türk olmak öngörülmüştür. Ayrıca yeteneksiz kişilerin devlet memuru olmasının önüne geçmek istenmiş bunun için “*Liyakat ilkesi*” öngörülmüştür. Anayasa 93. maddesinde, memurların vasıfları, hakları, aylık ve ödenekleri, memuriyete alınmaları ve çıkarılmaları ile yükseltmelerinin özel bir kanunla düzenlenmesi öngörülmekteydi. Bu çerçevede kamu personel rejimi açısından en önemli düzenleme 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunuyla yapılmıştır. Memurin Kanunuyla memurluk mesleğine girişte genel koşullar belirlenmiş ve disiplin cezaları tanımlanmıştır. Ayrıca kadınlarında memurluk mesleğine girebilmelerinin önü açılmıştır(Giritli, Bilgen, Akgüner, 2006:411). Bu kanun ayrıca memur ve müstahdem tanımlarına yer vermiş, memurların hak ve sorumlulukları ile tarafsızlıkları, terfi, takdir, yer değiştirme, çalışma, emeklilik, izin ve rapor gibi konulara da yer vermiştir(788 sayılı Memurin Kanunu, 1926).

Yine bu çerçevede çıkarılan 2.7.1927 tarih ve 1108 sayılı Maaş Kanunu da önem arz etmektedir. Memurların atamalarının tebliği, maaşlarının verilmesi, kesilmesi naklen atananların maaşları, izinlilerin maaşları, vekâlet maaşları, saymanların devir süreleri, makam ödenekleri, ücretlilerin mali statü ve hakları, işten el çektirilenlerin maaşları ve hakları gibi birçok önemli hususu düzenlemiştir. Ancak memur ve müstahdemlere ödenecek maaşların miktarlarına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır(1108 sayılı Maaş Kanunu, 1927).

Maaş ve ücretlerin miktarlarına ilişkin ilk kapsamlı düzenleme 8.5.1929 tarih ve 1452 sayılı “*Devlet Memurları Maaşatının Tevhid ve Tedavülüne Dair Kanun*” la yapılmıştır. Bu düzenlemeyle devlet memurları için 20 ücret derecesi belirlenmiş ve derecelere ödenecek maaş miktarları da belirlenmiştir. Ankara da kira ve ulaşımın pahalı olmasından dolayı bu olumsuzluğu gidermek için belli derecelerde bulunan kamu

görevlilerine “*Ankara da ikamet zammı*” verilmesi de yine bu kanunla gerçekleştirilmiştir(Öztürk, 2001:5-7).

Yine bu alanda ki en önemli ikinci düzenlemenin 30.06.1939 tarih ve 3656 sayılı “*Devlet Memurları Aylıklarının Tevhid ve Tedavülüne Dair Kanun*”la yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemeyle maaş dereceleri 20 den 15’e düşürülmüştür. Ayrıca öğrenim durumuna göre memuriyete giriş dereceleri yeniden düzenlenmiş ve “*Ankara da ikamet Zammi*”nın ilk üç derecede ki memurlara da verilmesi sağlanmıştır. 3656 sayılı kanunda 1945 yılına kadar muhtelif zamanlarda değişiklikler yapılmasına rağmen 2. Dünya Savaşının da etkisiyle ücretlerin artışıyla ilgili düzenleme yapılmamıştır. Savaş sonrası ücretlerle ilgili ilk düzenleme 21.12.1945 tarih ve 4805 sayılı kanunla yapılmıştır. Bu kanun da yeni bir düzenlemeye gidilerek memur maaşlarından ilk kez % 5 oranında emekli karşılığının kesilmesi ve memurun çalıştığı kurumun bütçesinden de aynı oranda ödeneğin ayrılması öngörülmüştür. 1959 yılına kadar bu şekliyle gelinmiş ancak 1959 yılında ülkede yaşanan aşırı enflasyon yeni bir düzenlemeyi gerektirmiştir. Bu çerçevede 28.2.1959 tarih ve 7244 sayılı “*Çeşitli Teadül ve Teşkilat Kanunlarıyla Diğer Kanunlar da Mevcut Aylık ve Ücret Tutarlarının Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun*” kabul edilmiştir. Bu kanunla maaş aslı ve tutarı kavramları kaldırılarak derecelere karşılık gelen tek bir tutar belirlenmiştir. 27.2.1961 tarih ve 263 sayılı “*Çeşitli Teadül ve Teşkilat Kanunlarıyla Diğer Mevcut Aylık ve Ücret Tutarlarının Değiştirilmesi Hakkındaki 7244 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bazı Hükümler Eklenmesine Dair Kanun*”la bu kanunda birtakım değişiklikler yapılmış ve en yüksek devlet memuru aylığının en düşük devlet memuru aylığının 6 katından fazla olamaması kuralı getirilmiş ve gelirin adaletli paylaşılması hedeflenmiştir(Öztürk, 2001:5-10).

III.4.2. 1961 ve 1982 Anayasalarında Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

1961 ve 1982 Anayasaları kamu hizmetlerine girme hakkını aynı şekilde düzenlemiştir. 1961 Anayasasının kamu hizmetlerine girme hakkını düzenleyen 58. ve 59. maddeleri şöyledir. *“Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, ödevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez. Kamu hizmetine girenlerin mal bildiriminde bulunmaları kanunla düzenlenir. Yasama ve yürütme organlarında görev alanlar, bundan istisna edilemez”*. 1982 Anayasası da 70. ve 71. maddelerinde bu hakkı düzenlemiştir. 1961 Anayasasından farklı olarak sadece mal bildiriminde bulunma tekrarlanma sürelerinin kanunla düzenleneceğini öngörmüştür.

Her iki anayasada memurluğun anayasal bir hak olduğunu ve memurluk mesleğine girebilmek için aranacak şartların *“görevin gerektirdiği niteliklerle”* ilgili olması gerektiğini emretmiştir. Diğer bir ifadeyle memur olmak isteyen vatandaşlara görevin gerektirmediği bir şartın ileri sürülmesini yasaklamıştır. Örneğin kamuya bir avukat alınacaksa *“hukuk fakültesinden mezun olmak”* şartını koyması tabiidir. Ancak *“ayrıca ikinci bir fakülte bitirenler tercih sebebidir”* gibi ifadeler konulursa bu anayasaya aykırı olacaktır. Çünkü avukatlık yapmak için hukuk fakültesini bitirmek yeterlidir. İkinci bir fakülte bitirmek görevin gerektirdiği bir nitelik değildir(Demir,1998:316).

Bu hususta Anayasa Mahkemesi'ne yapılan aykırılık başvurularında Anayasa Mahkemesi kamu hizmetine alınmada görevin gerektirdiği niteliklere ilişkin genel bir saptama yapmamış, ilgili kamu hizmetinin nitelik ve özelliklerine göre değerlendirme yapmıştır. Örneğin 788 sayılı kanunun 4. maddesinde yer alan memur olabilmek için yabancıyla evli olmamak şeklindeki kuralla ilgili bir başvuruda Anayasa Mahkemesi tüm memurlar için bu şekilde genel bir yasak getirilmesini hizmetle ilgili nitelik kapsamında değerlendirmemiş ve iptal kararı vermiştir. Ancak Dışişleri, Savunma ve Denizcilik Bakanlıklarında çalışanların önemli devlet sırlarına vakıf olabileceğini belirterek burada

çalışanlar için söz konusu sınırlamayı görevin gerektirdiği niteliklerden saymış ve ret kararı vermiştir(Sağlam, 2005:10-11).

Bunun gibi istisnalar dışında kamu hizmeti için gerekli niteliklere sahip olan her Türk vatandaşının dili, dini, ırkı, mezhebi ne olursa olsun bu hizmetlere başvurma ve atanma hakkı vardır. Kamu görevlisi alımında görevin gerektirdiği niteliklerden başka şartlar öne sürmek anayasaların “*kanun önünde eşitlik ilkesi*” ne de aykırıdır(Demir, 1998:316).

Her iki anayasada kamu hizmetine başlayan vatandaşlara “*mal bildiriminde bulunmak*” ödevini yüklemiştir. Yasama, yürütme ve yargıda görev alanların mal bildiriminde bulunma ödevinden istisna edilemeyeceğine hükmedilmiştir. Ayrıca 1982 Anayasası bu bildirimlerin tekrarlanma sürelerinin kanunla düzenleneceğine hükmetmiştir(Demir, 1998:317).

III.4.3. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda Kamu Personel Rejimi

1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanunu ile devlet memurlarının ücret rejimini belirleyen 3656 ve 3659 sayılı kanunlar çok az değişikliklerle 1960 yılına kadar orijinalliklerini korumuşlardır. Toplumsal ve ekonomik hayatta meydana gelen tüm gelişme ve değişmelere rağmen geleneksel özelliğini koruyan bu kanunlar çağın gerisinde kalmış ve 1961 Anayasasının getirdiği temel ilkeleri de yansıtacak yeni bir kanun yapma ihtiyacı doğmuştur. 14.7.1965 tarihinde kabul edilen ve bugünde yürürlükte bulunan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, bu ihtiyaç üzerine çıkarılmıştır(Akgüner, 2001:16 ve Öztürk, 2001:13).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu, üç yeni ilke üzerine düzenlenmiş olup bunlar, sınıflandırma ilkesi, kariyer ilkesi ve liyakat ilkesidir.

Sınıflandırma ilkesi, devlet memurlarını görevlerinin gerektirdiği niteliklere ve mesleklere göre sınıflara ayırmaktır. Sınıflandırma, memurların yürütmekle yükümlü

oldukları hizmetler ve bu hizmetler karşılığı ödenecek ücretler bakımından önem taşımaktadır. Sınıflandırma rütbe sınıflandırması ve kadro sınıflandırması şeklinde yapılabilir. Memurun esas alındığı sınıflandırma biçimine rütbe sınıflandırması, görevin esas alındığı sınıflandırma ise kadro sınıflandırmasıdır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu rütbe sınıflandırmasını benimsemiştir. Devlet memurlarını on sınıf içinde toplamıştır. Bu sınıflar şunlardır(md. 36).

- Genel idare hizmetleri sınıfı
- Teknik hizmetler sınıfı
- Sağlık hizmetleri sınıfı
- Eğitim ve öğretim hizmetleri sınıfı
- Avukatlık hizmetleri sınıfı
- Din hizmetleri sınıfı
- Emniyet hizmetleri sınıfı
- Yardımcı hizmetler sınıfı
- Mülki idare amirliği hizmetleri sınıfı
- Milli istihbarat hizmetleri sınıfı

Devlet Memurları Kanununa göre her memur kendi sınıfında çalıştırılabilir. Ancak geçilecek sınıfın niteliklerine sahip olmak koşuluyla eşit dereceler arasında veya derece yükseltilmesi suretiyle bir sınıftan diğerine geçmek mümkündür(Akgüner, 2001:50).

Kariyer ilkesi ise devlet memurlarının yaptıkları hizmetler için gerekli bilgilere ve yetiştirme şartlarına uygun bir şekilde, sınıfları içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkânına sahip olmalarını ifade etmektedir. Her sınıf içinde çeşitli dereceler bulunmaktadır. Derece, belli bir sınıf içinde görevin önem ya da sorumluluğunun artışı sonucunu da doğuran bir yükselme adıdır. Derece, memurların mali hakları bakımından

önem taşımakta olup, her bir derece için öngörülen maaş farklı olduğundan, derece yükseldikçe memurun mali hakları da artmaktadır. Ancak derece aynı zamanda memurun görev ve sorumluluğu ile de bağlantılı bulunduğundan, bir alt dereceden bir üst dereceye geçildiğinde, memurun görevinin önemi ve sorumluluğu da artmaktadır. İşte kariyer, devlet memurlarına, bilgi ve yetiştirme şartlarına uygun olarak, buldukları sınıf içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkanı sağlamaktadır(Akgüner, 2001:22-23).

Liyakat ilkesi, memurluğa girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi ve görevin sona erdirilmesini yetenek esasına dayandırmak ve böylece memurları güvenliğe sahip kılmaktır. Liyakat ilkesi uyarınca, bireyler bilgi ve yeteneklerine göre memurluk mesleğine girerler ve memur olduktan sonra da sınıflarındaki ilerleme ve yükselmeleri hizmet süreleri ile birlikte yeteneklerine göre olur. Liyakat ilkesi, memurluk mesleğine girişte ve bu meslek içinde yükselişte kayırcılığı ve partizanlığı önleyen ve memurların tarafsızlığını sağlayan bir ilkedir(Güran, Sait, 1980:123-157).

Türkiye de son otuz yıl içinde hızlı bir nüfus artışı, sanayileşme, büyük şehirlere göç, terör, enflasyon, Avrupa Birliğine giriş çalışmaları gibi gelişmeler göze çarpmaktadır. Ancak kamu personel sistemi bu gelişmelere ayak uyduramamış, çalışmalar yüzeysel düzeyde kalmış ve memurlar hak ettikleri mesleksel güvencelere tam olarak kavuşamamışlardır(Akgüner, 2001:18).

III.5. Cumhuriyet Döneminde Vatan Hizmeti(Askerlik) Hakkı veya Ödevi

III.5.1. 1927 Tarih ve 1111 Sayılı Askerlik Kanununda Vatan Hizmeti

17.7.1927 tarihinde kabul edilen ve günümüzde hala yürürlükte bulunan bu kanun, askerlik hizmeti ile ilgili birçok yenilik getirmiştir. Daha önceki kanunda Osmanlı hanedan üyeleri askerlikten muaf tutulmuştu. Ancak bu kanun hiçbir zümreye muafiyet vermemiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkeğin askerlik yapmaya mecbur olduğuna hükmetmiştir(md. 1).

Kanuna göre askerlik çağı kişinin 20 yaşına girdiği sene ocak ayının birinci gününden başlar ve 41 yaşına girdiği sene ocak ayının birinci günü sona erer. Askerlik çağı, yoklama devri, muvazzaflık ve yedek olmak üzere üç devreye ayrılır. Yoklama devri, askerlik çağının başlangıcından muvazzaflık hizmetinin başlangıcına kadar geçen süredir. Muvazzaflık devri ise askerde fiilen bulunulan süredir. Muvazzaflık devrinin(fiili askerlik hizmetinin) bitmesinden askerlik çağının bitmesine kadar olan süre ise yedek devridir. Kişi 41 yaşına girene kadar bu devir devam eder. Ancak askerlik(muvazzaflık) hizmetini fiilen yapmayan kişi 41 yaşını geçse de hiçbir şekilde askerlik çağından çıkarılamayacaktır(md. 2-4).

Kanun, askerlik yükümlüğüne tabi tutulma ve bu yükümlülüğün nasıl yerine getirilmiş sayılacağına ilişkin hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Buna göre her celp yılından evvel silâh altına alınması gereken yükümlüler Milli Savunma Bakanlığı tarafından tespit edilecek ve Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilecektir. Genelkurmay Başkanlığı da ihtiyaç duyduğu asker sayısını tespit edecek ve Milli Savunma Bakanlığı'na bildirecektir. O yıl askere alınacakların tamamı temel askerlik eğitimi alacak ancak ihtiyaç fazlası yükümlüler, temel askerlik eğitimini müteakip bedel ödemek veya kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapmak suretiyle askerlik hizmetlerini yerine getirmiş sayılacaklardır. Saklı, yoklama kaçağı veya bakaya durumunda bulunanlar, ihtiyaç fazlası kapsamında değerlendirilmeyecektir. Yükümlü istihdam etmek isteyen kamu kurum ve kuruluşları ise bağlı oldukları bakanlık vasıtasıyla ihtiyaç duydukları miktarı Milli Savunma Bakanlığına bildirecekler, buna göre yükümlüler, kurum ve kuruluşlarda istihdam edebileceklerdir(md. 10).

Muhtelif zamanlarda değiştirilerek günümüze kadar yürürlükte kalan bu kanun, öğrencilerin askere sevk edilme ve tehir işlemleri, , askerliği kaç yaşına kadar tehir edebilecekleri, yükseköğrenimi bitirenlerin askerlik hizmetini ne şekilde yerine

getirecekleri, bedelli askerlik, askerliğe elverişli olmayanların durumu, yabancı memleketlerde oturan Türk vatandaşlarının durumu, asker almada izlenecek yol, asker kaçağı sayılma gibi hususları ayrıntılı olarak düzenlemiştir(1111 Sayılı Askerlik Kanunu, 1927).

III.5.2. 1961 ve 1982 Anayasalarında Vatan Hizmeti

1961 Anayasasının 60. maddesi, 1982 Anayasasında da aynen muhafaza edilmiştir. Ancak 1982 Anayasasının vatan hizmetini düzenleyen 72. maddesine 1961 Anayasasından farklı olarak bu hizmetin “*ne şekilde yerine getirilmiş sayılacağı*” şeklinde ibare eklenerek yabancı ülkelerde işçi sıfatı ile çalışmakta olan ve oturma hakkına sahip bulunan askerlik yükümlüsü işçilerin, belli miktarda yabancı ülke parasını ödemek ve iki aylık askerlik temel eğitime tabi tutulmak suretiyle, vatan hizmetini yerine getirmiş sayılacakları kabul edilmiştir(Kocahanoğlu, 1993:124-125).

1961 ve 1982 Anayasalarına göre vatan hizmeti her Türk’ün hem hakkı, hem de ödevidir. Bu hizmetin silahlı kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceğinin kanunla düzenleneceğine anayasalar hükmetmiştir(Demir, 1998:317). Bu hak ve ödev kural olarak askerlik hizmeti şeklinde uygulanmaktadır. Ancak Türk silahlı kuvvetlerini personel zafiyetine düşürmemek kaydıyla ne şekilde yerine getirileceği yasa koyucunun yetkisine bırakılmıştır(Yıldırım, 2003:138).

III.6. Cumhuriyet Döneminde Vergi Ödevi

III.6.1. Verginin Bir Temel Hak Olarak Kabul Edildiği Dönem: 1924 Anayasası Dönemi

1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun beşinci faslında düzenlenen Türklerin hukuku ammesi çerçevesinde vergi bir “*temel hak*” olarak kabul edilmiş ve 84. madde de “*vergi devletin umumi masarifine(genel giderlerine) halkın iştiraki demektir*” denilerek verginin tanımı yapılmıştır. 85. madde de “*vergiler ancak bir kanun ile tarh ve*

cibayet(tahsil) olunabilir” denilerek vergilerin ancak kanunla alınabileceğine hükmedilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla vergileme hakkı, yürütmeye veya başka bir organa verilmemiş, çağdaş ilkeler çerçevesinde ve halkın yararına kullanılmak üzere egemenliği halk adına kullanan T.B.M.M.’ ne verilmiştir(md. 84-85).

III.6.2. Verginin Siyasi Bir Ödev Olarak Kabul Edildiği Dönem: 1961 ve 1982 Anayasaları Dönemi

1961 Anayasasından önceki anayasalarımızda vergi, kamu hakkı olarak kabul edilmişken, sosyal devlet anlayışının anayasal temel nitelik olarak benimsenmesi sonucu 1961 ve 1982 Anayasalarında temel ödev olarak kabul edilmiştir(Batırel, 2011:18).

1961 Anayasası ile verginin tanımı anayasadan çıkarılmış ve 61. madde de *“Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim ve harçlar ve benzeri yükümlülükler ancak kanunla konulur”* demek suretiyle vergi alma bir kamu hakkı olmaktan çıkarılmış ve siyasi bir ödev haline dönüştürülmüştür. Vergilemenin mali güce göre yapılması gerekliliğine değinen 1961 Anayasası, parlamentoyu bu noktada sınırlandırmıştır(Batırel, 2011:19).

1961 Anayasası 61. maddesiyle kanunsuz vergi olmaz, temsilsiz vergi olmaz ilkesini hükme bağlarken vergi borcu - vergi alacağı ilişkisinde her iki yönden bazı sonuçlar yaratan bir kuralı öngörmüş olmaktadır: Vergilerin kanuniliği ilkesi, bir yandan vergilendirme yetkisini kullanan kamu makamlarına, yani vergi alacaklısına direktif verip, onu bağlayıcı bir sınır çizerken, öte yandan bireyler, vergi yükümlüleri bakımından da bu yasaklamanın ihlâli halinde buna karşı çıkmak için bazı haklar tanımaktadır. Yükümlüler verginin kanunsuz alınması halinde bir kısım olanaklara sahip olmakta ve yargıya başvurabilmektedir. Kamu makamlarını bağlayıcı sınır, yalnız verginin konusunun, matrahının, yükümlüsünün, oranının, vergiyi doğuran olayın, ödenme zamanının kanunla saptanmasını içermekle kalmamakta, bunların ötesinde, kanunla saptanan bu öğelere göre

verginin tarh ve tahsilinin kanuna uygun olarak yapılmasını, yürütülmesini de bir direktif olarak koymaktadır. Başka bir deyişle, verginin kanuniliği ilkesi, vergilerin kanunlara uygun ve doğru olarak alınmasını da içermektedir(Kumrulu, 1979:150).

1971 tarih ve 1488 sayılı yasa ile 61. maddenin son fıkrası değiştirilerek vergileme yetkisi sınırlıda olsa Bakanlar Kurulu'na da verilmiş, vergileme yetkisini sadece T.B.M.M.'in kullanabileceği ilkesinden vazgeçilmiştir. 64. madde de kanunun belli ettiği sınırlar içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla vergi, resim ve harçların muafiyet, istisna, nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır(Batırel, 2011:20).

1982 Anayasasında vergi ödevi 73. madde de düzenlenmiş ve 1961 Anayasasında ki düzenleme aynen muhafaza edilmiştir. 1961 Anayasasından farklı olarak vergileme hususunda Bakanlar Kuruluna yetki vermemiş, vergilemenin sadece yasayla yapılabileceğine hükmetmiştir. Ayrıca "*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır*" şeklindeki fıkrayı ekleyerek vergi yükünün adaletli dağılımı ilkesini getirmiştir(md. 73).

III.7. Cumhuriyet Döneminde Dilekçe Hakkı

III.7.1. 1924 Anayasasında Dilekçe Hakkı

1924 Anayasası 82. maddesinde dilekçe hakkını "*Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri hallerde yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine tek başlarına veya toplu olarak haber verebilir ve şikâyetle bulunabilirler. Haber veya şikâyeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir*" şeklinde düzenlemiştir(md. 82). Bu anayasa, vatandaşların bireysel veya toplu olarak idari makamlara verdikleri dilekçelere, şikâyeti alan birimin geri dönüş yapmasını veya başvuruda bulunan vatandaşa yazılı olarak bilgi vermesini emretmiştir(Kuzu, 1995:299).

III.7.2. 1961 Anayasası ve 140 Sayılı Dilekçe Kanunu

1961 Anayasası 62. maddesinde dilekçe hakkını düzenlemiştir. İlgili madde şöyledir. *“Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.”*

1961 Anayasası döneminde ilk defa dilekçe hakkının kullanımıyla ilgili yasa çıkarılmış ve vatandaşların bu hakkı T.B.M.M. nezdinde kullanım esasları ve T.B.M.M.’ in bunları görüşüp karara bağlamasına ilişkin kurallar ayrıntılı olarak bu kanunda düzenlenmiştir. Bu kanun 26.12.1962 tarih ve 140 sayılı *“Türk Vatandaşlarının T.B.M.M.’ ne Dilekçe ile Başvuruları ve Dilekçelerin İncelenmesi ve Karara Bağlanmasının Düzenlenmesine Dair Kanun”* dur. Kanun, genel manada dilekçe hakkının kullanılmasına dair esasları düzenlememiş, sadece bireylerin dilekçe hakkının T.B.M.M’ ye ilişkin kullanım esaslarını düzenlemiştir. Kanunla, dilekçelerin görüşülüp karara bağlanacağı bir *“Karma Dilekçe Komisyonu”* kurulmuştur. Karma Dilekçe Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu tarafından kendi üyeleri arasından seçilecek yedi üye ile T.B.M.M. tarafından seçilecek 18 üyeden oluşmaktadır(md. 1).

Kanuna göre, vatandaşlar, gerek kendileriyle ilgili gerekse kamu ile ilgili hususlarda, kanunlara ve tüzüklere aykırı gördükleri bir durum hakkında veya bir hakkın hak sahibine tanınmaması veya ihmale uğraması durumunda T.B.M.M. ne dilekçe verebileceklerdir(md. 2). Verilen dilekçeler, Dilekçe Karma Komisyonu tarafından incelenecek, verilen karar dilekçe sahibine bildirilecektir(md. 5).

III.7.3. 1982 Anayasası ve 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına

Dair Kanun

1982 Anayasası 74. maddesinde dilekçe hakkını *“Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir”* şeklinde düzenlemiştir. Görüldüğü üzere 1982 Anayasası 1961 Anayasasındaki düzenlemeyi *“tek başlarına veya topluca”* ibaresi dışında aynen muhafaza etmiştir. Bu ibarenin anayasadan çıkarılmış olmasının nedeni 1982 Anayasası genel manada toplu özgürlüklere kuşkulu yaklaşmış, bireyi atomize etmiş, başkalarıyla ortaklaşa eylemlerde bulunmasını sınırlandırmıştır (Parla, 1993:61). Diğer bir deyişle anayasanın temel felsefesini birbirinden kopartılmış ve dağılmış, örgütsüz bir toplum yapısı fikri oluşturmuştur (Tanör, 1991:179).

1982 Anayasasının dilekçe hakkını düzenleyen 74. maddesinde 3.10.2001. tarih ve 4709 sayılı kanunla bazı değişikliklere gidilmiştir. Birinci değişiklik ile maddenin birinci fıkrasına *“vatandaşlar”* ibaresinden sonra *“karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye de ikamet eden yabancılar”* ibaresi eklenmiştir. İkinci değişiklik ise maddenin ikinci fıkrasına *“kendileriyle ilgili başvuruların sonucu”* ibaresinden sonra *“gecikmeksizin”* ibaresinin konulmasıdır. 74. maddenin son hali şu şekildedir. *“Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.*

Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir”.

10.11.1984 tarih ve 3071 sayılı *“Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun”* ise sadece T.B.M.M. ye verilen dilekçeleri konu edinen 140 sayılı kanundan farklı

olarak düzenlenmiş ve genel manada dilekçe hakkını düzenlemiştir. Ancak bu kanunda da birtakım aksaklıklar göze çarpmaktadır. Bu aksaklıklardan birincisi, yabancılara bu hakkın kullanılması hususunda sınırlama getirilmesidir. 3. maddenin 2. fıkrasında *“Türkiye’de ikamet eden yabancılar karşılıklılık esası gözetilmek ve dilekçelerinin Türkçe yazılması kaydıyla bu haktan yararlanabilirler”* demek suretiyle Türkiye’de ikamet edenlerin dilekçe hakkını kullanabilmelerini *“karşılıklılık esasına”* bağlamıştır. Karşılıklılık esasının getirilmiş olması dilekçe hakkının doğasına aykırı düşmektedir. Nasıl ki *“İşkence ve kötü muamele”*, *“angarya ya tabi tutulamama”* gibi konularda ayrıma gidilemiyorsa dilekçe hakkının kullanılmasında da ayrıma gidilmemelidir. İkinci aksaklık ise bu hakkın kullanımını *“Türkiye de ikamet etme”* şartına bağlamasıdır. Böylece henüz Türkiye de ikamet kurmamış yabancılarla, Türkiye den ayrılmış yabancılar bu haktan yararlanamayacaklardır. Bir yabancı Türkiye de geçirdiği süre içinde karşı karşıya kaldığı bir sorun hakkında, yetkili makamlara Türkiye den ayrıldıktan sonra dilekçe veremeyecektir(md. 1-3).

Kanun, yargı mercilerinin görev alanına giren konularla ilgili olan, belli bir konuyu ihtiva etmeyen, dilekçe sahibinin adı, soyadı ve adresi bulunmayan dilekçelerin incelenemeyeceğini belirtmiştir. Usulüne göre verilen dilekçelerin cevabının ise dilekçe sahiplerine 30 gün içinde gerekçeli olarak verileceğini belirtmiştir(md. 6-7).

Dilekçe hakkına 26.9.2004 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda da yer verilmiştir. Kanunun 121. maddesinde *“Kişinin belli bir hakkı kullanmak için yetkili kamu makamlarına verdiği dilekçenin hukukî bir neden olmaksızın kabul edilmemesi hâlinde, fail hakkında altı aya kadar hapis cezasına hükmolunur”* denilmek suretiyle ilk defa dilekçe hakkının kullanılmasının engellenmesi suç olarak düzenlenmiş ve bu hak güvence altına alınmıştır(md. 121).

III.7.4. 2003 Tarih ve 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu

Bilgi alma özgürlüğünün iki yüzyıl öncesine dayanan bir geçmişi olmasına rağmen, bilgi edinme hakkının ancak çeyrek asırlık bir geçmişi vardır. Türkiye de ise Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde 2003 yılında çıkarılan 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile bu hakkın kanuni düzenlemeye konu olduğu görülmektedir(Soykan, 2007:63).

Bilgi edinme hakkı, vatandaşlara, idarenin elindeki bilgilere ulaşabilme imkânı verdiği için en önemli yönetime katılma araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu hak sayesinde vatandaşlar, hiçbir devlet müdahalesi olmaksızın kendi seçimleri doğrultusunda veya basın ve diğer haberleşme imkânları ile her türlü bilgiyi elde edebilme, tüm özel kaynaklardaki bilgiye ulaşabilme ve devletin elinde tuttuğu kamuyu ilgilendiren her türlü veriye erişebilme imkânını elde etmiş olmaktadır(Soykan, 2007:65).

Şeffaf ve demokratik bir yönetim anlayışının gereği olarak, 2003 yılında çıkarılan 4982 sayılı kanun, herkesin bilgi edinme hakkının olduğunu belirtmiştir. Ancak yabancıların bu hakkı kullanımını birtakım şartlara bağlamıştır. Buna göre *“Türkiye’de ikamet eden yabancılar ile Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla”* bu haktan yararlanabileceklerdir(md. 4).

Kanun, kurum ve kuruluşlara, bilgi verme yükümlülüğü yüklemiş ve kurumların, kanunun belirttiği istisnalar dışındaki tüm bilgi veya belgeyi başvuranların istifadesine sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlü olduğuna hükmetmiştir(md. 5). Kurum ve kuruluşlar, kendilerine gelen bilgi edinme başvurularının cevabını yazılı olarak veya elektronik ortamda başvuru sahibine bildirmekle mükellef tutulmuştur(md. 12).

Kanun, bilgi edinme hakkının sınırlarını ise şöyle özetlemiştir. Açıklanması halinde devletin emniyetine ve mili güvenliğine açıkça zarar vereceği düşünülen ve niteliği itibariyle devlet sırrı olan gizlilik dereceli bilgi ve belgeler, ülkenin ekonomik çıkarlarına, istihbaratına ilişkin bilgi ve belgeler, idari ve adli soruşturmaya ilişkin bilgi ve belgeler, özel hayatın gizliliği, haberleşme özgürlüğü ve ticari sır kapsamına giren bilgi ve belgeler, kurum ve kuruluşların kendi personeli veya kurum içi işleyişle ilgili bilgi ve belgeler, Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun düzenleme alanına giren bilgi ve belgeler bu kapsamda değerlendirilmiştir(md. 15-28).

III.8. Cumhuriyet Döneminde Siyasal Yaşamda Kadın

1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte yeni bir döneme girilmiş, batılılaşma hareketi hız kazanmıştır. Bu dönemde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Türk Medeni Kanunu gibi kanunlarla, kadınlara birtakım sosyal, siyasal ve ekonomik haklar verilmiş, toplumda kadın ve erkeğin statüsü eşit duruma getirilmeye çalışılmıştır(Kızıloluk, 1999:216). Özellikle 1926 tarihinde çıkarılan Türk Medeni Kanunu kadınla erkeğin yasa önünde eşit olduğunu belirtmiştir(Unat, 1981:13).

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ise Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmemiştir. Cumhuriyetin ilk on yılını, kadınları siyasal yaşama hazırlayan altyapının oluşturulduğu yıllar olarak değerlendirmek mümkündür(Arat, 1996:182). Mesela 1923 yılında Milletvekili Seçimi Kanunu görüşülürken, milletvekilleri arasında çıkan tartışmalarda kadına seçme ve seçilme hakkı verilip verilmemesi gündeme gelmiş, ancak bu husus çoğunluğun tepki göstermesiyle kabul edilmemiştir. 1924 yılında aynı konu yine tartışılmış, bu defa tarafların üslubu biraz daha yumuşak olmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları, rejimi yerleştirme veya Takriri Sükûn dönemleri olduğu için, kadın haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler bu dönemlerde yapılamamış, rejim tam olarak yerleştirildikten sonra yapılabilmıştır(Kurnaz, 1991:127).

3 Nisan 1930 da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu, 18 yaşını dolduran kadın erkek her Türk'e belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanırken(md. 23), 25 yaşını dolduran kadın erkek her Türk'e belediye başkanlığına ve belediye meclis üyeliğine seçilebilme hakkını getirmiştir(md. 24). Belediye Kanunu hükümlerine göre 5 Ekim 1930 yılında yapılan belediye seçimlerinde Artvin- Yusufeli'nin Kılıçkaya Belediye Başkanlığına ilk defa Sadiye Hanım adındaki bir kadın başkan olarak seçilmiştir. Ayrıca birçok belediyede kadınlar belediye meclislerine üye olarak girebilmişlerdir(Keskin, 2012). 26 Ekim 1933 tarihinde, 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu'nda değişiklik yapılarak kadınlara köy ihtiyar meclisi ve muhtarı seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir(md. 20). Köy Kanunu hükümlerine göre 1933 yılında yapılan seçimlerde Aydın ili, Demircidere Köyü Muhtarlığı'na seçilen Gül Esin Hanım, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın muhtarı unvanını almıştır(Güneş, 2010). Kadınlar, milletvekili seçme ve seçilme hakkını ise 5 Aralık 1924 tarihinde anayasada yapılan değişiklikle kazanmışlardır. Anayasanın 10. ve 11. maddelerinde yapılan bu değişiklikle, 22 yaşına giren her Türk kadını seçme, 30 yaşına giren her Türk kadını seçilme hakkını elde etmiştir(Demir, 2002:79).

Söz konusu değişikliğin sonrasında 8 Şubat 1935 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde 17 kadın milletvekili meclise girmeye hak kazanmıştır. 1936 yılında yapılan ara seçimlerde bir kadın milletvekili daha meclise girmiş, meclisteki kadın milletvekillerinin oranı %4,6 olmuştur(Gökçimen, 2008:20). Kadınlar, T.B.M.M.' de ilk defa temsil edilme hakkını elde etmiş ancak günümüze kadar parlamentoda istenilen oranda hiçbir dönemde temsil edilememiştir. Kadınların T.B.M.M.' de temsil edilme oranı %9,1'lerde kalmıştır(tuik.gov.tr, 2013).

SONUÇ

Siyasi hakların tarihsel gelişim süreci, Cumhuriyet öncesi dönemde başlamakla beraber, bu alanda büyük adımlar Cumhuriyetle birlikte atılmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde devlet işlerinin iyileştirilmesi için ve Avrupa devletlerinden etkilenildiği için Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-u Esasi gibi birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle siyasi haklardan bazıları çok kısıtlı olarak tanınmış, ancak klasik anlamıyla siyasi hakların tanınması Cumhuriyetle beraber olmuştur. Tüm vatandaşlara kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın seçme seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının verilmesi, kadınların siyasal yaşamda aktif hale gelmeleri, genel, eşit ve gizli oy hakkının verilmesi, çok partili siyasal hayatın başlaması, her vatandaşa siyasi parti kurma, partilere girme ve ayrılma serbestîsinin verilmesi, kamu hizmetlerine girme hakkı, vatandaşlık hakkı, dilekçe ve bilgi edinme hakkının verilmesi gibi gelişmeler ve bu alandaki modern düzenlemeler Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Ancak siyasi haklar açısından günümüz anayasal ve yasal düzenlemelerinde ve uygulamalarda birtakım eksiklikler hala bulunmaktadır. Bu eksiklikler ve çözüm önerileri şöyle özetlenebilir.

Seçimlere katılım oranları ve kadınların siyasi hayattaki yerleri istenilen seviyede değildir. Türkiye’de nüfusun %51’i kadın olduğu halde, kadınların parlamentodaki temsil oranı %9,1, belediye meclislerindeki temsil oranı %1’lerdedir. Kadınlar siyasi partiler tarafından çok düşük oranlarda aday gösterilmektedir. Kadının yönetimde eksik temsili sadece kadın sorunu değil demokrasi sorunudur. Dolayısıyla bu

eşitsizliğin giderilmesi ve kadınlara siyasette hak ettikleri yerin verilmesi demokrasinin gereğidir. Bunun için, kadınlar siyasete özendirilmeli, kadınların yaşamlarını kolaylaştırıcı önlemler alınmalı, siyasette gerekli olan maddi kaynak problemi çözülmeli, siyasi partilerin tüzüklerine en az %25 cinsiyet kotası konulmalı, genel olarak seçimlere katılım oranı artırılmalıdır. Ayrıca seçilme hakkı bakımından gençlere yeterince önem verilmemekte, gençler mecliste yeterince temsil edilememektedirler. Bunun için hantal siyaset görüntüsünden özellikle siyasi partiler vazgeçmeli ve yeni bir siyaset kültürü oluşturmak suretiyle gençlerin önü açılmalıdır.

Anayasada “*demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları*” şeklinde nitelenen siyasi partilerin, anayasada özellikle 1995 ve 2001 değişiklikleri yapılarına kadar sürekli kapatılma müeyyidesiyle karşı karşıya kalmaları, siyasi partilere üye olma serbestisinin öğretim üyeleri, memurlar gibi bazı kamu görevlileri için sınırlandırılması ve bu sınırlandırmanın hala anayasadan çıkarılmamış olması Türkiye gündemini meşgul eden ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 2001 değişiklikleri ile parti kapatma rejimi anayasadan tamamen çıkarılmamış olmakla birlikte parti kapatma davaları somut kriterlere bağlanmış ve parti kapatma davalarının kısmen önüne geçilmiştir. Ancak sınırlandırma problemi devam etmektedir. Bu problemlerin çözümü için anayasada ilgili maddeler değiştirilmeli, siyasi partilerin faaliyet özgürlükleri genişletilmeli, siyasi partilerin mutlaka cezalandırılması gerekiyorsa bunu seçimler yoluyla halkın yapmasına imkân verilmeli, icra

ettikleri görev bakımından siyasi partilere üye olmalarında sakınca bulunanlar dışındaki tüm kesimlere siyasi partilere üye olma hakkı verilmelidir.

Kamu hizmetlerine girme hakkı bakımından problemler, liyakat ilkesi, görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayırım yapılamaması ilkesi ve ücret rejimi çerçevesinde yaşanmaktadır. Bu ilkeler, anayasa ve yasalarda düzenlenmiş olmakla birlikte, bu ilkelerin Türkiye’de tam olarak uygulamaya geçirilememesi sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu hizmetlerine ilk girişte liyakat ilkesine nispeten daha fazla önem verilmekle birlikte, görevde yükselmelerde veya üst görevlere atanmalarda siyasi kayırmacılık söz konusu olmaktadır. Bu problemlerin giderilebilmesi için; liyakat ilkesinin varlığı veya mevzuatta düzenlenmiş olmasından çok gerektiği gibi uygulanmasının sağlanması üzerinde durulmalı, işe almada fırsat eşitliği çerçevesinde somut, uygulanabilir ve demokratik kurallara uygun şartlar benimsenmeli, görevin gerektirdiği nitelikler tüm açıklığıyla belirlenmeli ve görevin gerektirmediği bir nitelik ön şart olarak ileri sürülmemelidir.

Dilekçe hakkının kullanılması bakımından problemler ise uygulamadan değil doğrudan anayasal ve yasal düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. Halen yürürlükte bulunan 1982 Anayasasında ve 3071 sayılı kanunda dilekçe hakkının kullanılması hususunda yabancılara sınırlama getirilmiş olması başlı başına bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre dilekçe hakkını kullanmak isteyen bir yabancı “*Türkiye’de ikamet etme ve karşılıklılık esası*” problemleriyle karşılaşacaktır. Bu ise dilekçe hakkının doğasına aykırı düşmektedir. Bu problemin giderilebilmesi için anayasada ve yasada gerekli

değişikliklerin yapılması, dilekçe hakkının kullanılması bakımından yabancıya ayrı muamele yapılmaması gerekmektedir.

Vergi ödevi bakımından genellikle uygulamalardan, vergi kanunlarının çok karmaşık olmasından ve vergi denetimlerinin etkin olmamasından kaynaklanan problemler önde gelmektedir. Günümüzde vergi denetim sistemi mükelleflerin verecekleri beyannameler üzerinden ödeyecekleri verginin kendileri tarafından tespit edilmesi ve gelir idaresince denetlenmesi esasına dayanmaktadır. Vergi bilincinin yeterince gelişmemiş olduğu düşünüldüğünde beyan usulünün birçok vergilendirme ilkesinin zedelenmesine neden olduğunu görülmektedir. Ayrıca vergi denetimleri, beyannamesini veren mükellefler üzerine yoğunlaştığı için beyannamesini hiç vermeyen mükellefler bir anlamda ödüllendirilmektedir. Vergileme ilkelerinin özünü oluşturan vergilemede adaletin sağlanabilmesi için vergi denetimlerinde etkinlik sağlanmalı, mükelleflere vergi bilinci kazandırılmalı, vergi kanunları vatandaşın anlayabileceği şekilde sade olmalıdır.

Vatan hizmeti(askerlik) bakımından problemler ise genellikle anayasada yerini bulan “*askerliğin ne şekilde yerine getirilmiş sayılacağı*” hususunda yaşanmaktadır. Özellikle bedelli askerlik uygulamasının adalet duygusunu zedeleyici bir yön taşıdığı düşünülmektedir. Çünkü bu uygulamada ilan edilen yaş grubuna giren mükelleflerden, belirlenen parayı(bedeli) ödeyebilenler bedelli askerlik istisnasından yararlanabilmektedir. Bu bedeli ödeyemeyenler uzun dönem askerlik yapmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca zengin-fakir ayrımı yapılmaksızın herkese aynı miktarda bedel öngörülmesi de adaletsiz

bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Adalet duygusunun zedelenmemesi için orduda ihtiyaç fazlası söz konusuysa, mükelleflere, bedelsiz olarak kısa dönem askerlik yaptırmanın daha adil olacağı, ekonomik nedenlerle bedelli askerlik mutlaka söz konusu olacaksa, en azından bedelin, ödeme gücüne göre belirlenmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 1111 Sayılı Askerlik Kanunu(1927), T.C. Resmi Gazete, 631, 17 Temmuz 1927
- 1044 Sayılı Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi(1869), Düstur: 1. Tertip, C. I, s.16
- 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu(1929), Düstur, 3. Tertip, C. IX, s. 678
- 140 Sayılı Türk Vatandaşlarının T.B.M.M.' ne Dilekçe ile Başvurmaları ve Dilekçelerin İncelenmesi ve Karara Bağlanması Düzenlenmesine Dair Kanun(1962), T.C. Resmi Gazete, 11300, 26 Aralık 1962
- 1580 Sayılı Belediye Kanunu(1930), T.C. Resmi Gazete, 1471, 3 Nisan 1930
- 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu(1983), T.C. Resmi Gazete, 18027, 22 Nisan 1983
- 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu(1985), T.C. Resmi Gazete, 18836, 8 Ağustos 1985
- 296 Sayılı Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati(1914), Takvim-i Vekayi, 1815-1840, 12 Mayıs 1914
- 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun(1984), T.C.Resmi Gazete, 18571, 10 Kasım 1984
- 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu(1964). T.C.Resmi Gazete, 11638, 22 Şubat 1964
- 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu(1942), T.C. Resmi Gazete, 5258, 14 Aralık 1942
- 442 Sayılı Köy Kanunu(1924), T.C. Resmi Gazete, 68, 7 Nisan 1924
- 4918 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu(1946), T.C. Resmi Gazete, 6326, 5 Haziran 1946
- 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu(2003), T.C. Resmi Gazete, 25269, 9 Ekim 2003
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu(2004), T.C. Resmi Gazete, 25611, 12 Ekim 2004
- 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu(1950). T.C. Resmi Gazete, 7438, 21 Şubat 1950
- 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu(2009). T.C.Resmi Gazete, 27256, 12 Haziran 2009

- 648 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu(1965), T.C. Resmi Gazete, 12050, 13 Temmuz 1965
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu(1965), T.C.Resmi Gazete, 12056, 14 Temmuz 1965
- Adal, Hasan Şükrü(1968), *Kamu Personel İdaresi*, İstanbul
- Afyoncu, Erhan(2010, Haziran 13), *Osmanlıyı 600 yıl memurlar ayakta tuttu*, Erişim tarihi:15 Şubat 2013, <http://www.bugun.com.tr/pages/marticle.aspx?id=105483>
- Afyoncu, Erhan(2013, Mayıs 12), *İlk modern ordumuzda askerlik süresi 12 yıldır*, Erişim tarihi: 23 Kasım 2013, <http://gundem.bugun.com.tr/iste-ilk-osmanli-ordusu-haberi/623794>
- Ahmad, Feroz(1976), *Türkiye de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Ahmad, Feroz(1995), *Modern Türkiye 'nin oluşumu*(Çev: Yavuz Akogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Akad, Mehmet(1997), *Genel Kamu Hukuku*, (2.baskı). İstanbul: Filiz Kitapevi
- Akalın, Ş. Haluk başkanlığında heyet(2005), *TDK Türkçe sözlük* (10.baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Akalın, Şükrü Haluk başkanlığında heyet(2009), *TDK Türkçe sözlük* (10.baskıdan yapılan tıpkıbasım). Ankara: TDK Basımevi
- Akdağ, Mustafa(1955), *Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar*. Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C.13, Ankara
- Akdağ, Mustafa(1959), *Türkiye 'nin iktisadi ve içtimai tarihi I*. Ankara
- Akdoğan, Abdurrahman(2005), *Kamu maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Akgün, Birol(2002), *Türkiye de seçmen davranışı(partiler sistemi ve siyasal güven*(1. baskı). Ankara: Nobel Kitabevi
- Akgündüz, Ahmet(1999), *Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri*, C.1. (1. baskı) İstanbul: Fey Vakfı Yayınları

- Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Sait(1999), *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: OSAV
- Akgüner, Tayfun(2001), *Kamu personel yönetimi* (4. baskı). İstanbul: Der Yayınları
- Akyılmaz, Gül(1995), *Selçuklu adliye teşkilatı ve Osmanlı hukuk sistemi üzerindeki etkileri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları
- Albayrak, Mustafa(1999), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel gelişimi*. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları
- Aldıkaçtı, Orhan(1978), *Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul
- Aliefendioğlu, Yılmaz(1996), *Anayasa yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi*. Ankara: Yetkin yayınları
- Alkan, Mehmet (2006), *Türkiye'de seçim sistemi tercihinin misyon boyutu ve demokratik gelişime etkileri*. Anayasa yargısı 23, Mart 21, 2012 http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg23/alkan.pdf
- Altunya, Niyazi(2003), *Vatandaşlık bilgisi* (1. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Anayurt, Ö.(2001), *Türk hukukunda siyasal partilerin kapatılması rejimi: ulusal demokrasinin Strاسبurg demokrasisi karşısında hükmen yenilgisi*. Liberal Düşünce, S. 23, 5-28
- Aral, Vecdi(1997), *Hukuki değer olarak adalet, çağdaş hukuk felsefesi ve hukuk kuramı incelemeleri*. İstanbul: Alkım Yayınevi
- Araslı, Oya(1972), *Adaylık kavramı ve Türkiye'de milletvekili adaylığı*. Ankara
- Arat, Necla(1996), *Kadın gerçeklikleri* (1. baskı). İstanbul: Engin ofset
- Armağan, Servet(1972), *Dilekçe hakkı ve 1961 Anayasası*. İstanbul
- Asal.msb.gov.tr(2014), *Askeralma Dairesi Başkanlığının tarihçesi*, Erişim tarihi:21 Şubat 2014, http://www.asal.msb.gov.tr/ust_menu/tarihce.htm
- Atalay, Bahadır, Bulut Ayşe, Kanver, Füsün, Tuncaer, Güzin, Yazan Nihal(1985), *Tercüman Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.3. İstanbul: Tercüman Yayınları

- Atar, Yavuz(2005), *Türk anayasa hukuku* (3.baskı). Konya: Mimoza yayınları
- Aybay, Rona(1982), *Yurttaşlık(Vatandaşlık Hukuku)*. Ankara: A.Ü. SBF Basın ve yayın yüksek okulu basımevi, A.Ü. S.B.F. yayın no:499
- Aydın, M. Akif(1996), *Türk hukuk tarih*. İstanbul: Hars Yayıncılık
- Aydın, Faruk(1994), *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra asker alma kanunları 1839 – 1914*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları
- Başgil, Ali Fuat(1961), *Demokrasi yolunda*. İstanbul: Yağmur Yayınevi
- Batirel, Ömer Faruk(2011), *Anayasalarda vergi hakkı ve ödevi AB uygulaması ve Türkiye, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20 s. 13-25, İstanbul
- Batum, Süheyl(1993), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal sistemine etkileri*. İstanbul: İÜHF Yayınları
- Baykal, Sıtkı(1960), *I. Meşrutiyete dair belgeler*. Belleten, No:96 Ankara
- Bayraklı, Hasan Hüseyin(2009), *Hukukun temel kavramları* (2. baskı). Afyonkarahisar: Murathan Yayınevi
- Bozkurt, Enver(2003), *İnsan haklarının korunmasında uluslar arası hukukun rolü* (1.baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Cazgır, Vicdan, Yavuz, Servet ve Ceyhun, Niyazi(2008), *Lise 2 tarih* (3.baskı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Ceyhan, Murat(2013, Ekim 19), *Verginin yasallığı ilkesi*, Erişim tarihi:3 Aralık 2013, http://www.alomaliye.com/murat_veyhan_veginin_yasal.htm
- Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet(1990), *Türk-İslam hukuk tarihi*, C. 1. İstanbul: Timaş Yayınları
- Çadircı, Musa(1989), *II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusu, dördüncü askeri tarih semineri*, s. 36-49, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi

Çadırcı, Musa(1991), *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı.*

Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi

Çağan, Nami(1982), *Vergilendirme yetkisi.* İstanbul

Çakır, Serpil(1996), *Osmanlı kadın hareketi* (2.baskı). Ankara: Metis Yayınları

Çelikel, Aysel(1985), *Yabancılar hukuku* (3. baskı). İstanbul

Çufalı, Mustafa(2004), *Türkiye "de demokrasiye geçiş dönemi(1945-1950)*, Ankara: Babil

Yayıncılık

Demir, Fevzi(1998), *Anayasa hukukuna giriş.*(5. baskı). İzmir: Barış Yayınları Fakülteler

Kitapevi

Demir, Fevzi, Karatepe, Şükrü(1989), *Anayasa hukukuna giriş* (2. baskı). İstanbul: Evrim

Basım Yayım Dağıtım

Demir, Z.(2002), *Siyasi Partilerin Kadın Politikalarına Karşı Kadınların Tutumları,*

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Demirci, Aliyar(2006), *İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi.* İstanbul: Bilgi Üniversitesi

Yayınları

Derdiman, R.Cengiz(2004), *Türkiye idaresinin hukuksal yönü ve yapısı(Kamu malları ve*

görevlileri idari faaliyetler. (1. baskı). İstanbul: Aktüel Yayınları

Dikici, M. Fatih(2002), *Anayasa Hukuku ve İdare Hukuku* (2. baskı). Ankara: Seçkin

Yayınları

Doğan, Mehmet(1994), *Büyük Türkçe sözlük* (10. baskı). İstanbul: Bahar Yayınları

Doğan, Vahit(1999), *Türk vatandaşlık hukuku.* Konya: Nobel yayınları

Doğru, Osman(1998), *Uluslar arası insan hakları mevzuatı* (1. baskı). İstanbul: Beta Basım

Yayımları

Duman, Tayyip. Karakaya, Necmettin. Yavuz, Nuri(2003), *Vatandaşlık bilgisi* Ankara:

Gündüz Eğitim Yayıncılık

- Duverger, Maurice(1992), *Siyasi Partiler*(Çev. Ergun Özbudun) (3. baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Ekünel, Teoman(1988), *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*. İstanbul: Filiz Kitabevi
- Erdoğan, Mustafa(1998), *İnsan haklarına kavramsal bir yaklaşım*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Erdoğan, Mustafa(1999), *Anayasal demokrasi* (3. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Erdoğan, Mustafa(2001), *Türkiye de anayasalar ve siyaset* (4.baskı). Ankara
- Eren, Abdurrahman(2004), *Özgürlüklerin sınırlandırılmasında demokratik toplum düzeninin gerekleri* (1. baskı). İstanbul: Beta Yayınları
- Eroğlu, Cengiz, Yarar, Hülya, Demiröz, İ. Göktuğ(1999), *Osmanlı ordu teşkilatı*, s. 5-14, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Yayınları
- Eroğul, Cem(1996), *Anatüzeeye giriş*. Ankara: İmaj Yayıncılık
- Eryılmaz, Bilal(2004), *Kamu yönetimi*. İstanbul: Erkam matbaası
- Esen, Bülent Nuri(1970), *Anayasa hukuku*. Ankara
- Feyzioğlu, Turhan(1986), *Türkiye de demokrasi hareketleri konferansı*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi C.4 S.1, Ankara,
- Fişek, Hicri(1952, 29 Eylül),AÜHFD, *İsviçre Tabiiyetinin İktisabı ve Kaybı Hakkında Federal Kanun*, s.1-4
- Fişek, Hicri(1983), *Türk Vatandaşlığı Kanunu açısından vatana bağlılıkla bağdaşmayan eylemler*. Ankara
- Gerek, Şahnaz, Aydın Ali Rıza(2005), *Anayasa yargısı ve vergi hukuku*. İstanbul
- Gevgilili, Ali(1987), *Yükseliş ve düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayınları
- Giritli, İsmet ve Sarmaşık, Jale(1996), *Anayasa hukuku*. Alanya: Der yayınları
- Giritli, İsmet(1981), *Siyasal rejim laiklik ve Atatürk, Atatürk ve Cumhuriyet Türkiye'si*. Ankara

- Giritli, İsmet, Bilgen, Pertev, Akgüner Tayfun(2006), *İdare hukuku*. İstanbul: Der Yayınları
- Göger, Erdoğan(1979), *Türk Tabiiyet Hukuku*, (4. baskı). AÜHF yayın no:436, Ankara: Sevinç Matbaası
- Gökçe, Orhan ve Bayrakçı, Erdal(2006), *Yerel yönetimler maliyesi*. Konya: Dizgi Ofset
- Gölcüklü, Feyyaz ve Gözübüyük, Şeref. A. (2002), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi
- Gören, Z. (1999). *Anayasa hukukuna giriş* (2. baskı). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Gören, Zafer(2006), *Anayasa Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi
- Gözler, Kemal(2000), *Türk anayasa hukuku dersleri*. Bursa: Ekin Kitabevi
- Gözler, Kemal(2004), *Türk anayasa hukuku*, Erişim tarihi: 8 Şubat 2014, <http://www.anayasa.gen.tr/temelhaklar.ht>
- Gözübüyük, Şeref(2000), *Yönetim hukuku* (14. baskı). Ankara
- Gözübüyük, Şeref(2004), *Anayasa hukuku(Anayasa metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)* (13. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi
- Gözübüyük, Şeref, Kili, Suna(1957), *Türk anayasa metinleri*. Ankara
- Güler, Birgül Ayman(2005),*Kamu personeli: sistem ve yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi
- Gültekin, Sadettin, Çiyiltepe, Hamdi(2009), *Hukukun temel kavramları*. Trabzon: Murathan Yayınevi
- Güneş, Günver(2010), *Türk kadınının muhtarlık ve köy ihtiyar heyetlerine seçme seçilme hakkını kazanması ve Türkiye'nin ilk kadın muhtarı Gül Esin(Hanım)*,Erişim tarihi: 4 Mart 2014, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/ai/uploaded_files/file/dergi%2020-21/9.pdf
- Güneş, Seyithan(1998), *Kişî özgürlüğü ve güvencesi*. İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret A.Ş

- Güran, Sait(1980), *Memur hukukunda kayırma ve liyakat sistemleri*. S:627, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları
- Hakyemez, Yusuf Şevki(2001), *İki binli yıllarda militan demokrasinin güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye örnekleri*. Liberal Düşünce Dergisi, s:22, s.74-92, Ankara
- Hazır, Hayati(2004), *Anayasa hukuku* (3. baskı). Ankara: Alter Yayıncılık
- İba, Şeref(2006), *Anayasa ve siyasal Kurumlar*. Ankara: Turhan Kitabevi
- İnalcık, Halil(1993), *Osmanlı İmparatorluğu, toplum ve ekonomi*. İstanbul
- İnalcık, Halil(2000), *Osmanlı da devlet, hukuk, adalet*, İstanbul: Eren Yayınları
- Jellinek, George(1913), *L'Etat modern et son droit.(Tradiction française par Georges Fardis)*. C. II, Paris
- Kabasakal, Mehmet(1991), *Türkiye'de siyasal parti örgütlenmesi 1908-1960* (1. baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi
- Kaboğlu, İbrahim Ö.(1993), *"İnsan haklarının gelişmeci özelliği ve anayasa yargısı"*, *Anayasa yargısı 9*. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını
- Kaboğlu, İbrahim Ö.(2002), *Özgürlükler hukuku* (6. baskı). Ankara: İmge Kitabevi
- Kaneti, Selim(1989), *Vergi hukuku*. İstanbul
- Kapani, Münci(1981), *Kamu hürriyetleri* (6. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Kapani, Münci(1987), *İnsan haklarının uluslar arası boyutları*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Kapani, Münci(1993), *Kamu hürriyetleri* (7. baskı). Ankara: Yetkin Kitabevi
- Kapani, Münci(1997), *Politika bilimine giriş* (9. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi
- Karal, Enver Ziya(1970), *Osmanlı tarihi, V.Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Karal, Enver Ziya(1996), *Osmanlı tarihi, IX. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Karamustafaoğlu, Tunçer(1970) *Seçme hakkının demokratik ilkeleri*. Ankara: AUHF Yayınları

Karatepe, Şükrü(1996), *Osmanlı ansiklopedisi*, C.1, İstanbul

Kaynar, Mete(2001), *Devletin ülkesi ve milleti*. Ankara: Maki Yayıncılık

Kazıcı, Ziya(2005), *Osmanlı da vergi sistemi*. İstanbul: Bilge yayınları

Kazvini, Ebu Abdullah Muhammed(1953), *Sünen-i ibni mace II*. Mısır

Keskin, N.E(2012, Mart 26), *Kadın yurttaşdır: Yerel seçme ve seçilme hakkı*. CHP Kadın Kolları Genel Merkezi, Erişim tarihi: 4 Mart 2014, <http://chpkadin.chp.org.tr/wp-content/uploads/2012/03/3nisan.pdf>

Kızılloluk, H. (1999), *Cumhuriyet döneminde kadına verilen siyasal haklar ve bunun siyasal katılım üzerindeki etkileri*. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. (22), 211-226.

Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref(2000), *Türk anayasa metinleri Sened-i İttifaktan günümüze* (2. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Kocahanoğlu, Osman Selim(1993), *Gereğçeli ve açıklamalı anayasa*. İstanbul: Temel Yayınları

Koçak, Mustafa(2002), *Siyasal partiler ve Türkiye’de parti yasakları*. Ankara: Turhan Kitabevi

Koellreuter(1955), *Staatslehre im umriss*. Göttingen: Verlagsanstalt

Kongar, Emre(1976), *Günümüz Türkiye’ sinin toplumsal yapısı*. İstanbul: Cem Yayınları

Köksal, Osman(1987), *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati, Osmanlı Devletinde asker almada son durum*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

- Köksal, Osman(1990), *Osmanlı Devletinde askeralma da son durum 29 Nisan 1330 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ve başlıca hükümleri*, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 29/1990. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Komisyonu Yayınları
- Krüger, H.(1966), *Allgemeine staatslehre, Zweite durchgesehene auflage*. Stuttgart: W. Kohlhammer verlag
- Kumrulu, Ahmet G.(1979), *Vergi hukukunun bir kısım anayasal temelleri*. A.Ü.H.F.D. C.36, S:1-4
- Kurnaz, Şefika(1991), *Cumhuriyet öncesinde Türk kadınları* (2. baskı). Ankara: Öz-El Matbaası
- Kuzu, Burhan(1987), *1961 ve 1982 Anayasalarında ve bunlara ilişkin siyasi partiler kanunlarında siyasi parti kavramı, kuruluşu ve kapatma rejimi*, İÜHF, C. LII, S.1-4, s:145-18
- Kuzu, Burhan(1995), *Türk anayasa metinleri ve ilgili mevzuat* (5. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi
- Kuzu, Burhan(1997), *Ülkemizde kişi özgürlüğü ve güvenliği*. İstanbul: Filiz Kitabevi
- Lewis, Bernard(2000), *Modern Türkiye'nin doğuşu*(Çev: Metin Kıratlı), (8. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Lütfi Paşa(1908), *Asaf-name*. İstanbul
- Maliye.gov.tr(2013, Kasım 25), *Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı maliyesi*, Erişim tarihi: 25 Kasım 2013, <http://www.maliye.gov.tr/Tarihce/Bakanl%C4%B1k%20Tarihcesi%20.pdf>
- Mumcu, Ahmet(1969), *Osmanlı Devletinde rüşvet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Mumcu, Ahmet(1976), *Hukuksal ve siyasal karar organı olarak Divan-ı Hümayun*. Ankara: AÜHF Yayınları

- Mumcu, Ahmet(1992), *İnsan hakları ve kamu özgürlükleri*. Ankara: Savaş yayınları
- Mutluer, M. Kamil, Öner, Erdoğan, Kesik, Ahmet(2003), *Teoride ve uygulamada kamu maliyesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Nomer, Ergin(1997), *Vatandaşlık hukuku* (11. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi
- Okandan, Recai(1957), *Amme hukukumuzun ana hatları*,1.Kitap, İstanbul: İÜHF Yayınları
- Ortaylı, İlber(1979), *Türk idare tarihi*. Ankara: TODAİE Yayınları
- Ortaylı, İlber(1987), *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları
- Ostrogorski(1912), *La democratie et les partis politiques*. Paris
- Öner, Erdoğan(2005), *Mali olaylar ve düzenlemeler ışığında Osmanlı İmparatorluğu ve cumhuriyet döneminde mali idare*(T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayın No:2005/369), Ankara
- Özbudun, Ergun(1974), *Siyasal partiler*, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları
- Özbudun, Ergun(1998), *Türk anayasa hukuku* (5. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları
- Özcan, Hüseyin(1980), *Ansiklopedik hukuk terimleri sözlüğü* (5. baskı). Ankara: Olgaç Matbaası
- Özdemir, H. (2001), *Osmanlı Devletinde bürokrasi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık
- Özdemir, Mehmet(2005), *Balkan Savaşlarında gönüllüler ve gönüllü askeri birlikler*, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 5, s: 71-102, Ankara
- Özen, Hatice(1990), *Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri (1968-1990)*. İstanbul
- Öztuna, Yılmaz(1998), *Osmanlı Devleti tarihi*, C.2. (1. baskı). Ankara: Ötüken Yayınları
- Öztürk, Ali(2001, Temmuz), *Sayıştay Dergisi: Kamu kesiminde personel ve ücret rejimi arayışları*. S:42, s:1-19. Ankara
- Parla, Taha(1993), *Türkiye'nin siyasi rejimi 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları

- Pehlivan, Osman(2006), *Vergi hukuku genel ilkeler ve Türk vergi sistemi*. Trabzon: Celepler Matbaacılık
- Püsküllüoğlu, Ali(2004), *Arkadaş Türkçe sözlük* (8. baskı). Ankara: Arkadaş Yayınları
- Rumpf, Christian(1995), *Türk anayasa hukukuna giriş*(Çev: Burak Oder). Ankara
- Sabuncu, Yavuz(2001), *Anayasaya giriş*. Ankara: İmaj Yayınevi
- Sağlam, Fazıl(1982), *Temel hakların sınırlanması ve özü*. Ankara
- Sağlam, Fazıl(1999), *Siyasi partiler hukukunun güncel sorunları*. İstanbul: Beta Yayınları
- Sağlam, Mehmet(2005, Temmuz), *Danıştay Dergisi: Personel hukukuna ilişkin anayasal ilkeler*, S.109, <http://www.danistay.gov.tr/dergiler/109.pdf>
- Sarıkoçuncu, Ali(1999), *Milli mücadelede din adamları*. Ankara: D.İ.B. Yayınları
- Savcı, Bahri(1978), *Türkiye’de siyasi partiler ve tazyik grupları, Kanun-u Esasinin 100. Yıl armağanı*. Ankara: AÜSBF Yayınları
- Sencer, Muzaffer(1992), *Türkiye’nin yönetim yapısı*. İstanbul: Alan yayıncılık
- Seviğ, Muammer Raşit(1967), *Devletler hususi hukuku* (4. baskı). İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları
- Soykan, Cavidan(2007), *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Bilgi Edinme Hakkı*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.56 S.2
- Soysal, Mümtaz(1986), *Yüz soruda anayasanın anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Soysal, Mümtaz(1997), *100 Soruda anayasanın anlamı* (11. baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Sulhun, İhsan(1989), *Türk kamu personel sistemi(1920-1970)*. TODAİE-KAYA Projesi Alt Raporu
- Şahin, Mustafa(2010), *Hasan Tahsin Uzer’in mülki idareciliği ve siyasetçiliği*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi

Şakar, Müjdat(1994), *1982 Anayasası ve önceki anayasalar* (3. baskı). İstanbul: Beta Yayınları

Şener, Abdüllatif(1990), *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları

Tanilli, Server(1980), *Türk anayasaları ve ilgili mevzuat*. İstanbul

Tanör, Bülent(1991), *Türkiye'nin insan hakları sorunu* (2. baskı). İstanbul: BDS yayınları

Tanör, Bülent(1994), *İki anayasa 1961-1982* (3. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım

Dağıtım

Tanör, Bülent(1995). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri* (1. baskı). İstanbul

Tanör, Bülent(1997), *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi(2001), *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku* (2. baskı). İstanbul: Yapı kredi yayınları

Tbmm.gov.tr(2013, Aralık 4), *Türkiye de dilekçe hakkının tarihi gelişimi*, Erişim tarihi:4

Aralık 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/dilekce/tarihce.htm>

Tezcan, D., Erdem, M. R., ve Sancaktar, O. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Teziç, Erdoğan(2004), *Anayasa hukuku* (9. baskı). İstanbul: Beta Yayınları

Tikveş, Özkan(1982), *Teorik ve pratik anayasa hukuku*. İzmir: Acargil Matbaası, D.E.U. Hukuk Fak. Yayın No: 3

Tökin, Füzuan H.(1965), *Türkiye'de siyasi partiler ve siyasi düşüncenin gelişmesi (1839-1965)*. İstanbul: Elif Yayınları

Tuğ, Salih(1984), *İslam vergi hukukunun ortaya çıkışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

Tuik.gov.tr(2013, Mart 8), *İstatistiklerle Kadın, 2012*, Erişim tarihi: 6 Mar 2014, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13458>

- Tunaya, Tarık Zafer(1976, Aralık 23), “*Kanun- Esasi yüz yaşında*”. Cumhuriyet gazetesi
- Tunaya, Tarık Zafer(1982), *Siyasal kurumlar ve anayasa hukuku*. İstanbul: Ekin Yayınları
- Tunaya, Tarık Zafer(1988), *Türkiye de siyasi partiler* (2. baskı). C. 1, s. 622 İstanbul:
Hürriyet Vakfi Yayınları
- Turhan, Mehmet(1991), *Anayasamız ve demokratik toplum düzeninin gerekleri*(*Anayasa yargısı*). C. 8, Ankara
- Tutum, Cahit(1979), *Personel yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları
- Türkay, Cevdet(2000), *Osmanlı İmparatorluğunda vergi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*.
Sayı: 40 s. 54
- Uluçay, Çağatay(1955), *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan da eşkıyalık ve halk hareketleri*.
İstanbul: Berksoy Basımevi
- Unat, İlhan(1966), *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara: Sevinç Matbaası
- Unat, Nermin Abadan(1981), *Social Change and Turkish Women, Women in Turkish Society*. Leiden: E.J.Brill
- USIA(1992), *Demokrasi nedir*(Çev: Levent Köker). Ankara: Türk Demokrasi Vakfi
Yayınları
- Uygun, Oktay(1992), *1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin genel rejimi*.
İstanbul: Kazancı Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı(1943), *Osmanlı Devlet teşkilatının kapıkulu ocakları*. Ankara: Türk
Tarih Kurumu Basımevi
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı(1984), *Osmanlı Devletinin ilmiye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih
Kurumu Basımevi
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı(1988), *Osmanlı Devletinin merkez ve bahriye teşkilatı* (3.baskı).
Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet, Bozkurt, Gülnihal(1996), *Türk hukuk tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları

Ülman, Haluk(1999, Şubat 12), *Osmanlı Devleti üzerine araştırmalar-2*. Dünya Gazetesi

Yanık, Murat(2003, Haziran), *Parti sistemleri ve Türkiye uygulamaları*. AÜHFD, C. VII

Yıldırım, Ramazan(2003), *Devlet yapısı ve nitelikleri(Anayasa hukuku ders notları)* (2. baskı). Diyarbakır: Akader Yayınları

Yılmaz, Ejder(1996), *Hukuk sözlüğü* (5. baskı). Ankara: Yetkin Yayınları

Ysk.gov.tr(2010, Haziran 12), *Yüksek Seçim Kurulu tarihçesi*, Erişim tarihi: 29 Mart 2012, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/Tarihce.htm>

Yüce, Mehmet(2013), *Mali güce göre vergilendirme ilkesi çerçevesinde damga vergisine bakış*, Erişim tarihi:3 Aralık 2013,

http://www.vergisorumlari.com.tr/makale_login.aspx?makaleno=2586

Zihnioğlu, Yaprak(2009, Şubat 21), *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Fırkası, Kadınlar Birliği*. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Erişim tarihi: 3

Mart 2014, http://www.obarsiv.com/pdf/YaprakZihnioglu_NB.pdf

Zürcher, Eric Jao(2003), *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (14. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları